

100 տարի արագ

1915թ. հունվարի 9-ին, ծնվեց հայ նշանավոր արձակագիր Սուրեն Այվազյանը

Հիմնադիր եւ ղեկավար «ՍՅՈՒՆԻԱՅ ԱՇԽԱՐՀ» ՍԱՀՄԱՆԱՓՈՎ ԴԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է 2003թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1-ԻՑ

Հասցե՝ ՀՀ, Սյունիքի մարզ, ք.Կապան, Շահումյան 20/32, 3301:
Հեռ.՝ (+374 285) 5 25 63
(+374 91) 45 90 47
(+374 77) 45 90 47

Գրանցման վկայականը՝ 01Մ 000231:
Տպագրվում է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տպարանում:
Հասցեն՝ ք. Երևան, Արշակունյաց 2:
Ծավալը՝ 6 տպագրական մամուլ:
Տպաքանակը՝ 1700: Գինը՝ 100 դրամ

Սյունյաց երկիր

www.syuniacyerkir.am

Հիմնադրված է 1 Հոկտեմբերի 2015թ. № 25 (368)

...Այվազյանի
ընտանու ճեղք
մեր դասական
գրականությունն է:

ՀԱՄՍ ՍԱՀՄԱՆ

Խոսք՝ հոբելյանի առիթով

2015 թ. հունվարին լրացավ նորագույն շրջանի մեր լավագույն արձակագիրներից մեկի՝ Սուրեն Այվազյանի ծննդյան 100-ամյակը, եւ խիստ տարօրինակ է, որ ոչ մի արձագանք չեղավ, ոչ մի միջոցառմամբ չնշվեց այն: Ցավալի է, անշուշտ, որ ժամանակի ընթացքում մոռացության են մատնվում մեր գրողներից, արվեստի ու մշակույթի գործիչներից շատերը, ովքեր հարուստ ժառանգություն են թողել, որոշակի դերակատարություն են ունեցել գրական-գեղարվեստական առաջընթացի գործում ու մշակութային կյանքում: Գլուխգործոցներ չի ստեղծել Սուրեն Այվազյանը, բարձր կոչումների ու պարգևների չի արժանացել, բայց այն, ինչ ժառանգություն է մնացել նրանից, արժանի է համակողմանի ուսումնասիրության, ինչը մի կողմից կընդլայնի մեր պատկերացումները նախապատերազմական ու հետպատերազմյան տարիների գրական գործընթացների վերաբերյալ, մյուս կողմից նախադեպ կհանդիսանա մոռացությունից փրկելու մեր մի շարք արժանավոր գրողների:

Կյանքի ու գրական գործունեության դժվարին, խոչընդոտներով լի ճանապարհ է անցել Սուրեն Այվազյանը եւ գրականություն է բերել մի ուրույն աշխարհ, որն ինչ-որ չափով շարունակում է Ա.Բակունցի՝ լեռնաշխարհի մարդկանց կենսապատումը, նոր գույներով ու երանգներով հարստացնում զանգեզուրյան բնապատկերները:

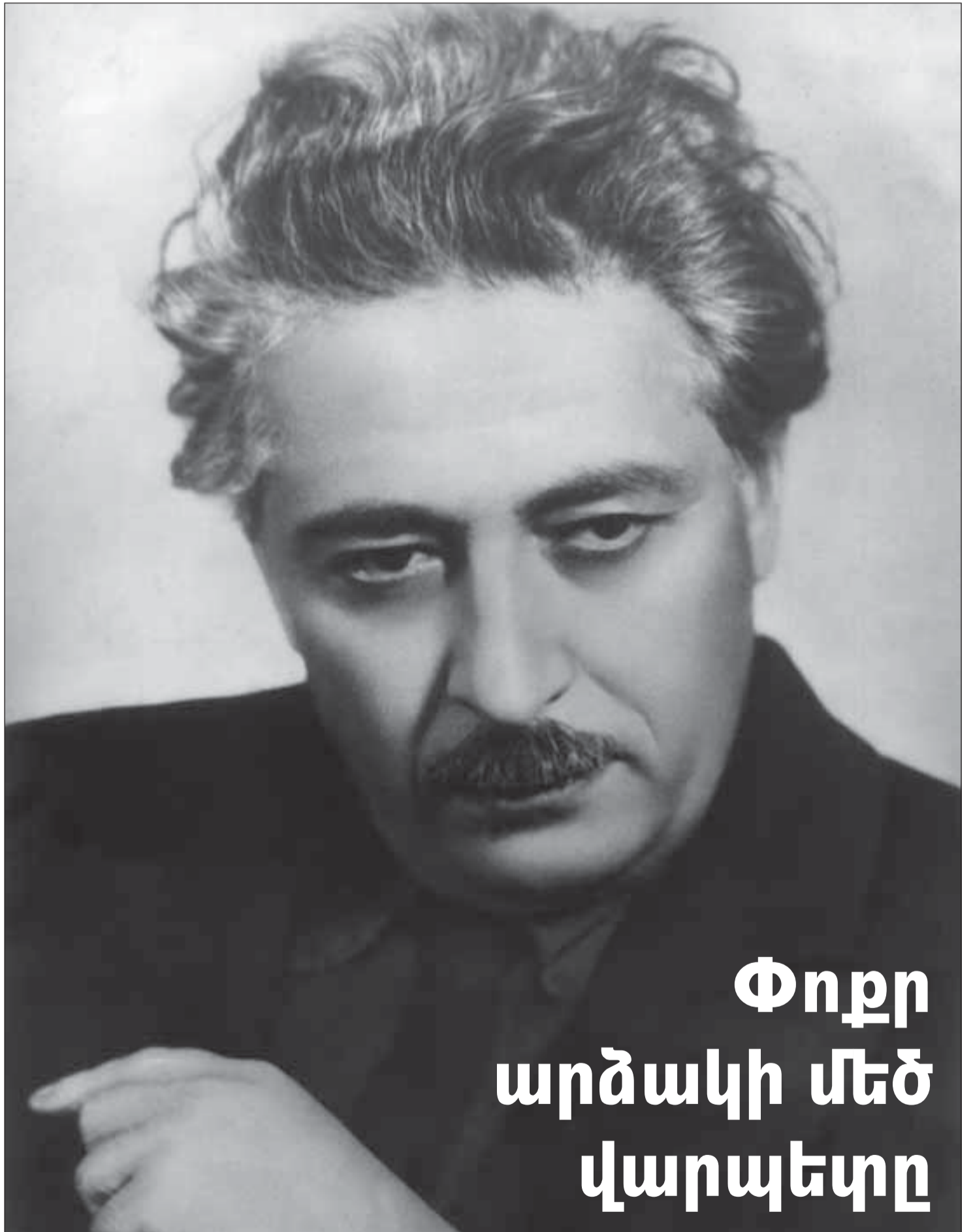
Հայրենի եզերքին արմատներով կապված մարդիկ են Ս.Այվազյանի փոքր արձակի հերոսները: Ա.Բակունցի հերոսների շարունակություններն են նրանք՝ նոր ժամանակներում, մարդու ու ժամանակի, մարդու ու հասարակության, բնության վերաբերյալ իրենց ուրույն պատկերացումներով, դրամատիկ ապրումներով, հոգսերով ու մտահոգություններով:

Ծնվել ու մանկության տարիներն անցկացրել է Գորիսի շրջանի Խնձորեսկ գյուղում՝ ճաշակելով որբության դառնությունները. երեք անգամ հասանքներին կերակրող դեռատի մայրն էր, ով հաց էր թխում ու լվացք անում գյուղի հարուստների տներում՝ աչքերում միշտ թախիծ ու արցունք, հոգում՝ կարոտի անմոռանալի կսկիծ ու ցավ:

Մանկության օրերի դառը հուշերին ու Բոխչա մայրիկին հետագայում բազմիցս է անդրադարձել Ս.Այվազյանը՝ ցավով ու կարոտով, որդիական անպարփակ սիրով. «Մայր իմ, այս անգամ ես քեզ պետք է զրկեմ ինձ լսելու հաճույքից: Պետք չէ, որ դու նորից վերապրես քո ապրածը, տառապանքը հիշելն էլ տառապանք է: Թող այս իմ գիրքը կարդան քո թոռնիկներն ու իմանան, թե

էջ 4

Համարը տպագրվում է Խնձորեսկի գյուղապետ Սերյոժա Հայրապետյանի հովանավորությամբ:

Փոքր արձակի մեծ վարպետը

Մեր մեծ հայրենակիցները՝ Այվազյանի մասին

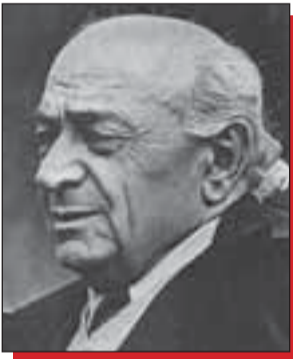
Հուշեր, հուշեր...

Գուսան Աշոս

Սուրեն Այվազյանին ճանաչում եմ 29 թվականից, երբ Սերուն եւ Սուրենը

Այվազյանի վրձին-գրիչը

Համո Սահյան

Իսկական գեղագետի գրչին արժանի էջեր կան Սուրեն Այվազյանի ծավալուն ստեղծագործությունների մեջ՝ վեպերում: Կան նաեւ մարդկային բնավորություններ-

սովորում էին Գորիսի մանկավարժական տեխնիկումում, ես էլ այդ ժամանակ երաժշտության դասեր էի տալիս:

Մեր սիրելի Սուրենը շատ էր սիրում երգն ու նվագը, նա լավ սագ էր նվագում, մեկ-մեկ էլ՝ իր լավ տրամադրության ժամանակ, երգում էր Սայաթ-Նովայի երգերից:

Մենք երեքով մտերիմ ընկերներ էինք, եւ այդ մտերմությունը հարատեւեց պարզ ու անկեղծ:

Հուշեր, հուշեր, հազար հուշեր, ա՛խ, որ մի հուշն ասեմ:

Այս քառասուղը պիտի ասեմ.

*Խորածորից դու վեր ելար,
Մորեր շարժող գրիչ առար,
Ահառու-ափսոս իմ լավ ընկեր,
Միրով վարար դարար-դարար,
Քո խոհերի շարը փարար:*

1981 թվական

րի՝ մինչ այդ չհայտնագործված նրբագծեր, ժողովրդական մտածելակերպի տարրեր, ժողովրդական լեզվի համ ու հոտ: Ինչ որ է, այդ վեպերը ժամանակին գտել են իրենց ընթերցողին եւ այսօր էլ՝ վերահրատարակվելու դեպքում, ընթերցողներ կունենան:

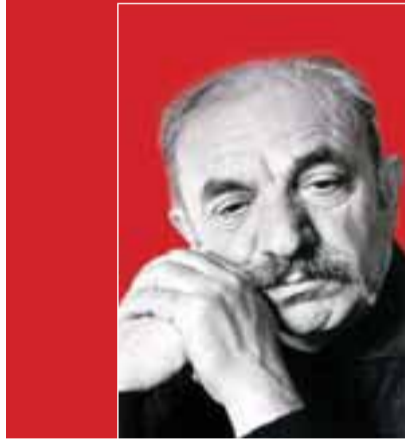
Իմ կարծիքով Այվազյանն ուժեղ տաղանդի տեր էր, բանաստեղծական-նկարչական-գեղանկարչական զգացողությամբ եւ հարուստ նրա պատմվածքները:

«Խնձորեսկը», որն ասես հեռավոր արծազանքն է Բակունցյան «Միրավի», կարող է պատիվ բերել ամեն մի գրականության:

Մեր բարձր ու խոր բնաշխարհում ծերպ ու ծալքերի ինչքան բաքուն, չնկատված պատկերներ կմնային, եթե չլիներ Սուրեն Այվազյանի վրձին-գրիչը: Ցավալի է Սուրեն Այվազյանի հեռացումը...

Կուզենայի, որ ապրեր եւ ինքն էլ իր ձեռքով կազմեր իր երկերի ընտրանին: Բայց ինչ արած, ով էլ կազմի, այդ ընտրանու տեղը մեր դասական գրականությունն է:

Հարված Ս.Այվազյանի հուղարկավորության ժամանակ հնչած խոսքից

21 մայիսի 1981թ.

Մեր Խանգաղյան

Սուրեն Այվազյանն արդի հայ արձակի լավագույն ներկայացուցիչներից է, թողեց հարուստ ժառանգություն, կարելուր դեր խաղաց մեր գրական-գեղարվեստական առաջընթացի ճանապարհին: Ստեղծագործություններից շատերը, անշուշտ, հայ արձակի մնայուն նվաճումներից են եւ իրենց տեղն ունեն հայ դասական գրականության մեջ:

Սուրեն Այվազյանը գրականություն բե-

րեց մեր լեռնաշխարհի անկրկնելի գույները, որոնք ներշնչանքի աղբյուր էին գրողի համար:

Մեծ աշխարհի անցուղարձին առնչվում էր հարազատ երկրամասի պատկերներով, մեր լեռնաշխարհի մարդկանց ապրումներով, սովորույթներով:

Նրա հերոսներն «արյունակից» են Ակսել Բակունցի հերոսներին՝ Դիլան դայուն, Աթա պարոզ, Արթին պապին, Մինա բիրուն...

Անզուգական պատկերներ, հայ ժողովրդի պատմության հերոսական դրվագների գեղարվեստական արծարծումներ, հայրենի քարափների երգ, մեծ սեր, նաեւ մեծ ցավ, մարդկային խոր դրամաներ՝ ծնված կյանքից. ահա թե ինչ են բերում Սուրեն Այվազյանի վեպերն ու պատմվածքները:

Մի շարք ստեղծագործություններում կյանքի փիլիսոփայության այնպիսի ընդհանրացումներ են արված, որոնք արդիական են ու լինելու են այդպիսին նաեւ վաղը: Ինքն էր ասում. «Եթե ուրիշ արտասուքներն արտասուք չեն առաջացրել քո աչքերում, նշանակում է քո հոգում դեռես չի ապրում մարդը, եւ դու դժբախտ ես...»: Մարդու այդ տեսակի կողմն էր Սուրենը, եւ աշխարհընկալման այդ չափանիշներով են հյուսված նրա հերոսների կերպարները: Եվ այդ հերոսներն ապրում են արդարության ու բարու հաղթանակի համոզեալ խոր հավատով:

Գրողը մտահոգված էր իր հայրենիքի ճակատագրով՝ հայոց ճակատագրով: Իր հերոսներից մեկի շուրթերով է ասում. «Լքում եք այս պապական հողերը ու փախչում... Ես կմնամ այստեղ ու կքայլեմ մեր հանդերձի ճանապարհներով, կածաններով, որ չծածկվեն խոտով, որ անտեր չմնան մեր հողերը»:

Նա կամեցավ իր մահվանից հետո եւս մնալ հայրենի բնօրրանում, որպեսզի չկորչեն մեր հանդերձի կածանները: Դրա համար էր պատգամել. «...Ուր էլ մեռնեմ աշխարհում, ինձ կթաղեք Ձանգեղություն»:

Հովհաննես Ծիրազի հետ

Համո Սահյանի եւ Գարեգին Սեւունցիի հետ

Վախթանգ Անանյանի հետ

Գեղամ Սարյանի եւ Սրբեման Զորյանի հետ

Խնկարկունի արժանի անուն՝ Սուրեն Այվազյան

Սուրեն Խաչատրյան
Սյունիքի մարզպետ

Նախ գողթան չքնաղ երգիչներն էին Սյունիքում. Գողթն գավառն էր սկզբանե մեր աշխարհի մաս էր կազմում: Չետո Շաղատի վարդապետարանի, ապա Տաթևի վարդապետարանի և ամբողջ միջնադարի իմաստուններն էին, հռչակաճանճն անտոնոններն ու գրիչները, որոնց թվում էին քաջ ռաբունապետ Հովհան Ռոտունեցի, տիեզերահռչակ փիլիսոփա Գրիգոր Տաթևացին և Հայոց երկրորդ լուսավորիչ Մովսես Տաթևացին (Խոտանանցի): Չետո հայոց երկնակամարում ճառագեց հավերժական մի լուսատու՝ Ավսել Բակունց: Չետո իրենց կանթեղներով եկան նրանց լույսը վերստին ու նորովի սերմանողները՝ Հանո Սահյանն ու Սերո Խանգաղյանը, Նիկողայոս Աղոնցը, Գուսան Աշոտն ու Սուրեն Այվազյանը...

Երախտապարտ սյունեցիների համար նրանցից յուրաքանչյուրի անունը խնկարկունի արժանի է, հիշելի ու պաշտելի: Եվ նրանցից յուրաքանչյուրի հետ կապված անեմ մի իրադարձություն անմոռանալի է մեզ համար ու տոնելի:

Սուրեն Այվազյանի 100-ամյակն է լրացել:

Խոնարհվում ենք նրա հիշատակի առ-

ՍԵՐՅՈՒՄ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ. «Սուրեն Այվազյանը Խնձորեսկի բուլոր ժամանակների ամենամեծ ու ամենանշանավոր դեմքն է»

Գրողի հորեղանի առիթով «Սյունյաց երկիր» հարցերին պատասխանում է Խնձորեսկի գյուղապետ Սերյոժա Հայրապետյանը

– **Պարոն Հայրապետյան, նախ՝ Սուրեն Այվազյանը Ձեզ համար, Խնձորեսկի ու Խնձորեսկցու համար:**

– Սուրեն Այվազյանը մեր հպարտությունն է, Խնձորեսկի պատմությունը, Խնձորեսկի սովորույթներն ու ավանդույթները գեղարվեստականացրած գրողը, իր գյուղի, իր երկրամասի, իր հայրենիքի մեծ նվիրյալը: Նման մարդկանց մասին երբեմն նաեւ վատ ու հակասական բաներ են պատմում, բայց Սուրեն Այվազյանի մասին, հավատացե՛ք, ոչ մի վատ բան չեմ լսել: Աշխարհի ամենաբարի, ամենամաքուր մարդկանցից մեկն էր, հունամիստ էր՝ բառի ամբողջ իմաստով:

Նրա ստեղծագործություններից հայրենասիրություն է ծորում, նրա հերոսների, գրական կերպարների օրինակը մեզ համար՝ դեռեւս պատանեկության տարիներից, ոգեշնչման աղբյուր է եղել և շարունակում է մնալ այդպիսին:

Սուրեն Այվազյանն այս հողից ծնված անհատականությունն է, ով կարողացավ 20-րդ դարի երկրորդ կեսին իր համեստ ներդրումն ունենալ հայ արձակի, մեր գրա-

կան-մշակութային կյանքի զարգացման գործում:

Սուրեն Այվազյանը խնձորեսկյան ծագումով այն նշանավորների բույլի հանրահայտ ներկայացուցիչն է, ումով ոչ միայն Խնձորեսկը, այլև Գորիսն ու Սյունիքը ներկայանում են հոգեւոր Հայաստանին և արժանավոր մաս կազմում նույն հոգեւոր Հայաստանի: Սահ՝ Աշոտ և Արամ Սաթյաններ, Տաթևիկ Սազանդարյան, Գարեգին Սեւունց...

Բայց ես, այդ բոլորով հանդերձ, համաիտ չեմ այն շեշտադրումին և մոտեցումին, որ Սուրեն Այվազյանին փորձում են ներկայացնել ավելի շատ Խնձորեսկի համապատկերի վրա, որքան էլ այդ մղումը պայմանավորված լինի տեղական հայրենասիրությամբ:

Սուրեն Այվազյանն ամբողջ հայ ժողովրդին է, և, ինչպես Հանո Սահյանն է ասում, նրա «ընտրանքն տեղը մեր դասական գրականությունն է»:

– **Ինչպե՞ս է հիշում Խնձորեսկն իր նշանավոր գավակին՝ Սուրեն Այվազյանին:**

– Քայլեր, խնդրեմ, Խնձորեսկի փողոցներով, գրուցե՛ք մեծ ու փոքրի հետ և հարցե՛ք՝ ո՞ւմ գիտեք հայ ժողովրդի նշանավոր գավակներից: Տարբեր մարդկանց անուն կլսեք: Բայց բոլորն առաջինը Սուրեն Այվազյանի անունը կտան:

Նրա ծննդյան օրը, առանց չափազանցության, մեր տոնացույցի կարելի է օրերից է: Ամեն տարի հունվարի 9-ին համագյուղացիներն այցելում են նրա շիրմին, հարգանքի տուրք մատուցում, վերհիշում գրողի ստեղծագործությունները, հուշեր պատմում, քննարկում գրողի ստեղծագործություններին առնչվող նոր հրապարակումները:

Այդ օրը միջոցառումներ են կազմակերպվում դպրոցում, մշակույթի տանը:

– **Չե՞ք կարծում, որ Սուրեն Այվազյանի հիշատակն ինչ-որ կերպ հավերժացնելու խնդիր ունենք դեռ:**

– Մեծ իմաստով Սուրեն Այվազյանի հիշատակը չի էլ հավերժացվել ըստ պատշաճի:

Խնդիր ունենք, նախելառաջ, գյուղի կենտրոնում կան գրողի առանձնատան բակում՝ շիրմի վրա, հուշարձան կանգնեցնել: Ինչո՞ւ Գորիսում, նաեւ մայրաքաղաքում նրա հիշատակը հավերժացնելու մասին նույնպես չմտածել: Ավելի քան համոզված եմ: Սուրեն Այվազյանն արժանի է նման վերաբերմունքի:

– **Գրողը կենդանության օրոք ցանկություն էր հայտնել, որ գյուղի իր առանձնատունը վերածվի տուն-թանգարանի:**

Շենքի կարգավիճակի հարցում էլ ինչ-որ անորոշություն կա: Բայց Այվազյանի եղբորորդին՝ Վանիկ Այվազյանը, պատրաստակամություն է հայտնում շենքը նվիրաբերել համայնքին՝ պայմանով, որ այն դառնա տուն-թանգարան: Հիմա ի՞նչն է խանգարում, ինչո՞ւ զոնե որոշակիություն չմտցնել շենքի հարցում. չէ՞ որ պահպանության խնդիր էլ կա: Կամ՝ որքանո՞վ է սազական գյուղի կենտրոնից դեպի այդ առանձնատուն

Ամեն տարի Ս.Այվազյանի ծննդյան օրը՝ հունվարի 9-ին, և մահվան օրը՝ մայիսի 19-ին, հայրենակիցները, գրչակից ընկերներն ու ստեղծագործությունների երկրպագուներն այցելում են նրա շիրմին և հարգանքի տուրք մատուցում գրողի հիշատակին:

խոսք հոբելյանի առիթով

Խոսք հոբելյանի առիթով

Փոքր արձակի մեծ վարպետը

Սարսին Գիլալյան
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Էջ 1

Ինչպես դու աշխարհում մնացիր մեծակուռ և անօգնական եւ քո դեռ չթելավորված ճուտերն առած թելերիդ տակ եւ, աչքերիդ մեջ կորած մի հույս՝ սպասեցիր փրկության»:

Նախնական կրթությունը հայրենի գյուղում ստանալուց հետո Այվազյանը սովորում է Գորիսի մանկավարժական տեխնիկումում, որն ավարտելուց հետո, որպես հայրց լեզվի եւ գրականության ուսուցիչ, աշխատում է տարածաշրջանի մի շարք գյուղերում:

1942թ. Այվազյանն ավարտում է հարեան հանրապետության մայրաքաղաքի համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետում ու մեկնում ռազմաճակատ: Պատերազմից հետո՝ մինչեւ 1952թ., աշխատում է այդ հանրապետության «Կոմունիստ» հայերեն թերթում: 1953թ. վերջնականորեն տեղափոխվում է Երեւան ու մինչեւ կյանքի վերջը (1981թ. մայիսի 19-ը) զբաղվում է գրական գործունեությամբ: Գրողի աշյունն ամփոփված է հայրենի խնձորենկ գյուղի՝ իր ձեռքով տնկած այգում:

Այվազյանի առաջին պատմվածքները, ակնարկներն ու քննարկական մանրագրերը տպագրվել են «Խորհրդային գրող» եւ «Հոկտեմբեր» ամսագրերում: Նրա գրական մուտքը նշանավորվեց «Անավարտ գորգը» (1947) գրքով:

որին հաջորդեցին «խորածորցիք», «Լեռնցիներ» (1955), «Խիղճը» (1955) պատմածքների ժողովածուները, «Տուր ձեռքը, կյանք» (1962), «Անշեջ կրակների կղզին» (1966) վիպակները, «Բարի առավոտ» (1964), «Ճակատագիրն հայրց» (1967), «Առավոտ լուսո» (1977) վեպերը: Այվազյանի պատմվածքների «ավազանը» հայրենի խնձորենկ գյուղն է՝ իր նահապետական վարք ու բարքով, սովորություններով ու ավանդույթներով, մարդկային յուրահատուկ հարաբերություններով: Նրա պատմվածքների հերոսները իրական մարդիկ են, որոնցից շատերին գրողը ճանաչում էր մանկության տարիներից: Նրանցից մեկն է Շափաղաթ պապը, ով ռազմաճակատում զոհված յուրաքանչյուր որդու հիշատակը հավերժացնում է աղբյուր-հուշարձանով: Հինգ հուշարձան-աղբյուր է կառուցել Շափաղաթ պապը եւ բոլորի վրա էլ թողել է նույն տապանագիրը՝ «Խմեցիր, հալալ լինի, թե հալալ ես ու պարզ, ինչպես այս աղբյուրը»:

Ժողովրդական իմաստության մարմնացումն է Շափաղաթ պապը, եւ նրա փիլիսոփայական պարզ ու այդ պարզության մեջ անչափ խորիմաստ մտասելեռումները՝ մարդու, մարդկայինի, հայրենիքի ու

հողի, սիրո ու ատելության վերաբերյալ կյանքի համար անհրաժեշտ դասեր են:

Իրենց լեռների պես հպարտ են խորածորցիք՝ պատմական խնձորենկի մարդիկ՝ Ունանանց Ունանը, Մուսուրանց Խաչի ապերը, Սուկլունց Լեւոնը, Գիլալյանց Աթան, Թովաչի Խաչանը («Փրթոսի ընկուզեհին»), համանուն պատմվածքի հերոս Լուռ Լալազարը, Շամոն, Թեոսը, Սաղաթելը («Թխկուտի ծորում»), Մեհրին («Վիշտը»), Վարդազարը, Ջավաղը («Գողը»), ծերունի Հակոբյանը («Հերիք»), Օհանը («Մարդը»), ովքեր ընդգծված անհատականություններ են, ապրել են հասարակական-քաղաքական ցնցումների տարբեր ժամանակներում՝ Առաջին համաշխարհային, կոլեկտիվացում, Հայրենական մեծ պատերազմ, հետպատերազմյան ծանր տարիներ, ենթարկվել են հալածանքների, բռնությունների, բայց չեն կորցրել անհույս արժանապատվությունը: «Կյանքը շատ դառն էր, ամեն օր արյուն, սպանություն, ամեն օր մայրերի սուգ, մայրերի ճիչ» («Իմ մանկությունը»), մի կտոր հացի համար տաժանակիր աշխատանք. «Եղել է, որ իմ տերն ինձ կանչել է. «Այ գյադա, ձին բեր, դե կռացիր» ու ծանր ոտքը դնելով մեջքիս բարձրացել է ձիու վրա: Ոտքի տակ չըթացել է մեջքս, աչքերս մթնել են... Եղել է, որ ես օրն ամբողջ աշխատել եմ իմ փոքրիկ ուժերով, բայց մնացել եմ քաղցած... («Որդուս»): Հայրենի լեռներն են մեցուկ եղել խորածորցիներին. «Հազար լեռներ, քանի-քանի անգամ դուք պահել եք ինձ ձեր մութ ու ապահով գրկի մեջ եւ թույլ չեք տվել, որ մայրս շաղ տա մագերը մի կտոր հացի համար քարկոծ արված իր որդու դիակի վրա: Լեռներ հայրենի, դուք իմ երկրորդ մայրն եք եղել» («Որդուս»):

Այվազյանը բնապատկերներ կերտելու մեծ վարպետներից մեկն է մեր գրականության մեջ: Անկրկնելի են նրա խորածորցի գույները՝ մերթ քանձոր ու խիտ, մերթ քանձոր ու տաք՝ մարմնագույնի եւ կարմիրի նուրբ երանգներով: «Չորերից ամպի քուլաներ են ելնում, բարձրանում են, հավվում լեռնալանջերին, դառնում ցողիկներ, որոնք վաղորդյան արելի տակ շողում են ծաղիկների վրա, ծաղիկների ու արելի գույներով» («Չորերի ձայնը»): Չորերից առկայծող գույները ձայնային ելեւթներ ունեն, համ ու հոտ ու խիստ համահունչ են մայրության թրթռը կրծքի խորքում առաջին անգամ զգացող Աթազի ապրումներին, Թխկուտի ծորում դարբնի աղջկան սպասող Շամոյի հոգու ելեւթներին, առաջին համբույրից խենթացած Շուշանի սրտի թրթռոցներին:

Այվազյանը պատմվածքի դասական կառուցվածքը վարպետորեն հարստացնում է նուրբ ներթափանցումներով, հերոսների ներաշխարհի խորքային բացահայտումներով: Այս տեսանկյունից նրան կարելի է համարել Ալսեի Բակունցի ավանդույթների լավագույն շարունակողներից մեկը մեր գրականության մեջ: Կարծում ենք՝ ժամանակն է նրա ժառանգությունը ենթարկելու գրականագիտական հիմնավոր քննության:

«Գրական թերթ»,
10 հուլիսի 2015թ., N24 (3257)

Հարցազրույց՝
ՎԱՀՐԱՄ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ
6 սեպտեմբերի 2015թ.
գ. Խնձորենկ

Հարցազրույց համարին

ՍԵՐՅՈՒՄ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ. «Սուրեն Այվազյանը խնձորենկի բոլոր ժամանակների ամենամեծ ու ամենանշանավոր դեմքն է»

Էջ 3

ձգվող ճանապարհի վիճակը:

– Հիմն այդ փողոցը համայնքի ուժերով բարեկարգում ենք եւ մոտ մեկ ամսում ավարտին կհասցնենք: Գյուղի մուտքի մոտ էլ՝ վահանակի միջոցով, այցելուներին կհիշեցնենք գրողի տան մասին եւ ցույց կտանք ճանապարհը, մանավանդ որ քիչ զբոսաշրջիկներ չեն այցելում հին գյուղ:

Գրողի առանձնատան հարցն ինքս էլ քննարկել եմ Վանիկ Այվազյանի հետ, ուրախ եմ, որ շենքը նվիրաբերում է համայնքին: Կարելի է ասել միայն տեխնիկական խնդիր է մնացել, բայց...

Եթե շենքը մեզ հանձնելուց հետո դարձյալ մնալու է նույն անմխիթար վիճակում, ապա դա կլինի կարգավիճակի սոսկ ձեւական փոփոխություն: Ներկայումս ֆինանսական միջոցներ ենք հայթայթում, ներդրող փնտրում՝ շենքը հիմնանորոգելու համար:

Ինչ վերաբերում է տուն-թանգարան դարձնելուն, ապա ակնկալում ենք հանրապետության մշակույթի նախարարության աջակցությունը: Գրողի տուն-թանգարանն այն հաստատությունը չէ, որ հիմնադրենք-ծեւավորենք առանց մասնագիտական մոտեցումների: Սա այն դեպքը չէ, որ կարելի

է սիրողական մոտեցում ցուցաբերել:

Պատրաստվում եմ այդ հարցով դիմել ՀՀ մշակույթի նախարարին:

– **Գրողի 100-ամյակն էլ, կարծեք, չի նշվում ըստ պատշաճի: Բայց դեռ ժամանակ կա, միզուցեք բայլե՞ր ձեռնարկվեն այդ ուղղությամբ:**

– Սուրեն Այվազյանի պես նշանավոր մարդու հոբելյանը, անտարակույս, պետք է նշվի հանրապետության մասշտաբով, հանրապետության բարձր ղեկավարության նախաձեռնությամբ ու ակտիվ դերակատարմամբ: Եվ մենք հավատում ենք, որ մինչեւ տարեվերջ Սուրեն Այվազյանը մեզն զնահատության կարծանանա:

Իսկ խնձորենկը... Մեր հնարավորության սահմաններում մշել ենք եւ նոր միջոցառումներով կնշանավորենք գրողի հոբելյանը:

– **Գրողի գրական ժառանգության արժեւորման, նորովի գնահատման խնդիր նույնպես կա: Իհարկե, դա գրականագիտության, գրաքննադատության ոլորտի հարց է, բայց դե չնոռանանք նաեւ հայտնի ասացվածքը՝ «Խաչը տերով է գորավոր»:** Գիտության բնագավառում էլ, խոստովանենք,

Կերպվել են հայ հերոսներ՝ պատմական հոգեբանության թանձր նստվածքով

Ղափիթ Գաստարյան

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, «Հայոց լեզու և գրականություն» գիտամեթոդական ամսագրի գլխավոր խմբագիր

Սուրեն Այվազյանը (1915-1981) ծնվել է Խնձորեսկում: 1934-ին ավարտել է Գորիսի մանկավարժական տեխնիկումը ու որպես ուսուցիչ աշխատել Խանաձախ և Տեղ գյուղերում: 1942-ին ավարտել է Բաքվի համալսարանի բանասիրական բաժանմունքի հայկական բաժինը: 1942-1945 թթ. մասնակցել է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին: Պատերազմից հետո աշխատել է «Կոմունիստ» թերթի խմբագրությունում: 1953-ից բնակություն է հաստատել Երեւանում:

Ս. Այվազյանն արձակագիր էր, գրել է պատմվածքներ, վիպակներ, վեպեր, մանրապատումներ: Տպագրվել են հետեւյալ գրքերը՝ «Անավարտ գործը» (պատմվածքներ, 1947), «Խորածորցիք» (պատմվածքներ, 1951), «Լեռնցիներ» (վեպ, 1955), «Խիղճը» (պատմվածքներ, 1957), «Տուր ձեռքը, կյանք» (վիպակ, պատմվածքներ), «Անշեշ կրակների կղզին» (վիպակ, պատմվածքներ, 1960), «Տուր ձեռքը, կյանք» (2-րդ մաս, 1962), «Հովիվը» (պատմվածք, 1963), «Բարի առավոտ» (վեպ, 1964), «Տրաղացի ճանապարհին» (պատմվածք, 1964), «Ճակատագիրն հայոց» (վեպ,

Պատմվածքների փառանդավոր հեղինակը

Սերգեյ Սարինյան

Առանց ընդհանուր խորագրի, առանց հեղինակի անվան հիշատակության մի թղթապանակ՝ բոլորովին էլ ոչ խնամքով մեքենագրված արձակ էջերի պարունակությունը: Բայց եթե նույնիսկ այստեղ չլինեն մանուկուս տպագրված «Կերպի օրը» պատմվածքը, գրական ինքնատիպությունը կռահող աչքը չէր կարող չգուշակել, որ այդ էջերի հեղինակը՝ պատկերման իր յուրօրինակությամբ, ոճի առանձնահատկությամբ և կյանքի իր ընկալմամբ, ոչ այլ ոք է, քան պատմվածքների տաղանդավոր հեղինակ Սուրեն Այվազյանը: Այդ արդեն գրողի համար լուրջ արժանիք է, յուրաքանչյուր գրողի համար ցանկալի նպատակ, որին, ի դեպ, Ս.Այվազյանը հասել է ոչ այնքան

1966), «Բարձունքի վրա» (պատմվածք, 1969), «Կա եւ ետմահու կյանք» (վիպակներ, պատմվածքներ, 1971), «Գարունս ծյունների տակ» (մանրապատումներ, 1972), «Առավոտ լուսո» (վեպ, 1976), «Խնձորեսկ» (վեպ, 1982), «Ասուր, հե՛յ, Ասուր...» (վիպակ, 1985):

Այվազյանը գրականություն բերեց թե՛ իր բնաշխարհի ու հատկապես ծննդավայր Խնձորեսկի կյանքն ու կենցաղը, թե՛ ժամանակակից կյանքը, թե՛ պատմական անցյալը:

17-18-րդ դարերի ազատագրական պայքարն առանձնահատուկ տեղ ունի հայ պատմավիպասանության մեջ, ինչն արտահայտվել է նաեւ Այվազյանի «Ճակատագիրն հայոց» և «Առավոտ լուսո» վեպերում: Առաջինում ազգային գործիչ Իսրայել Օրու, երկրորդում՝ մեծագույն լուսավորիչ, նոր ժամանակների ազգային ոգու վերածննդի խոշորագույն ներկայացուցիչ Խաչատուր Աբովյանի կյանքի ու գործունեության պատկերումով գեղարվեստորեն յուրացվում է հայ-ռուսական քաղաքական հարաբերությունների պատմությունը: Օրին, Եվրոպայից գալով Ռուսաստան և բանակցելով Պետրոս Մեծի հետ, Աբովյանն իր ամբողջ գործունեությամբ ջանում էին օգտակար լինել իրենց ժողովրդին՝ նրա փրկության հույսը կապելով հյուսիսի հզոր հարեւանի հետ: Հայացքի այս ուղղությունը պայմանավորված էր պարսկաթուրքական ծանր ճնշումներով, ինչն էլ ժողովրդի մեջ բորբոքել էր ազատագրական պայքարի բոցը: Վեպերը հարուստ են 17-18-րդ դարերի արեւելքի ու արեւմուտքի դիվանագիտական հարաբերությունների պատմությամբ, հայ եւ հարեւան ժողովուրդների կենցաղի, սովորությունների նկարագրություններով: Ամենակարեւորը՝ կերտվել են հայ հերոսներ՝ պատմական հոգեբանության թանձր նստվածքով:

«Սյունյաց երկիր», N10, 2011թ. Հատված «Գրական Գորիս» հոդվածից

գրական մաքառման ճանապարհով, որքան գրողի իր բնածին շնորհով: Սոսկ գրական ազդեցությամբ կարելի է արդյոք հասնել այնպիսի բնականության, այնպիսի թրթռուն անկեղծության, ինչպիսին առկա է «Տուր ձեռքը, կյանք» վիպակում:

Գրախոսվող ժողովածուի առանցքը «Տուր ձեռքը, կյանք» վիպակն է, որն ունի ինքնակենսագրական բնույթ և վերաբերում է Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման առաջին տարիներին գյուղում կատարվող սոցիալ-կենցաղային տեղաշարժերին: Վիպակը պատմվում է առաջին դեմքով՝ 10-12 տարեկան պատանեկի հայեցակետով: Այսպես, վիպակի առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ հեղինակը պահպանել է հերոսի հոգեբանական և մտավոր հնարավորությունը, որը եւ նկարագրված դեպքերը դարձնում է գեղարվեստորեն համոզիչ ու ճշմարտացի:

Նկարագրվող ժամանակաշրջանի իրադարձությունների և կյանքում կատարվող տեղաշարժերի մասին շատ է գրվել մեր գրականության մեջ, բայց քչերն են կարողանում պահպանել չափի զգացումն ու ներկայացնել ճշմարտացի: Ոմանց երկերում ուղղակի այն պատկերն է ստացվում, թե սովետական կարգերի հաստատման հենց հաջորդ օրը կյանքը արմատապես փոխվում է և ստեղծվում է սոցիալական բարեկեցության եւ իրավունքի մի կատարյալ ներդաշնակություն: Այդ ճիշտ է, այդ-

ՍՈՒՐԵՆ ԱՅՎԱԶՅԱՆ. դիմանկարի փորձ

Էմմա Նիկոյան

ՀՀ ԳԱԱ Մ.ԱՔԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՍ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀԱՅՅՈՐԴ

Սկսած 1950-ական թվականների կեսերից, պայմանավորված հասարակական-քաղաքական մթնոլորտի առողջացման միտումներով, գրական-գեղարվեստական զարգացումները մտան նոր հուն, սկսվեց առաջընթացի նոր շրջափուլ: Թվում էր, թե նոր շրջափուլը պետք է սկսվեր պատերազմի հաղթական ավարտից հետո, որովհետեւ պատերազմի տարիներին համեմատաբար ազատություն ձեռք բերած գրականության ընթացքն այդպիսի հույսեր էր ներշնչում: Բայց այդպես չէր լավ:

1946թ. օգոստոսի 14-ի ՍՄԿԿ կենտկոմի որոշումը՝ «Չվեզդա» և «Լենինգրադ» ամսագրերի մասին, այնուհետեւ 1946թ. օգոստոսի 26-ի («Դրամատիկական թատրոնների խաղացանկի և նրա բարելավման միջոցառումների մասին»), նույն թվականի սեպտեմբերի 4-ի («Մեծ կյանք» կինոնկարի մասին»), ապա 1948թ. փետրվարի 10-ի («Վ.Սուրաբյուր «Մեծ բարեկամություն» օպերայի մասին») որոշումները գրական զարգացումները վերադարձրին 30-ական թվականներ. պատերազմի տարիները՝ գրողների նկատմամբ ցուցաբերած որոշակի ազատությունը նորից սահմանափակվեց թեմատիկ ու գաղափարախոսական զսպառնակներով: Գրողները նորից ստիպված էին խուսափել իրականության կոնֆլիկտային իրադարձությունների, անձնական ու հասարակական բախումների բացահայտումներից:

Առաջընթացի նոր շրջափուլը սկսվեց «Չճիակ» տարիներին, երբ մթնոլորտային փոփոխությունները հատկանշվեցին գեղարվեստական մտածողության նոր վերելքով:

Գրողների ստեղծագործական որոնումները, որոնք միտված էին դեպի գրականության տեսադաշտի ընդլայնում, անցյալի թեմատիկ ու գաղափարական սահմանափակումների հաղթահարում, պակասեցին արգասավորությամբ: Բացվեց ավագ սերնդի ներկայացուցիչների «երկրորդ շնչառու-

թյունը», ասպարեզ եկան նոր ու կարող ուժեր՝ աշխարհընկալման նոր եղանակներով ու մոտեցումներով, մարդու, ժամանակի, բարոյահոգեբանական արժեհամակարգերի վերաբերյալ իրենց յուրահատուկ պատկերացումներով: Դասականների կողքին գրական առաջին հաջողված փորձերն էր անում 40-ականների սերունդը: Խիստ ուսանելի է այդ տարիների գրաքննադատության փորձը: Գրական ոչ մի նշանակալից երեւոյթ դուրս չէր մնում նրա ուշադրությունից: Ծավալվում էին բուռն բանավեճեր ու քննարկումներ, անաչառ քննադատությամբ արձանագրվում էին նվաճումներն ու բացթողումները, անզիջում պայքար էր մղվում գրական խոտանի դեմ...

Տասնամյակների հեռավորությունից, արժանին մատուցելով այդ տարիների քննադատությանը, պետք է նշել, սակայն, որ ոչ բոլոր գրողներն են արժանացել պատշաճ ուշադրության, նույնիսկ այնպիսի արձակագիրներ ու բանաստեղծներ, ովքեր որոշակի դերակատարություն են ունեցել գրական շարժման ընդհանուր համապատկերում:

Գրականության պատմությունը միայն անվանի գրողների պատմությունն չէ, եւ պատշաճ ուշադրության չարժանացնել, ինչու չէ, նաեւ առանձին ուսումնասիրություններով չարժեւորել, օրինակ, Գ.Սեւունցի, Լ.Հուրունցի, Բ.Սեյրանյանի, Ռաֆայել ու Վալտեր Արամյան երթայրների, Գ.Երիկյանի, Մկր.Սարգսյանի, Լ.Ղուրյանի եւ այլոց թողած գրական ժառանգությունը, արդարացի չի լինի, որովհետեւ «նրանց ստեղծագործությունների համակարգված ուսումնասիրությունն, անկասկած, խորապես կընդլայնի նորագույն շրջանի գրականության վերաբերյալ մեր պատկերացումներն ու իմացությունը շրջանակները, կամբողջացնի գրապատմական ժամանակաշրջանի գրական-գեղարվեստական զարգացումների համապատկերը, նախադեպ կհանդիսանա մոռացությունից փրկելու մեր մի շարք արժանավոր գրողների»(1): Ուսումնասիրողների կողմից հանդիսավոր անտեսվել է նաեւ Սուրեն Այվազյանը՝ հետաքրքիր ու սեփական ձեռագիր ունեցող մի գրող, ում վեպերից ու վիպակներից շատերը, հատկապես պատմվածքները, խոհափիլիսոփայական ու քնարական մանրաքանդակներն իրենց հետաքրքիր հարցադրումներով, կերպարաստեղծման ու պատկերավորման յուրահատկություններով, ինքնատիպությամբ, հուզական լիքավորումներով ու լեզվառճակման մի շարք յուրահատկություններով այսօր էլ, անշուշտ, հետաքրքիր կարող են լինել ընթերցողի համար:

Յուրաքանչյուր գրող գրականություն է բերում իր ծննդավայրի անկրկնելի գույ-

էջ 20

պիսի ուռա-ագիտացիան մեզ պետք չէ: Ս.Այվազյանն այս բնագավառում ամենից ավելի ճշմարտացի է, եւ այստեղ առկա է գրողի անկեղծության զգացումը: Այվազյանի վիպակը ցույց է տալիս նոր կյանքի կառուցման դժվարությունները, բայց այն տենդենցով, որ հինը կործանվում է նորը հաղթանակում է անխուսափելիորեն, որ սոցիալիզմի գաղափարը մուտք է գործում գյուղ քայլ առ քայլ, բայց հիմնավորապես: Եվ կյանքի փոխանցման այդ բարդ հանգույցներում դեռեւս հավանական է Շարմաղի ողբերգությունը:

Վիպակում կան դեպքեր ու դեմքեր, որոնք հիմնականում տպավորիչ են, հերոսների հոգեբանական աշխարհը ներկայացված է նուրբ զգացումով: Թվում է, թե ընկալում են կյանքի ավելի մեծ բովանդակություն, վերապրում են ավելի շատ մարդկանց տարբեր ճակատագրեր, քան հնարավոր էր ներկայացնել շուրջ հարյուր էջի

սահմաններում: Պատմող հերոսը՝ Շոմիկ, նրա մայրը՝ Շարմաղը, Շահմարը, Վելիխանը, Առաքելը, Կուքանը, Եղսան և ուրիշները լավ վրձնով գծագրված պորտրետներ են՝ իրենց բնավորությամբ, արտաքինով: Մի փոքրածավալ վիպակի համար շատ չէ՞ արդյոք այսքանը եւ այդ չի՞ խոսում արդյոք կերպավորելու հեղինակի ակնհայտ տաղանդի մասին:

Չափի զգացում, նյութի ընդգրկում՝ առանց որեւէ ավելորդաբանության. այս է վիպակի մյուս արժանիքը: Կարելի է, իհարկե, շատ խոսել վիպակի կերպարների, սյուժեի եւ այլ հարցերի մասին, բայց այժմ դրա անհրաժեշտությունը չկա: Նշենք միայն, որ բնության զգացողությունը, լիրիկական անմիջականությունը, միջավայրի կոլորիտը եւ ոճի շիժմոսային իրենց հերթին առանձին գեղարվեստական հմայք են տալիս երկին:

14.05.59

Գրականագիտություն

Գրականագիտություն

Սեւակ Արզումանյանը Սուրեն Այվազյանի ստեղծագործություններից մի քանիսի մասին

Սեւակ Արզումանյան

Կարապի երգ... այն էլ անավարտ: Այսպիսին է Սուրեն Այվազյանի վերջին ստեղծագործության ճակատագիրը: Ժամրային նկարագրով՝ վիպակ է, վերնագրված՝ «Ասուր, հե՛յ, Ասուր»: Արձակ բանաստեղծություններից մեկում, մոր ու աշխարհի «հարաբերությունը» պարզելու համար, գրողը մոր շուրթերով ասում է. «Ասուր, հե՛յ, Ասուր, ա անտեր, անտիրական բալա...»: Սա եւ ցավ է, եւ տառապանք, եւ բողոքի ճիչ: Իսկ ամենից առաջ՝ մայրական ծով սրտի չափ, ծով սրտից բխած սեր ու կարոտ: Սուրեն Այվազյանը, սակայն, հառաչանքի պես թռած ու իմաստային քանի՜ շերտեր կուտակող այդ խոսքից շեշտել է նրա սոցիալական ու հայրենասիրական հնչեղանգը.

«...Տարիներ են անցել, բայց իմ ակամեջում դեռ հնչում է մորս ժայռեղեն ձայնը. «Ա՛ անտեր, անտիրական բալա...»: Եվ այդ ձայնի արձագանքը երբեք ու երբեք չի մարի մեր լեռներում, քանի աշխարհում դեռ որք կա ու անտեր:

Սիրիի, որդիս, մեր լեռները եւ ավանդիկ այդ սերը քո որդուն»:

Այս տողերը գրվել են շուրջ երեսուն տարի առաջ՝ 1956 թվականին:

Որքա՞ն պայծառ տողեր, պայծառ էջեր է նա մկիրել մորը դրամից հետո, փոքրակամ ու ծավալուն քանի՜ գործերում է նորից ու նորից վերադարձել մոր կերպարին: Հառաչանքի ու ցավի հնչեղանգը միշտ պահպանվել է, բայց զարմանալի ձևով հեղինակային հայացքից անպակաս են եղել լույսն ու լավատեսությունը: Ասեմք ով մոտիկից գիտեր, ճանաչում էր Սուրեն Այվազյանին, նրա համար զարմանալի չպիտի լինի այդ հայացքը: Որբության, դառնության քարեղեն դիմադրություններ է հաղթահարել, բայց միշտ «հավատի կրակով է դիմացել կրակների»:

Քիչ փորձություններ չեն անցել գլխով. «Վիրավոր սիրտը քեզնու է լինում, բայց չանհիծեցի ես կյանքը ու միշտ բարի աչքով նայեցի բախտին»:

Եվ բախտը սեւերես չորոցեց. «Ճակատագիրն հայոց», «Առավոտ լուսու», «Տուր ձեռքը, կյանք», «Բարի առավոտ», «Խնձորեսկ» վեպերի, բազմաթիվ բարձրարվեստ պատմվածքների, տասնյակ մեծ ու փոքր ուրիշ ստեղծագործությունների հեղինակը՝ Սուրեն Այվազյանը, դարձավ ետպատերազմյան սովետահայ արձակի անվանի դեմքերից մեկը, իր բազմաժանր երկերով՝ վեպ, վիպակ, պատմվածք, նովել, արձակ բանաստեղծություն, մանրաքանդակ, ակնարկ, նոթագրություն եւ այլն, լուրջ ավանդ բերեց արդի հայ գեղարվեստական շարժմանը:

Ամժամանակ եղավ կորուստը, սակայն գրողը վատապահ հեռացավ աշխարհից: Ու սիւս նրա կարապի երգը՝ անավարտ «Ասուր, հե՛յ, Ասուր» վիպակը:

Վիպասանի գրական ուղեծրի շղթայում այս ստեղծագործությունը եւ բնական է, եւ հավանալի: Հայրենի բնաշխարհից՝ Չանգեզուրից, մանկության ու պատանեկության տարիներից քաղած հուշերն ու տպավորությունները հորձանք-հորձանք, գեղարվեստական հիանալի պատկերակերպների փոխարկված՝ վերակեն-

դանացել են նախորդ շատ գործերում, սակայն չեն սպառվել: Վերջին վիպակը վերստին մեզ տեղափոխում է գրողի վաղ շրջանի կյանքի արահետները, ինքնակենսագրական նյութի հենքով բացում մարդկային հոգու շատ հետաքրքիր ծայրեր:

Այո, մանկապատանեկան թեման Սուրեն Այվազյանի գրական «հոգսերից» էր: Մի շարք հոգեբանական պատմվածքներում, արձակ բանաստեղծություններում եւ մանրաքանդակներում նա հուզական անկեղծ շեշտերով է պատկերել մանկության ու պատանեկության տարիների հուշ-եղելությունները: Պատկերել է գերազանցապես թախծախառն տրամադրությամբ կամ, ինչպես ինքն է հաճախ խոստովանում, «դառնաքաղցր» մտորումներով:

Հույզերի ու տրամադրությունների այդ ընկալումները տեսական զգացումներ են եղել գրողի համար: Պատճառը՝ կենսափորձն էր, տեսած ու ապրած կյանքի դասերը:

Այդ կենսափորձից ու դասերից է ծնունդ առել նաեւ. «Տուր ձեռքը, կյանք» վեպը, ուր գրողի նման հույզերն ու տրամադրությունները դարձել են սոցիալ-հոգեբանական բանձրացումներ եւ ռեալիստական ճշմարտացիությամբ վեր հանել մեր կյանքի մի ամբողջ ժամանակահատվածի պատկերը:

«Ասուր, հե՛յ, Ասուր» վիպակը գաղափարական ու գեղարվեստական սկզբունքներով հիշեցնում է «Տուր ձեռքը, կյանք» վեպը: Երկու ստեղծագործություններում էլ իբրեւ գլխավոր գործող անձ հանդես է գալիս ինքը՝ հեղինակը: Սյունի տարածքում զարգացման հանգույցում եական դեր է խաղում մոր կերպարը, եւ, որ ամենից կարեւորն է, վիպակում երկու գործերում աշխարհաճանաչողության ու աշխարհավերաբերմունքի դիտակետ է դառնում մեծ կյանքի շենքը դեռ հաստատորեն ոտք չդրած նախ՝ մանկան, այնուհետեւ՝ պատանու աչքերով աշխարհին նայող Ասուրի հայացքը:

Մանկության ու պատանեկության թեման Սուրեն Այվազյանը զարգացնում է մարդ-անհատի ձեւավորման բարդ ընթացքը ցույց տալու համար: Դա ինչ-որ ֆիզիոլոգիական պարզ պրոցես է, այլ մարդու լինելության, իբրեւ հասարակական անհատի կազմավորման անչափ դժվարին մի ճանապարհ, որի խաչուղիներում բախվում են սուր կրքեր, դասակարգային տարբեր շահեր, բազմաթիվ բնավորություններ:

Վիպակը բացվում է «Իմ պարտեզում» մուտքով, որը յուրովի ծրագրային արժեք ունի եւ խտացնում է գրողի սերն ու հավատը, նրա համոզմունքները կյանքի ու մարդու վերաբերյալ: Գեղարվեստական ու հոգեբանական շատ գեղեցիկ մի կտոր է դա, ուր այնքան զուլաված երեսուն է հեղինակը՝ բարի, մաքուր ու անմիջական, պարզ ու պայծառ: «Երբ ես փոքր էի, - գրում է Սուրեն Այվազյանը, - ուզեցի, որ մեր տան առաջ պարտեզ ունենանք: Պարտեզում ծաղիկներ լինեն, ծառեր եւ մի մեծ ընկուզենի, որ ընկերներիս հետ պահանոցի խաղանք՝ թաքնվեմ նրա թանձր սաղարթների արանքում: Որ ամռանը, լուսնյակ գիշերներին, նստեմք նրա տակ եւ, ծաղիկների հոտը շնչելով, նայեմք աստղերին, երազեմք ու զարմանանք: Որ այդ ընկուզենու տակ մեզ հետ նստի եւ ջրաղացյան Ներսեսը՝ պատմություններ անի, մենք էլ լսենք ու չհագեցնանք»:

Լուսավոր այս երագին փոքրիկ Ասուրը փորձում է մարմին տալ. մի պարկ հող է բափում կտորի մի անկյունում, այս ու այն տեղից կանաչ ճյուղեր գտնում, մեկն էլ՝ ընկուզենու, դաշտային ծաղիկներ բերում, տնկում, ջրում, ինքն էլ զարմացած ու հիացած սպասում, որ սիւս շուտով մեծանալու են ծառերն ու ծաղիկները, եւ պարտեզ

է ունենալու: «Մյուս օրը վեր կացա, տեսա ծառերս թառամել են, ծաղիկներս մեռել՝ գլուխները հողին դրած: Ես շատ տխրեցի, ինչպես տխրել էի իմ հոր մահով, որ մի ամիս առաջ էր տեղի ունեցել»:

Երեք-չորս տարեկան երեխայի հրաշքերազը ամբողջ կյանքում ուղեկցում է նրան, եւ երբ շատ տարիներ հետո՝ երագի հեւքով, ծորի կարողը սրտում՝ Ասուրը տնակ է կառուցում, պարտեզ ունենում, արդեն շատ ուշ էր պահանոցի խաղալու համար... Սակայն սրտի խորքում անթելված պատրանքները դեռ կենդանի շնչում էին, մանկության օրերի սիրտ առեղծվածը դեռ չէր լքել նրան, դեռես իր հետ էին մեռած ու ապրող խաղընկերները, գյուղի քաջերն ու իմաստունները: Նորոգվում է մանկության հրաշք երազը, դառնում մի ուրիշ լուսե անուրջ, մի ուրիշ ուտոպիա: Ասուրը իր պարտեզն է հրավիրում դրանց՝ պարզելով իր հունամիստական իդեալը: Իսկ նրա երագ-պարտեզը հենց «Ասուր, հե՛յ, Ասուր...» վիպակն է: Սուրեն Այվազյանն ընթերցողին տանում է այդ «պարտեզի» թաքստոցները, բայց այս դեպքում, ավա՛ղ, նա ստիպված տեսցնում է ավելի շատ փշեր, քան ծաղիկներ: Մանկության անհոգ խաղերի փոխարեն նա պատկերում է կյանքի չար խաղերը, պատանեկան վառ երագների տեղ՝ դաժան իրականությունը:

Ստեղծագործության կառուցվածքը պայմանավորված է հենց երագի ու իրականության, վերնուշի եւ ռեալ առօրյայի հանդիպարումով: Հաջորդում են իրար վաղուց եղած ու անցած եւ այսօր, այս ժամին տեղի ունեցող դեպքերն ու իրադարձությունները: Մանուկ Ասուրին, բարակ երեխային, հետո տեխնիկումի սովորողին մերթընդմերթ միջամտում է վաստակած հեղինակը՝ տարիների հեռվից մոր հուշումներով ու մեկնումներով լույս սփռում այս կամ այն փաստի, եղելության կամ կերպարի վրա: Ամբողջ սյուժեն էլ զարգանում է այսպես փոխմիջոցով, միմյանց լրացնող, իրար ծուլված երկու կյանքի ներդաշնակությամբ: Ավելի ճիշտ՝ նույն կյանքի երկու պատուհանից, կյանքի մանկության ու հասունության տարիների ծայրակետերից նայող հայացքների միասնությամբ:

Կառուցվածքային այս ձևը, ինչպես ակնի մեջ, տեսանելի է դարձնում մի ամբողջ կենսագրություն՝ իր բարդությամբ, առաջապանքի եւ ուրախության պահերով: Ասել է թե՛ Սուրեն Այվազյանը պատուհնը ավանդական ձևով է չի տալիս, ինչպես իր շատ վեպերում, որոնց մեջ սյուժետային գծերը ներկայացվում են հետետողական հաջորդականությամբ: Կտրտված, հատված-հատված, կյանքի վաղ եւ ուշ շրջաններից քաղած դեպքերի գունարով է իր վերջին վիպակում Սուրեն Այվազյանը հասնում գեղարվեստական ընդհանրացումների, մի հանգամանք, որ հեղինակի ստեղծագործական որոնումների անընդհատականությունն է վկայում՝ ինչպես թեմատիկ-ժանրային, այնպես էլ կառուցվածքային հնարանքների առումով:

Գրողը ստեղծել է կերպարների մի պայծառ սրահ՝ գույների պեսպիսությամբ, խառնվածքների անհատականությամբ, կոլորիտով: Մանասարը՝ իր դրամայով, Մանուշակի հանդեպ երբեք չմարող սիրով, հերոսական բնավորությամբ: Սաղաթել Սաղաթելյանը՝ ուսուցչի իր պարտքի ու կոչումի կնիքով, որի երախտիքի առջև հեղինակի ծնրադիր խոնարհումը մեծ խորհուրդ ունի եւ ուսուցողական վարակիչ լիցք: Բաբկենը, Անտոնը՝ շարունակ քաղցած ու փոփ շուրջը պտտվող, հացի հոտով «կշտացող» ընկերները: Լեոնորը՝ 20-30-ական թվականների «օրբողբոս կոմսոմոլներից» մեկը, որը ժամանակի ինչ-ինչ մտայնության կրողն է եւ անգիր արած տերմիններից այն կողմ չի տեսնում: Սրա «գոհը»՝ Սերոբ Բաբախանյանը, որն

այնուամենայնիվ հավատում է, որ արդարությունը կհաղթանակի:

Վիպակում հյուսվածքի միջով կարմիր թելի պես անցնում է մոր կերպարը, վշտալիկ ու մխիթարող, բեգարած ու որբասատար, որդու եւ աշխարհի արանքում միշտ կանգնած, օրինանքը եւ մրմուռը իրենից անբաժան: «Որդիները պետք է պաշտեն ծնողների իշխանությունը: Օ՛, այդ իշխանության մեջ այնքա՛ն իմաստալից ազատություն կա...»: Ամբողջ վիպակը շնչում է այս կենսական փիլիսոփայությամբ, որը նույնպես ստեղծագործության արդիական երակներից մեկն է:

Գեղեցիկ է Ասուր-Սիրամույշ գիծը՝ սիրո կակնալի հուշերով: Մնայում է փոստատար Քոթու կերպարը: Սյուժետային որոշ դեմքեր ու հանգամանքներ էլ գալիս են «Տուր ձեռքը, կյանք» վեպից (մոր կերպարը, Շարմաղը, դաժան տերը եւ այլն): Շատ դեպքերում էպիգոնիկ են կերպարները, բայց թանձր նստվածք են տալիս: Ժամրի պարտադրանքն է. ինքնակենսագրական երկը մի տեսակ ստեղծում է կերպարների «հոսունություն»: Արագորեն իրար են հաջորդում օրերն ու տարիները, օրերի ու տարիների հետ փոխվում են դեպքերն ու մարդիկ: Գրողի խնդիրն է այդ ամենի միջից ջուկել կարեւորը, մի շարժումով, մի վրձնահարվածով «որոշել» նրա տեղը ընդհանուր համակարգում:

Սուրեն Այվազյանը վարպետորեն է օգտվում գրողից տրված եզակի այդ շնորհից: Ահա Քոթու կերպարը: Ընդամենը մեկ էջ տարողությամբ է հերոսը ներկայանում, բայց որքա՛ն կենդանի ու ամբողջական է: Քոթին փոստատար է, ծերացած, սակայն առույգ ու աշխույժ: «...Միասին սովորել ենք մինչեւ չորրորդ դասարան, հետո չուզեց սովորել, թեեւ ոչ մի առարկայից վատ չէր ստանում: Տարիներ անց հարցրի. «Քոթի, ինչո՞ւ չսովորեցիր»: «Սովորեի, կարող է մեր գյուղից տանեի՞ն ուրիշ գյուղ: Ուրիշ գյուղում կմեռնեի», - ասաց մի քիչ կատակով, մի քիչ լուրջ:

Ուշ ժամին փոստատարի հայտնվելը կամ ուրախացումն է, կամ տխրեցումն է: Քոթին դա գիտի եւ իսկույն հանգստացնում է.

- Դեռագիր չէ, նամակ է, ասի շուտ տեղ հասցնեմ, իմ մեծակ ընկերը մի քիչ էլ նամակով օրն անցկացնի:

- Դու միշտ խելոք ես մտածում, Քոթի:

Քոթին ամեն առավոտ աշխարհին խաղաղություն մաղթելով, մի բաժակ թթի օղի է խմում ու մինչեւ մյուս առավոտ թվում է այդ մի բաժակ օղու ազդեցությամբ է, որ աշխույժ է: Եվ որեւէ մեկը չի կարող երկրորդ բաժակը խմեցնել:

Ես խնդրում եմ.

- Քոթի, մի-մի բաժակ՝ մեր անցած օրերը հիշելով:

- Օ՛, Ասուր, ինչո՞ւ ես ուզում, որ հարթեմ անցած օրերը հիշելով: - Եվ մի կարճ պահ տխրում է Քոթին: - Սոված-ծարավ, տկլոր, դու սովորեցիր, ես չսովորեցի: Դու կզնաս... եւ կմնաս, ես կզնամ ու վերջ...

- Դատարկ բաներ են, Քոթի:

- Հա՛... Դե, որ ասում ես, բեր խմեմք աշխարհի դատարկության կենցաղ»:

Կերպարային այսպիսի նրբագծերը շատ են վիպակում, ու դրանք ինքնատիպ վարպետ գրչի արգասիք են: Արվեստի փայլուն կտորներ կան նաեւ բնության նկարագրություններում: Ահա մեկը. «Սեպտեմբերի երկրորդ կեսից խելագարվում է մեր լեռնաշխարհը... Ցերեկները ծորերը լցվում են մթին ամպերով ու լաց են լինում անվերջ հեռացող մի ձայնով: Գիշերները այնպես պայծառ են շողում աստղերն ու լուսինը, ասես ամպեր չեն եղել, չեն լինելու: Թվում է, մի խորունկ, արարող մտորումի մեջ է տիեզերքը:

Հաջորդ օրը նորից նույն մթին

Գրականագիտություն

Սեւակ Արզումանյանը Սուրեն Այվազյանի ստեղծագործություններից մի քանիսի մասին

Էջ 7

Պարծնելով մի բարդ ետապի քաղաքական անցքերը՝ պաշտպանում է անսխալ սկզբունք. հայրենիքը վտանգի մեջ է ու ամենքը, կարծես մի կամք, մի ոգի դարձած պետք է ծառանան օտար ասպատակողների դեմ: «Այժմ կա բոլորիս հուզող միայն մի հարց՝ փրկել Գարեհիքը, – ասում է Իսրայել Օրին: – Այստեղ պիտի հավասարվեն մեկիքն ու ռամիկը, մեծ մեկիքն ու փոքր մեկիքը, այստեղ պիտի մոռացվի ամեն անձնականը եւ վեր ու ամեն բանից վեր պահի հայկականը»: Ընդհանուր նպատակը ծնուն է հայրենասիրության մի որակ, որի հիմքը, ի վերջո, ազգային արժանապատվության գիտակցությունն է: Իսկ ազգային արժանապատվությունը բխում է իր իսկ ներքին ուժերի ու առաքինությունների դարավոր փորձից. «Հայն աշխատել գիտե եւ վայելել իր աշխատանքը: Հայը քարին սերմ է պահ տալիս եւ ստիպում է մեկին հարյուր բերք տալ: Քարի մեջ լեզու է դնում, եւ քարերը իմաստուն բաներ են ասում: Եվ տաճարներ է շինում նրանցից, որ նույնպես խոսում են: Հայը սիրում է այգեգործությունը, բայց ավելի շուտ տնկում է խաղողի վազ, թթենի ու ծիրանի, որովհետեւ նրանցից շատ բարիքներ է ստեղծում: Հայ շինականն իր տունը ծածկում է եղեգնով: Նախ նրա համար, որ եղեգն ավելի դիմացկուն է, քան կաղնի գերանը եւ հետո, երբ պետք լինի, ձեռքը տանի օժորքից մի եղեգն քաշի, սրինգ չինի ու սիրտը դնի մեջը... Հայը սիրում է երգն ու նվագը: Հայը սիրում է եւ խոսք չինել այնպես, որ վեհացնի մարդուն, որ նա հեռու մնա չար մտորումներից: Դրանց մեջ էր նրա մեծ ուժը, թե չէ ինչպե՛ս դիմացավ, ինչպե՛ս է դիմանում... Երբեք էլ նրանը չի վառողի գյուտը: Եվ նա ոչ մի հրազեն չի հնարել: Ո՛չ, հայն սպանել չի սիրում: Նա երբեք նախահարձակ չի եղել: Եվ ստեղծողի ցատունն ահավոր է լինում, երբ նրան խանգարում են: Այո՛, հայի դիմացողական ուժը նրա ստեղծողական ուժի մեջ է... »:

Ս.Այվազյանը ստեղծագործության գաղափարական-գեղարվեստական նպատակաբանության մեջ ժողովրդի պատմական դերին խոշոր արժեք տալով՝ գործողությունների լայն դաշտ է հատկացնում նրան: Մեհրու, Մխիթարի՝ սրանց քրոջ Վախախի՝ դաժան վրձնահարվածներով պատկերված կերպարները, ժողովրդական ապստամբների ու նրանց առաջնորդ Կոստանդե է եզոր Աստապատցիների հայրենասիրական պայքարը, որը բավականին ծավալ ունի վեպում, խորհրդանշուն են ժողովրդի բնավորությունը, անկոտրուն ոգին, սերը հայրենիքի նկատմամբ: Օտարի լուծ չի համդուրում հայը, լուծը ծնուն է գործել մի ոգի, շինականին ու ռամիկին դարձնում ապստամբ. «Խնձորեսկի դեպքից հետո լեռներ են բարձրացել: Տեղի, Կոնիձորի, Արավուսի, համաժախի, Բայանդուրի, ապա Վարարակի, Որոտնաձորի, Ոխաձորի, Հալիձորի, Ջագեձորի շատ շեների շինականներ: Օձասարում, Սմբատաբերդում, Կեղեզնաձորում, Գողթան լեռներում, Դաշտում, Օղնաձորում եւ շատ այլ տեղերում գործում են Կոստանդ Աստապատցու խմբերը: Ապստամբների նոր բներ են երևացել Արամազդ լեռան կողմերում, Վասակա ամրոցում, Դարպասի ձորում»:

Այսպես է ժողովուրդը պատասխանում բռնակալին, գետնված տեղից վեր բարձրանում ապրելու վճռականությամբ. «Մենք զինվորներ չենք, այլ հողի մարդիկ ենք եւ ստիպված ենք եղել, որ մամի, բախ ու բրիչի փոխարեն գենք ենք բռնել»: Շատ պայծառ էջեր կան «ճակատագիրն հայոց» պատմավեպում՝ գունեղ, արտահայտիչ, կառուցվածքային ծավալուն լուծումներով, ուր ժողովուրդը իր տա-

րերից մեջ է օրհասական պահին, անգամ անընկճելի, լավատես ու պայքարող: Կոստանդ Աստապատցու կերպարը՝ աներեր հավատով, աներկյուղ խիզախությամբ, քիչ բան չի ասում ժողովրդական տարերքի ու բնավորության մասին: Լսելով մեկից Իսրայելի նենգ սպանության լուրը Մուհամմեդ-Ռզա խանի կողմից, Օձասարի ապստամբները միաբերան ձայնում են.

« - Վրեժ... Վրեժ... Վրեժ... Մահ կամ ազատ Հայաստան:

Լուռ էր Կոստանդ Աստապատցին: Նա կանգնած էր մի փոքրիկ բարձրության վրա, եւ քամին ծածանում էր փիլոնի կարճ փեշերը եւ նոսր, բայց փառահեղ մորուքն էր քշել դեպի մի կողմ ու բաց արել արծաթե ճածանչավոր լանջախաչը: Լուսնյակի լույսի տակ տխուր շողում էր այն: Լեռան այս բարձունքում, շինական հավատացյալ մարդիկ, որոնք տնից-տեղից գրկվելով գենք էին վերցրել հանուն իրենց անպատված պատվի եւ սրբազան հայրենիքի, նայում էին նրան որպես իրենց աստծուն, որ վար է իջել երկնքից այս ծանր օրերին իրենց հավատ ու հենարան լինելու: Ու հիմա պատրաստ էին նրա մի խոսքով թեկուզ կրակը նետվելու»:

Գեղարվեստական մտահղացմամբ եւ վեպի գաղափարական-նպատակային բեռնվածությունը տանելու իմաստով մասշտաբային կերպար է Իսրայել Օրին: Օրագրային այս կերպարի մեջ է հայտնապես հեղինակը խոսքերի իր ասելիքը, պատմահայեցությունը, գեղագիտական սկզբունքները:

Իսրայել Յավրի-Օրին պատմության տարիներին նույնպես փայլում էր խիզախությամբ: Բրիչանաղի ավերակներում, Շարիֆ-խանի ղզլբաշների դեմ կռվելիս, նա յուրաքանչեւի հետ աչքի էր ընկնում անվախ կռվելով: Չի թաքցնում իր ատելությունը պարսիկների նկատմամբ, համարձակորեն հայտնում էր իր վերաբերմունքը: Հայրը՝ մեկը Իսրայելը, նրա մեջ մասնկուց ներարկել էր հայրենասիրական գծեր, բարություն ու առաքինություն:

Նա համակիր չէ հոր մի համոզմունքին՝ «Մեռենք» միայն հերոսի մահով»: Օրին այլ կարծիքի է. «Մի ամբողջ ժողովրդի մահ, ինչ տեսակ էլ որ լինի, հերոսական չի կոչվի, որովհետեւ կենդանի մնացածներն են հերոսացնում նահատակներից: Եվ հետո, այն մահը, որ կյանք չի ստեղծում, չի կարող հերոսական կոչվել: Այդպիսի համազգային մահը տապալանաբեր պետ է մի քանի բառ միայն կարող է թողնել աշխարհի օտարատառ պատմության մեջ. «Եղել է մի ժողովուրդ, նրան հայ են կոչել... եւ վերջ»: Նա երիտասարդ հոգու իր ավյունով ու եռանդով ուներին վերցնում է համազգային մի առաքելություն՝ մեկնել Եվրոպա, կրել ամեն տեսակի չարչարանքներ, դիմանալ ծանր դեգերումներին ու ստորացումներին, բայց «աշխարհի արդար դատին հանձնել հայոց հարցը»:

Երբ մեկը Իսրայելը որդուն Եվրոպա ճամփելիս խրատում է՝ ապրել միայն ժողովրդի հոգով, շարունակ զգալ, որ ժողովուրդը նրան է ապավինել իր ծանր ճակատագրի հարցը եւ պահանջում է երդվել իրենց Պառլամենտի այն անուններով, որոնք ի սեր ժողովրդի նահատակվել են ու սրբացել, մեծ ուխտավորի, համոզված առաքյալի հավատքով է Օրին հոր առջեւ ծնկաչոք, հպարտ հանդիսավորությամբ երդում տալիս: Այդ երդումը եւ գործողության ծրագիր էր: Եվրոպա ուղևորվող վեց պատգամավորների երդման մի տարբերակն էր, որի իմաստը բանաձեւվում է այսպես՝ «Չկա ոչ մի ուրիշ այլ նպատակ, քան ծառայել ժողովրդին»:

Ս. Այվազյանը սրել է առաքելության խորհուրդը, հասցրել պաթետիկ հնչեղու-

թյան: Վեհարանում Հակոբ Ջուղայեցու խոսքը երդում-հավատքի, մեծ խոստովանության լիցք է պարունակում.

« - Մենք վեց հոգով գնում ենք ի մարտ, եւ մեր դեմ Եվրոպա աշխարհն է: Գնում ենք ոչ որպես թշնամի՝ ընդդեմ թշնամու, բայց իրոք մարտի... Եթե մեր գործողության մեջ կա հաղթանակի հավակնություն եւ պարտության վտանգ, ապա դա մարտ չէ՝ ի՞նչ է: Եթե մենք գնում ենք մի երկիր, ուր պետք է որոշվի մեր ժողովրդի մահու եւ կենաց հարցը, ապա այդ երկիրը մեզ համար Ավարայր չէ, ի՞նչ է. Եվ իրոք մենք գնում ենք Ավարայր. կրկնում են՝ ոչ գործով, գենքով եւ ոչ հարբեցրած փղերով մեր վրա եկող պարսիկների դեմ: Գնում ենք եւ պետք է զինված լինենք մեր հազարամյակների պատմությունով, որ կարողանանք այդ քաղաքակիրթ երկրներին ապացուցենք, թե ահա սա է հայը, եւ նա իրավունք ունի աշխարհում ապրելու՝ տնօրինելով իր կյանքը ձեռնաբեր իր սեփական... »:

Սա մի ամբողջ ժողովրդի պատմական փորձից քաղած իմաստություն է, որտեղ կա եւ հավատք, եւ տառապանք, եւ գոյության իրավունքի խոր ըմբռնում, եւ գալիքի ծրագիր:

Ս.Այվազյանը Իսրայել Օրու կերպարի գեղարվեստական մեկնաբանությունը կատարում է ոչ առանց նրա բնորդի՝ պատմական Օրու կենսափաստերի օգտագործման: Հենվելով իրական-պատմական տվյալների վրա, նյութեր քաղելով պատմագրության ու այլ վավերագրերի արժեքավոր աղբյուրներից, արձակագիրը ստեղծել է ազգային-քաղաքական գործչի ճշմարտապատում բնավորություն: Շատ շուտով, դեռ Եվրոպա չհասած, հայ պատվիրակությունը Պոլսից ստիպված էր ետ դառնալ հայրենիք, եւ միայն Իսրայել Օրին է շարունակում մեծ ուխտավորի իր ուղին: Քսան տարի լինելով դեգերումների, գրկանքների, լուրջ փորձությունների մեջ՝ նա կրկնում ու հասունանում է իբրեւ գործիչ: Եվրոպայում Եվրոպական իշխանավորների ու քաղաքագետների հետ նրան շատ բան են տալիս:

«Ճակատագիրն հայոց» եւ Մովսես Արագու «Իսրայել Օրի» վեպերի մի շարք հատվածներ, հատկապես գլխավոր հերոսի կենսագրության ուղեծրի մեջ, նման են իրար: Բնական է, երկու հեղինակներն էլ հենվել են հաճախ նույն փաստերի վրա, երկուսն էլ ստեղծել են պատմագեղարվեստական երկ, այլ կերպ լինել չէր կարող: Պետք է նկատել սակայն, որ Ս.Այվազյանի ընդգրկումները անհամեմատ լայն են, տարրողունակ, ապա՝ վիպայնությունը ավելի մեծ տեղ ունի «ճակատագիրն հայոց» մեջ:

Հանգամանակի ու ծավալուն են նկարագրված Օրու հանդիպումները Եվրոպայում, նրա կյանքի գլխավոր դեպքերը, անձնական ու հասարակական գործունեությունը, ՊՖալցի մեծ իշխան Հովհան-Վիլհելմի հետ երկարատև գրույց-բանակցությունները եւ այլն, եւ այլն: Քիչ տեղ չի հատկացրել վիպասանը նաեւ Օրու ռուսաստանյան հանդիպումներին, Պետրոս Մեծի հետ ունեցած դիվանագիտական բանակցություններին, Հայաստանում Օրու եւ հայ մեկիքների ու եկեղեցական գործիչների փոխհարաբերություններին, ազգային-ազատագրական ծրագրերի պատմությանը, Պարսկաստանում նրա դեսպանական առաքելությանը եւ այլն: Այս ամենի ընթացքում Օրին, իբրեւ կերպար, հասունանում է շահեկանորեն, աշխարհայացքային-գաղափարական ներքին «վերակառուցման» միջոցով հասնում Ռուսաստանի եւ ռուս ժողովրդի պատմական դերի ըմբռնմանը՝ փոքր ժողովուրդների, այդ թվում եւ հայ ժողովրդի քաղաքական-ազգային փրկության գործում: Նա դառը փորձով համոզվում է, որ

Եվրոպացիների խոստում-հավաստիացումները պարապ խաղեր են, Ռուսաստանը մոտ է Հայաստանին, եւ ինչպես ասում է Եսայի Հասան-Ջալալյան սրբազանը՝ «Մենք մեր բախտը Ռուսաստանի հետ պիտի կապենք... Միայն եւ միայն: Եվ հարեւան է, եւ մեծ է, հավատով ուղղափառ, որ վտանգ չկա մեջը... »:

Իսրայել Օրու հոգեբանական ու աշխարհայացքային վերափոխությունը հեշտ չի կատարվում: Ս.Այվազյանը ներկայացնում է դա որպես բարդ մի ընթացք, ինքնահարթահարման երկարամյա պրոցես: Համազգային մասշտաբի գործունեության սկզբից մինչեւ դավադրաբար սպանությունը Աստրախանում՝ թունավորման միջոցով, Օրին պատկերվում է որպես գաղափարական հերոս, ազատագրական պայքարի նախկին, որպես հայրենասեր գործիչ: Եսայի կաթողիկոսի խոսքը Օրու գերեզմանին մեռելաբաղի սովորական տուրք չէ, այլ արդար գնահատություն.

« - Եվ նա հայ էր, հայրենասեր, որ վառվում էր իր ժողովրդի ցավերով եւ իր կրակի լույսով խոնավորում նրա ճանապարհը: Եվ հանգավ նա ճանապարհին, եւ կմնա նրա կրակի լույսը... »:

Օրու կերպարը կերտված է էպիկական գույներով: Հուզական շեշտեր կան նրա եւ Աստրախի, նրա եւ հարազատների՝ Աշխենի, Վարդանի ու Մամիկոնի, հոր, պատանության ընկերների, հայրենի եզերքի փոխառնություններում:

Վեպում Ս.Այվազյանը զգալի չափով օգտագործել է դրամատուրգիական հնարանները: Հայ պատմավիպասանության մեջ վեպ-դրամայի ժանրային տարրերի կիրառման առաջին մեծ փորձն է «ճակատագիրն հայոց»:

Սկզբից մինչեւ վեպի ավարտը դրամայի ծեսական-կառուցվածքային տարրերը տարբեր հանգամանքներում դառնում են գործողությունների զարգացման, հերոսների հարաբերությունները ներկայացնելու հիմնական եղանակ: Պատմական սովորական, էպիկական ձևը փոխարինվում է դրամատուրգիական արտահայտչամիջոցներով: Դա չի խախտում ընդհանուր ռիթմը, միջավայրի ու մարդկանց պատկերման տրամաբանությունը:

Համոզիչ են մեկիք Իսրայելի, Շարիֆ եւ Մուհամմեդ-Ռզա խաների կերպարները: Գտնված հետաքրքիր գծեր կան Պյոտր Մեծի, Սուլեյման շահի, Վիլհելմի, Մինաս վարդապետի եւ մի քանի ուրիշ հերոսների բնավորություններում: Նուրբ է պատկերված հայ-վրացական բարեկամությունը, հետաքրքիր է Արչիլ իշխանի կերպարը:

Իսրայել Օրու կյանքը հարուստ էր արկածներով: Գայթակությունը կարող էր շատ բանի կորստյան պատճառ դառնալ: Ս.Այվազյանը չափի զգացումով է օգտվել արկածային վեպի ժանրային ձևերից՝ չխախտելով պատմականության ու պատմական վեպի սկզբունքները:

«ճակատագիրն հայոց» վեպը, այնուամենայնիվ, գերծ չէ գեղարվեստական-կառուցվածքային բերություններից: Անհարկի ձգձգված է նույնատիպ պատմություններով, բազում սպանությունների եւ «ցնցող» տեսարանների նկարագրություններով: Ծավալը շատ հատվածներում չի արդարացված, քանի որ նման պարագաներում նյութը հավաք ու համոզիչ լուծում չի գտել: Պատմական-իրական ու երեւակայական ոչ քիչ հերոսներ գեղարվեստական անհատականություն չեն դարձել, մինչդեռ ստեղծագործությունը նկատելիորեն խիտ է բնակեցված:

«Նա երեխուց աչքը բաց արավ՝ տեսավ, թե ինչ անասելի նե-

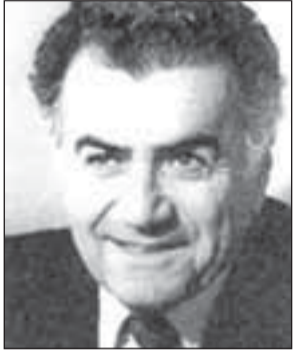

Գրականագիտություն

Արձակագրի վաստակը

Քաղաք Ուրուբայան

Ասում են՝ գրողի ստեղծագործությունը մինչև խորքը հասկանալու համար պետք է ճանաչել նրա հայրենիքը, այն, որ հին հայերեն կոչվում էր ծննդյան ու սննդյան տեղի: Եթե այս պահանջն իրավացի է առհասարակ, ապա Սուրեն Այվազյանի պարագային պարտադիր ու ճշմարիտ է կրկնակի:

Այն լեռնաստանը, ուր Սուրեն Այվազյանն է ծնվել, անցկացրել մանկությունը, ստացել մասնական կրթություն, որպեսզի հասուն տարիքում վերադառնա նրա գիրկը, հյուսվի նրա առօրյային ու պատմությանը, գրի նրա գեղարվեստական կենսագրությունը եւ վերջն էլ հավիտենական հինգով փարվի նրան՝ գունավեղով նրա դժվար պահվող սակավ հողին, - կոչվում է Ջանգեզուր, իսկ հին անվամբ՝ Սյունիք-Սիսական:

Երբ քայլում ես Սյունիք-Ջանգեզուրում, քեզ հետ խոսում են սարերը, քեզ իր գիրկն է առնում այս բիբլիական լեռնաստանի բնակչության բազմահազարամյա պատմությունը, որի ամեն մի դարը լի է քաղաքական ու մշակութային մեծագործություններով: Բայց ամենից առաջ գրական կյանքով, ժողովրդական պատկերավոր մտածողական այնպիսի փայլատակունցներով, որ հատուկ էր ոչ միայն կոչմանը գրողներին՝ հինգերորդ դարի Մովսես Բերթրոյին կամ վեցերորդի Պետրոս քերական-բանաստեղծին, յոթերորդի Ստեփանոս Սյունեցուն կամ նրա թույլ, հայոց առաջին բանաստեղծուհի-երաժշտագետ Սահակարուխտին եւ հաջորդ դարերի հայոց գրականությունը զարդարող շողշողուն անուններին, - այլև ամբողջ այս լեռնաստանի բնակչությանը՝ սովորական աշխատավորից մինչև իշխանավոր ավատատերը: Միջնադարում ասել են՝ յուրաքանչյուր նորածին սյունեցու մեջ երկու մարդ է քնած՝ մի գուսան ու մի պատմիչ, այսինքն՝ մեկ բանաստեղծ է մեկ արձակագիր: Ճշմարիտ էր այս խոսքը, քանզի Սյունյաց երկրի ամեն մի գրագետի մեջ միշտ էլ արթնացել է երկուսից մեկը, հաճախ էլ՝ երկուսը միասին (հիշենք պատմիչ ու բանաստեղծ Ստեփանոս Օրբելյանին՝ մեր մատենագրության արծաթե դարի վերջին մեծին), սակայն պակասավոր էր նաեւ չէ՞ որ նույն Սյունիքն է տվել 14-րդ դարի այն լուսավոր գիտնականներին, որոնք «խավարի թագավորության» մեջ վառեցին «Գլածորի համալսարանի լուսաճառագ ջահը, իմաստուն դիվանագետ Իսրայել Օրին, Գավիթ բեկ գորապետին եւ նրա քաջ նիզակակիցներին...»

Սյունիք-Ջանգեզուրի անցյալ դարերը բերնեբերան լիքն են ինքնուրույն գաղափարներով, որոնք կենսավորում են լեռնաստանի նոր կյանքը: Սյունիք-Ջանգեզուրում անվերջ նորոգվում է պատմությունը: Ավանդույթները եւս նորոգվում են ու ծաղկում: Խորհրդային կյանքի առաջին շուրջ մեկուկես տասնամյակում այստեղ վերընձուղեց ու զորացավ մեր նոր գրականության հզոր կազմին՝ Ակսել Բակունցը: Առանց վարանելու կարելի է ասել, որ հետագա մեր ամբողջ գրական-

ությունը, արձակ թե բանաստեղծական, ամենակենսական դասեր է առել այդ կաղնու հզոր խշշոցից: Ամբողջ գրականությունը, եւ հատկապես Սյունյաց հողից ելած այն սերունդը, որի ներկայացուցիչներն են համարյա միաժամանակ գրական ասպարեզ մտած Համո Սահյանը, Սերո Խանգադյանն ու Սուրեն Այվազյանը:

Ակսել Բակունցից հետո հեշտ է գրական կյանքում քայլել. նա բացել էր գրականության լայնահուն մի ճանապարհ եւ ցույց տվել այդ ճանապարհն ազնիվ ու շիտակ անցնելու մեծագույն օրինակը: Սակայն Ակսել Բակունցի կողքին գրականության մեջ սեփական տեղ գրավելն էլ անհնարինության չափ դժվար է. պետք է նոր խոսք ասել, սեփական քայլվածքով անցնել գրական ճանապարհը, որը եւս պետք է հարթված լինի սեփական ջանքով ու տքնությամբ:

Սուրեն Այվազյանը երեւի ծնվել էր ըստ միջնադարյան ասույթի: Նա բանաստեղծությամբ սկսեց իր գրական կենսագրությունը: Նախապատերազմյան տարիների իր ապրումներին ձեռն էր կերպարանք էր տալիս ոտանավորով: Եվ պատահական չէ, որ այդ ժանրի քնարական շունչն առկա է իր հետագա ամբողջ գրական կյանքում:

Ընթերցողի հետ Սուրեն Այվազյանի առաջին լուրջ զրույցը տեղի է ունեցել 1947 թվականին՝ «Անավարտ գորգը» գրքով, որի մեջ գողտրիկ պատմվածքներ կան հայրենի գյուղի, պատերազմ գնացած այրերի եւ թիկունքում մնացած կանանց, ծերերի ու դեռահասների դժվարին կյանքի մասին: Հետո մեկը մյուսի ետեւից լույս տեսան «Խորածորցի», «Լեռնցիներ», «Խիղճը», «Տուր ձեռքը, կյանք» վեպով: Մրանք լուրջ նվաճումներ եղան ինչպես հեղինակի, այնպես էլ ետապատերազմյան շրջանի հայ արձակի համար:

«Անավարտ գորգ»-ից տասը տարի հետո է լույս տեսել «Խիղճը»: Տասը տարիներն իրենց նշանակալից անցուդարձով որոշակի որոշմ էին դրել գրողի ստեղծագործության վրա, նրա գրական սկզբունքների ու աշխարհընկալման վրա: Եթե նախորդ գրքերում առկա էին միայն կյանքից քաղած հետաքրքիր նյութը եւ այդ նյութի նկատմամբ գրական-քնարական վերաբերմունքն ու հյուսված պատմվածքները, ապա այստեղ գրողն ավելի ներհուն է, անմիջական եւ ուղղամիտ, անողորմ ույնիսկ սեփական թուլությունների հանդեպ, միաժամանակ ամհասուն հավատով է նայում կյանքին, նրա առաջընթացին: Գիրքն ամբողջովին տոգորված է կենսահաստատ ոգով: Այդ տարիներին ստեղծվեցին «Չորերի ձայնը», «Փոթոսի ընկուզենին», «Լուռ Լալազարը», «Խիղճը» պատմվածքները, որոնց մեջ արտացոլված կենսական առողջ ու ազնիվ նյութն իր հետ բերել է համապատասխան գեղարվեստական ձեւ: Բակունցյան ավանդները, մեր արձակի մեծ ուսուցիչ դասերն այստեղ գտել են իրենց իսկական բարձրարվեստ կիրառությունը:

«Տուր ձեռքը, կյանք» ինքնակենսագրական վեպով Ս.Այվազյանն իր գրական ձայնին հատուկ ջերմությամբ ու անկեղծությամբ ներկայացրեց ապրած ժամանակաշրջանը՝ երեւոյթների տիպական գծերով, սոցիալական եւ քաղաքական վերափոխությունների ու նոր կերտումների լայն ընդգրկմամբ: Այվազյանի գրքի կարեւոր արժանիքներից մեկը պատմամիջակականությունն է, գեղեցիկ, գրավիչ պատմվածքներ: Անհնար է չհավատալ հեղինակի խոսքին, նրա հերոսների արարքներին, վարքագծին, գործողություններին ու դրությունների բնական ընթացքին:

«Տուր ձեռքը, կյանք» վեպից հետո, ըստ երեւոյթին, նաեւ նրանից առաջ, մի քանի տարի Այվազյան-արձակագրի հայացքը սեւեռված էր այդ ժողովրդի պատմության ամենաճակատագրական փուլերից մեկին: Արդյունքը եղավ «Ճակատագիրն հայոց» վեպը, որի ընթերցումից հետո չես կարող չմտածել, որ Այվազյանի Մախրեթաց գրական կենսագրությունը եղել է լուրջ նախապատրաստություն գրական այս խոշոր քայլի համար:

Ամենահին ժամանակներից ի վեր, տիեզերքի հետազոտողները գիտեն, որ արեգակի կառուցվածքն ուսումնասիրելու լավագույն պահերը նրա խավարումների ու բռնկումների շրջաններն են: Այդպիսի պահերին աստղագետները դիրք են բռնում հարմարավետ բարձրակետերում եւ դիտում-նկարագրում են մեր տիեզերքի մեծ լուսատուի վարք ու բարքը:

Պատմավիպասանը նման է աստղագետին. նա էլ իր ժողովրդի կենսագրության մեջ փնտրում-գտնում է խավարումների ու բռնկումների այն վճռական պահերը, երբ ճակատագրի հասցրած օրհասական հարվածների ներքո խլրտացել են ժողովրդի ներքին ուժերը, եւ այս խլրտումի փոթորկոտ ալիքների մեջ ծնվել են նոր հերոսներ, որոնք իրենց երկիրը պետք է առաջնորդեին դեպի լույս եւ ազատություն:

Սուրեն Այվազյանի երկու պատմավեպերը («Ճակատագիրն հայոց» եւ «Առավոտ լուսո»,) նվիրված են հայ ժողովրդի պատմության երկու այնպիսի ժամանակահատվածներին, երբ կենաց ու մահու բախումներում լուծվում էր ազգի լինել-չլինելու, նրա ինքնության ու գոյատևումի հարցը:

Եթե ճիշտ է, որ ամեն գրող պատմության խորքերն է գնում այսօրվա հետ խոսելու, այսօրվա հարցերին պատասխան տալու համար, ապա Սուրեն Այվազյանն այդ խնդիրը լավ է կատարել «Ճակատագիրն հայոց» վեպով: Նա ընթերցողի առաջ բացել է հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության ամենաբախտորոշ ժամանակներից մեկը եւ առաջադիր խնդիրներից տվել գեղարվեստական լուծումներ, որոնք շատ կարեւոր են նաեւ մեր ժամանակի առումով: Վեպի հիմքը պատմական այն միջավայրի նկարագրությունն է, երբ շրջադարձ է կատարվում հայ ժողովրդի քաղաքական կողմնորոշման մեջ, երբ ժամանակի հայ գործիչները Ռուսաստանի հետ էին կապում հայ ժողովրդի ազատագրման հույսը, նրա բախտն ու ապագան: Հենց այդ զաղափարական հենքի վրա էլ բարձրանում են Իսրայել Օրինի, Եսայի Հասան-Չալալյանի եւ մի շարք այլ կերպարներ, որոնք գծված են մեր դասական պատմավեպի ոգով ու օրինակով:

17-րդ դարի վերջում եւ 18-րդ սկզբին պարսկական ու օսմանյան բռնատիրությունների ստեղծած սոցիալական եւ քաղաքական քայքայի մեջ խեղդվում էր հայ ժողովրդը: Անթաքալու, տեղական մանր իշխանությունների գլխավորած երկրում այս ու այնտեղ տարերայնորեն բռնկվող ընդվզումները միայն խեղդվում էին արյան մեջ, եւ բռնակալներն ավելի էին սեղմում սոցիալական ու ազգային ճնշման օղակները: Ուրեմն դրսև օգնություն էր պետք, մի հզոր տերության արդար հովանավորություն ու անշահախնդիր օգնություն, որպեսզի հայությունը փրկվի վերահաս կործանումից: Ո՞րն էր լինելու այդ պետությունը: Երկրի հոգեւոր առաջնորդն ու հին իշխանական տների մնացորդները խելք խելքի տալով, բանագնացներ են ուղարկում Եվրոպա, քաղաքակիրթ երկրների դռներն են ծեծում: Սակայն ապարդյուն: Եվրոպական տիրակալների խիղճն ու մարդասիրությունը զուր փորձարկելուց հետո Իսրայել Օրին հասնում է Ռուսաց արքունիք եւ հանձնի Պետրոս Մեծի կայսրության, գտնում այն հովանի, որի փրկարար թելի տակ պետք է աճեր հայոց բախտի ծառը: Հայոց երկիրն անվերապահորեն իր հայացքը դարձնում է դեպի հյուսիս:

«Ճակատագիրն հայոց» վեպը Սուրեն Այվազյանի գրական հասունության վկայությունն էր: Նրանից հետո ընթերցողը նոր խոսք էր սպասում գրողից: Եվ այդ խոսքը չուշացավ: Լույս տեսավ Այվազյանի հաջորդ գիրքը, որ հետաքրքիր խորագիր ունի՝ «Կա եւ տեսնալու կյանք»: Գիրքն

ընդգրկում է հեղինակի մտորումները կյանքի ու մահվան, առօրյա մանր ու մեծ գործերի, ժողովրդի հերոսական ոգորումների մասին:

«Կա եւ տեսնալու կյանք»-ի հետ գուգահեռ կամ, թերեւս, նրանից անմիջապես հետո հյուսվեց «Առավոտ լուսո» վեպը՝ նվիրված խաչատուր Աբովյանի պայծառ կերպարին: Այսպես, մի ոտքով ժամանակակից կյանքի մեջ, մյուսով՝ պատմական անցյալում, Այվազյանն ապրում էր իր գրական կյանքը: «Մենք պատմական ժողովուրդ ենք, - ասում էր նա, - եւ իրավունք չունենք կորվելու մեր արմատներից: Ով արհամարհում է անցյալի դասերը, կխարխափի այսօրվա ճամփաներին եւ վաղ թե ուշ կխորտակվի վաղվա փորած փոսերի մեջ»:

Անցյալի դասերի մեջ նա մի առանձնակի սիրով էր փարվում հայոց ռուսական կողմնորոշմանը եւ այդ ճանապարհին կատարված վերափոխություններին:

Խաչատուր Աբովյանն է Այվազյանի «Առավոտ լուսո» վեպի գլխավոր հերոսը: Հայոց նոր գրականության ռահվիրա, լուսավորիչ-դեմոկրատ, մեծ մտածող, լուսավորական գործի ճարտար կազմակերպիչ, մարդկային ամենավեճ արժանավորություններով տոգորված մի անհատականություն, որ իր մթամած միջավայրում վառվող մոմի պես սպառվեց ու անհետացավ...

Վիպասանը հմտորեն օգտվել է Աբովյանի գրական ու գիտական ժառանգությունից, նամակներից ու այլազան թողնուներից եւ ստեղծել հրաշալի մի կերպար իր դարի հիմնապատասխան վրա, ժամանակի ուրիշ պատմական-իրական այնպիսի գործիչներին համաստեղության մեջ, ինչպես ռուս մեծ դրամատուրգ, հայ ժողովրդի պայծառ բարեկամ Գրիբոյեդովը, հայ հոգեւորական ու պետական գործիչներ Ներսես Աշտարակեցին, Հովսեփ Արղույանը եւ շատ ուրիշներ:

Այվազյանի կերտած Աբովյանի խոսքով լավ է բնութագրվում «խավարի թագավորության մեջ գործող լուսավոր անհատների դերը. «Որքան լավ է ողջակիզվել այն գիտակցությանը, թե թո լույսով հավիտենապես փոխի ցրտե այս հողագունը պատած մթությունից թեկուզ մի փոքր տարածություն»:

Աբովյանը ծնվել էր շրջապատի մութը ցրելու համար եւ ծնվել էր ճիշտ ժամանակին:

Այվազյանի վեպը շատ պակասավոր կլիներ, եթե ընթերցողի աչքերը չբացեր ու հայացք դարձնել չտար հետագա իրականության վրա: Արեւելյան Հայաստանը միացավ Ռուսաստանին: Հայ ժողովրդի մի մասը փրկվեց ֆիզիկական բնաջնջման վտանգից եւ իր բախտը կապեց ռուս ժողովրդի հետ: Բայց չէ՞ որ ինքը՝ ռուս ժողովուրդն էլ գտնվում էր ցարիզմի ու ճորտատիրական կարգի դաժան պայմաններում: Չէ՞ որ Երեւանը սարդաբլի հիւանդներից ազատագրող ռուս զինվորության շարքերում էին ռուս հալածական դեկաբրիստները: Այդ ինչպե՞ս էր պատահել, որ մի երկրի լավագույն մարդիկ հալածական էին իրենց իսկ հայրենիքում:

Աբովյանի կերպարն աճում է, բարձրանում եւ մաքրվում, պարզվում է նաեւ նրա վերաբերմունքը նոր իրականության հանդեպ: Նա դառնում է ռուս աշխատավոր ժողովրդի, ռուս առաջադիմական մտքի ու մտավորականության բարեկամը եւ միաժամանակ թարտում է ցարական չինովիկության ու շահագործողական ապարատի հյուսած ցանցի մեջ: Կյանքի վերջին տարիներին պաշտոնական շրջանների համար կասկածելի ու վտանգավոր այս գործիչը տոգորված էր մտորումներով, որոնք նրան պիտի ընդհուպ մոտեցնեին ռուս հեղափոխական դեմոկրատների բանակին, մի քայլ, որը կատարեց արդեն նրա արժանավոր հաջորդ ու հոգեգազակ Միքայել Նալբանդյանը:

Այվազյանի վերջին գիրքը «Խնձորեսկ» վեպի առաջին հատորն է: Այն կազմված է գրույցներից, որոնք նույնն են հիշեցնում: Նրանք բացում են զանգեզուրյան-խնձորեսկյան առանձին ճակատագրերի կամ դեպքերի խորունկ ծալքերը եւ միավորվելով՝ ներկայացնում հայոց երկրի սոցիալական-

Սուրեն Այվազյանի պատմվածքները

Ալբերտ Եսայան

Սուրեն Այվազյանի «Խիղճը» ժողովածուում ամփոփված են հինգ տասնյակից ավելի պատմվածքներ, ակնարկներ են արձակ բանաստեղծություններ: Նյութերի այսպիսի առատությունը արդեն խոսում է այն մասին, որ Այվազյանը բեղմնավոր գրող է:

Թեմատիկ առումով գրքում ամփոփված գործերը բազմազան են. դրանք նվիրված են ժողովուրդների բարեկամությանը, կոլտնտեսային գյուղին, սոցիալիստական շինարարությանը, սովետական մարդկանց աշխատանքային գործունեությանը: Գեղեցիկ հատկապես «Չորերի ծայրը» շարքում աշխատում է իր ուշադրության կենտրոնում պահել մարդուն, թափանցել նրա հոգու խորքը, պատկերել նրա խորհրդի ու մտորումները: Եվ պետք է խոստովանել, որ մի շարք ստեղծագործություններում Այվազյանի հաջողվել է ցույց տալ սովետական մարդու հարուստ հուզաշխարհը:

Ահա, օրինակ, «Չորերի ծայրը» շարքի համանուն պատմվածքը: Շափաղաք ավերելու Գայրենական մեծ պատերազմում կորցրել է իր հինգ զավակներին, բայց պահպանել է հոգու արիությունը: Այդ էլ մղում է ծերունի վարպետին հավերժացնելու իր որդիների անունը, նրանց հիշատակին հայրենի վայրերում կառուցել հուշարձան-աղբյուրներ: «... *Ցամաքեցիք բռնամիտ իմ սրտի հինգ աղբյուրը, նրանց անունով հինգ հիշատակ աղբյուր պիտի չինեն այս ծորերում: Թող մեզնից հետո եկողը իմանա, որ հեշտ չի եղել: Թող իմանա, որ մի սիրտը հինգ կտոր է արվել, էլի ապրել է մարդն ու հավատարիմ է եղել իր հավատին: Թող իմանա, որ ինչ ինքը վայելում է, արյունով է ձեռք բերվել եւ ինչքան արյունով...*», - ասում է նա (էջ 15).

Պարզ, հուզիչ խոսքեր, եւ այդպիսի

պարզությամբ ու հուզականությամբ էլ շնչում է ամբողջ պատմվածքը, որտեղ, իբրեւ հիմնական մտտով, հնչում է լավատեսությունը: Դա էլ հենց նոր մարդու հոգեբանությունն է:

Այդպիսին է նաեւ «Լուռ Լալազարը» պատմվածքը: Համեստ ու լռակյաց Լալազարն անցել է կյանքի փորձություններով եւ այժմ աշխատում է հարազատ կոլտնտեսության մեջ: Նա չի կարողանում բաժանվել Առաջին համաշխարհային պատերազմից հիշատակ մնացած կաթսայիկից եւ այլումից տափաշչից, որովհետեւ դրանք հիշեցնում էին իր ռուս ընկերոջը՝ Իվանին, որի հետ նա մի անգամ բորչ է կերել, ճիշտ է, այժմ խաղաղ կյանք է, բայց Լալազարը միշտ էլ իրեն «սալդաթ» է պատկերացնում: Երբ սկսվում է Հայրենական մեծ պատերազմը, նա ներկայանում է զինկոմիսարիատ եւ ցանկություն հայտնում կամավոր մեկնել ռազմաճակատ: Բայց նրան մերժում են, առաջարկում տուն գնալ:

- Տո՛ւն, սաղաթին ի՞նչ տուն, բա ո՞վ պիտի կռվի... - գարնացած պատասխանում է նա եւ նրան ընդառաջում են (էջ 43): Պատերազմից հետո Լալազարը վերադառնում է գյուղ եւ հենց հաջորդ օրը դուրս գալիս դաշտ, շարունակում աշխատել հարազատ կոլտնտեսության համար: Եվ երբ մահանում է բոլորից հարզված ու սիրված այդ հասարակ, լռակյաց մարդը, համագյուղացիները որոշում են նրա շիրմաքարին գրել միայն «Լուռ Լալազար» բառերը, որովհետեւ դրանք հետագա սերունդներին «ամեն ինչ կասեն» (էջ 46):

Ճշմարտացի եւ գեղարվեստորեն հաջողված գործ պետք է համարել «Հարազատները» պատմվածքը: Այստեղ Այվազյանը ցույց է տալիս, որ ժողովուրդների բարեկամությամբ դաստիարակված սովետական մարդկանց մեջ ծնվել են մարդկային նոր, բարձր ու վեհ հարաբերություններ:

Մեր մարդկանց տխուր անցյալն ու երջանիկ ներկան հակադրված են «Գերիք» պատմվածքում: Ծերունի Հակոբ-ջանը տրտմելով է իր բախտից, որ աստված իրեն միշտ աղջիկներ է տալիս: «Թե արարիչը դու ես, եւ մեկը թող տղա լինի: Տղան մերկ էլ լինի, յուր կզեն: Աղջիկը մեռն է», - դիմելով աստծուն՝ ասում է նա: Բայց բախտը բնահաճ է. նրա ընտանիքում ծնվում է յոթերորդ աղջիկը: Տատներն առաջարկում է սպանել նորածնին: «Ով պիտի ուզի թեզ սման աղբառ մարդու աղջկը. ոչ ոք: Պիտի քավթառեն, մնան տանը, ու դու նրանց կերակրես: Իսկ դու կարո՞ղ

ես յոթ ուտող բերանին հաց հասցնել, էլ չես խոսում դրանց մերկությունը ծածկելու մասին» (էջ 73): Բայց հայրը չի լսում այդ չար խորհուրդը եւ խնամում է զավակին՝ համոզված լինելով, որ «մի օր կբացվի նրա բախտի դուռը»: Հակոբ-ջանը իր դստերն անվանում է Գերիք՝ ասել ուզելով, որ բավական է, ինչքան աղջիկ ունեցա: Անցնում են տարիներ, սովետական կարգերի շնորհիվ Գերիքը դառնում է գյուղատնտես, առաջադրվում է ՍՍՍՐ Գերագույն սովետի դեպարտամենտի թեկնածու, եւ հայրը իրեն երջանիկ է զգում: Նա կամենում է փոխել դստեր անունը, որպեսզի մոռացվեն երբեմնի դառն օրերի հետ կապված հուշերը: Բայց Գերիքը առարկում է. «... *Իմ անունը հետաքրքիր պատմություն ունի: Դա ցույց է տալիս, թե որպես հայր դու ինչպիսի ճանապարհ ես անցել*»:

Հիշատակված բոլոր պատմվածքների ամենամեծ արժանիքն այն է, որ Այվազյանը դրանց մեջ հարազատ է մնացել կյանքի ճշմարտությանը, չի հրապարակվել էֆեկտներով:

Այս պատմվածքների մի ուրիշ առանձնահատկությունն էլ այն է, որ հեղինակը չի ընտրել մանվածապատ, «հետաքրքրաշարժ» սյուժեներ: Այվազյանը ընդհանրապես երկարաբան հեղինակն է: Այվազյանին առանձնապես հաջողվում են բնության նկարագրությունները: Այստեղ արդեն նա իր տարերքի մեջ է, նրա խոսքը դառնում է հուզիչ, համակված բանաստեղծական քննություն: Այս տեսակետից, մեր կարծիքով, Այվազյանի վրա զգացվում է Ակսել Բակունցի ազդեցությունը: Սիա թե արձակագիրն ինչպես է նկարագրում Քարակոփի ձորերը «Չորերի ծայրը» պատմվածքում. «... *Ճանապարհի փոշու մեջ բույլ շողում է պայտի բեկորը եւ մի ծուռ մեխ: Մասրենու մոտ կաքավի նախշուն փետուրների հետ ընկած է որսորդական հրացանի ժանգից կանչած պարկուճը եւ ծխախոտի մնացորդ: Շռչունների քիչ խոշոր կաթիլները առաջվա պես մամուռներից ծլնալով են քարերի, կոտրած կուլայի փշրանքների վրա ու տարբեր ձայներ են հանում: Քերծի տախտունը խոտերն էլի կպած են գետնին: Պառկած խոտերի վրա էլի հացի, պանրի փշրանքներ կան եւ սոխի կլեպ: Ահա չինարու բարձր ծյուղին կաշաղակի բույնը, կլոր, ինչպես հովվի փափախը*» (էջ 5):

Խոսքի որքան ժխտություն է ուղծվում ստեղծական պատկեր:

Պետք է խոստովանել, որ «Խիղճը» ժողովածուում գեղեցկված են մի շարք գործեր, որոնց մեջ հեղինակը ջանում է «հոգեբանական հայտնագործություններ» կատարել, պատկերել արտասովոր հոգեվիճակներ եւ այդ կերպ ընթերցողի մեջ առաջ բերել տպավորություն, հուզել նրան: Եվ զարմանալի չէ, որ այդպիսի գործերում նա ստեղծում է մտացածրի դրություններ, մարդկային անհամադրիչ հարաբերություններ:

Վերցնենք, օրինակ, «Բախտը» պատմ-

վածքը: Ծուռանն ու Դավիթը երիտասարդ են, դաստիարակվել են սովետական դպրոցում եւ աշխատում են կոլտնտեսությունում: Նրանք իրար հետ չափազանց մտերմական հարաբերությունների մեջ են, գրուցում են աննահանգիտ հարաբերությունների շուրջը: Թեմե նրանք միմյանց սիրում են, բայց չգիտես ինչու, չեն «խիզախում» այդ մասին խոսել: Դրա փոխարեն Դավիթը մի անգամ հայտնում է, որ իր համար հարեւան գյուղից մի աղջիկ են ընտրել: Իր սպազա հարսնացուին՝ Լուսիկին տեսնելուց հետո Դավիթը, հրապարակված նրանով, ասա թե ինչ է պատմում Ծուռանին. «որ իմանաս ի՞նչ աղջիկ է, ի՞նչ աղջիկ, ինչպես, ի՞նչ ասես...», (էջ 94): Ծուռանը տխրում է, բայց ոչինչ չի ասում, որովհետեւ նա ունի իր սկզբունքը. «աղջկա սերը մնում է իր սրտի մեջ, նա ասելու իրավունք չունի», բայց ավելի անհասկանալի է Դավթի վերաբերմունքը: Նա, որ թվում է արդեն սիրահարված է իր Լուսիկին եւ պատրաստվում է ամուսնանալ նրա հետ, սկսում է խանդել Ծուռանին այն բանի համար, որ վերջինս էլ «պիտի ամուսնանա, նրան էլ պիտի սիրեն, կամ ով գիտե սիրում են» եւ խաղաղվում է միայն այն ժամանակ, երբ գյուղում «հարմար տղա» չի գտնում (էջ 95): Ծուռանը հաշտվում է ստեղծված վիճակի հետ եւ Դավթին պատասխանում է, որ ինքը, ինչպես ամեն մի աղջիկ, սիրելու իրավունք չունի եւ «պետք է սպասի, որ մեկն իրեն սիրի: Իսկ ինքը կսիրի, թե չի սիրի՝ մեկ է»: Լսելով այդ, Դավիթը հառաչում է. «Տեսնես ով կլինի այդ բախտավորը»: Եվ այդպես էլ, առանց որեւէ պատճառի, ամուսնանում են տարբեր մարդկանց հետ: Հետագայում նրանք, իհարկե, զոջում են եւ ցանկություն են ունենում միմյանց հետ կիսելու իրենց խոհերը, բայց արդեն ուշ էր:

Ահա պատմվածքի ամբողջ բովանդակությունը: Դժվար չէ նկատել, այս շինծու պատմությունը հորինվել է, որպեսզի դրա օգնությամբ հեղինակը գրադպրի հոգեբանական «գյուտերով»: Հատկապես խոցելի ու հակասական է Դավթի կերպարը. եթե նա իսկապես սիրում է Ծուռանին, ապա ինչո՞ւ է վազում ուրիշ աղջկա հետեւից, իսկ եթե «ամաչում» է իր սերը խոստովանել, ապա ինչո՞ւ չի ամաչում նույն Ծուռանի առաջ իր հարսնացուին այնքան անզուսպ կերպով գովել, վերջապես եթե սիրում է Լուսիկին եւ ուզում է ամուսնանալ նրա հետ, ապա ինչո՞ւ է ցանկանում նույն իրավունքից զրկել Ծուռանին, ինչո՞ւ չի կամենում, որ նա էլ սիրի ու սիրվի:

Այվազյանին որոշ պատմվածքներում չի հաջողվել ճիշտ պատկերել անհատի եւ հասարակության փոխհարաբերությունները: Հասարակությունը նրա մոտ պասսիվ է, անտարբեր անհատի եւ նրա ճակատագրի նկատմամբ: Այդ կարգի գործերից կարելի է նշել «Գողը» եւ «Փրօսի ընկալուցներն»:

Անհաջող գործ է «Սուկուլունց Լեւոնը»: Այնտեղ էլ սովետական մարդիկ հա-

թաղաքական վերափոխությունը մեր դարի 20-30-ական թվականներին: Սա եւս պատմական վեպ է: Գալիքի պատմաբանն այստեղից ավելի շատ մյուս է քաղելու դարաշրջանի մարդկանց կյանքի ու պայքարի, մեծ տառապանքների ու սերերի, հոգեկան վերափոխությունների ու երազանքների մասին, քան այն փաստաթղթերից ու այլազան վավերագրերից, որոնք միայն մենք գիտենք, թե որքան պակասավոր են, աղճատ:

Այս վեպի դիպաշարային թելը ոչ թե ձգվում-առաջ է գնում, այլ առանցքին փաթաթվելով, կծիկ է դառնում: Եվ այդ կծիկի մեջ շերտ-շերտ կուտակվում է խնձորենակ կյանքի մեծ, անկրկնելի վիպերգը: Հաջորդ հատորում կամ հատորներում ի՞նչ էր ավելանալու արդեն գրվածին, դա գուցե այնքան էլ կարելի չէ, քանի որ ամբողջական, կառուցիկ եւ ավարտուն է այն, ինչ հասել է ընթերցողին: Այստեղ գլխավոր հերոսներից յուրաքանչյուրի կենսագրությունը լեռնային կածանի պես տեղից սկսվում է ավարտվում է մի այլ տեղ: Ընթերցողը քայլում է այդ կածաններով, որոնք անցնում են բնության անկրկնելի պատկերների

միջով, լեռնաշխարհի գույների ու ծայրերի շռայլ ուղեկցությամբ: Տիրացու Ապավենը, վարժապետ Ասլամազը, ջարդացյալ Դազարը, հովիվ Ջահանգիրը, Աթազ մայրիկը եւ նրանց մնացած շատերից յուրաքանչյուրը կարող էր կենդանացնել ամեն մի անկենդան վեպ: Իսկ այստեղ նրանք հյուսված են իրար, ինչպես լեռնային կածաններն են իրար գալիս, որպեսզի մեկ էլ հեռանան, զնան իրենց համար նախաբացված ուղղություններով:

Վեպի գրուցաշարին տիրություն անող, ինչպես նաեւ թռուցիկ անցնող-դարձող համարյա բոլոր մարդկանց հետ այս կամ այն կերպ առնչվում են Լեւոն Դարազյոզյանը եւ բարտապետ Բազարտը: Առաջինն ագնիվ ու անծնվեր, համեստ ու արդար, ժողովրդական երջանկության համար ապրող ու պայքարող մի մարդ, ոչ թե մեռնում, այլ սպառնում է, եւ նրան ճանաչողներին, նրանից իրենց լույսն ու հույսն ստացած մարդկանց մի պահ թվում է, թե արեւը խավարեց: Ի՞նչ պիտի անենք առանց Լեւոնի, - հարցնում են մարդիկ: Եվ լուռ Լալազարը՝ խնձորենակայն այդ ուրբաթախոսը, համբերատարությամբ ու անտրիտուր ջան-

քի կուռքը, պատասխանում է. «Կլինի-չի կլինի՝ կմտորենք, չգտանք՝ կստեղծենք»: Այսինքն՝ ժողովուրդը չի կարող ապրել առանց հերոսի, որն իրեն առաջնորդում է դեպի լույսն ու բարին: Եթե չեղավ այդպիսին, նա ինքը կստեղծի: Կստեղծի իր հույզերից, իր կամքից ու երազանքից եւ իբրեւ որոշ կեարծրացի ու կզնա նրա ետեւից...

Իսկ բարտապետը՝ այն օրերի հարազատ ծնունդը, որ իր ճանապարհը հարթում էր քուրդերի ու բուք խառնակչությանը, բարձրացավ համագյուղացիների մեծ ու փոքր դժբախտությունների վրա: Կարծում էին՝ ողորմելի մեկը, ծիծաղելիորեն թերուս, միայն ժամանակի մի քանի համարահայտ կարգախոսներով գլուխ է պահում: Հաճախ, նույնիսկ արհամարհում էին, ինչպես ոտքին կաշոդ ցեխն են արհամարհում: Հետո տեսան՝ դա այն ցեխն է, որ արեւ օրին էլ հայտնվում է եւ կաշուն: Կաշուն է, որ առաջ գնա ու բարձրանա: Գիրքն ավարտվում է նրա պաշտոնական առաջաքայլով: Քաղաքից եկած հին ծանոթը նկատում է. «Պետք է, որ շատ առաջ գնացած լինեք»: Ասում են՝ «Կզնա», Այսինքն՝ զգուշացնել, մարդիկ:

Այստեղ դրվել է վերջին վերջակետը, որով, սակայն, չի փակվում ու չի ավարտվում գիրքը: Սա այն գրքերից է, որոնք չեն ավարտվում վերջին էջում, այլ շարունակվում են ընթերցողի մեջ եւ ապրում:

Սուրեն Այվազյանի վեպն անհնար է վերապատմել: Այն պետք է կարդալ, որովհետեւ հեղինակի խոսքը՝ տոգորված պատկերավոր մտածողությամբ եւ տարողունակ արտահայտչամեթոդով, իր ամբողջ հմայքով բացվում է միայն անմիջական ընթերցանությամբ: Առաջին էջից մինչեւ վերջինը: Այստեղ խոսեցվել, գունային ու հոգեբանական հզոր թանձրացման են ենթարկվել հեղինակի ապրած կյանքը, նրա ցավն ու երջանկությունը, խոհն ու երազանքը: Գուցե այն պատճառով, որ դա նրա վերջին գիրքն էր լինելու, վերջինը, որ լույս պիտի տեսներ հեղինակի մահից հետո: Բայց կա միփաթաղական մի բան. չէ՞ որ գրվել է այդ վերջինը, որ արժանավորապես պատկերում է Սուրեն Այվազյան գրողի տաղանդավոր ու ինքնատիպ գրական վաստակը:

Օգոստոսի 26, 1983թ.

Գրականագիտություն

Սուրեն Այվազյանի պատմվածքները

էջ 11

սարակայնորեն չեն մտածում: Լեւոնը լավ ծայն ունի, սիրում է երգել եւ ուրախացնել ժողովրդին, բայց երբ կազմակերպվում են կոլտնտեսություններ, նա հեռանում է գյուղից, գնում երգելու շրջակայքում: Համապատասխանաբար եւ կոլտնտեսության վարչության անդամները, փոխանակ նրան ուղիղ ճանապարհի բերելու, նրա մեջ աշխատանքի նկատմամբ սեր դաստիարակելու, կոլտնտեսության նախագահից պահանջում են հրավիրել նրան, որպեսզի իր երգով գարդարի հարսանիքները: Երբ նախագահը իրավացիորեն ասում է, թե արտելում «երգ ասելու, դափ խփելու համար աշխարհ չեն տալիս», նրան առարկում են՝ «Մեր աշխարհից կտանք, Լեւոնին պետք է բերել» (էջ 155): Եվ պատահական չէ, որ նման վերաբերմունքը խրախուսում է Լեւոնին եւ նա, հանդիպելով համապատասխաններին, նայում է նրանց այնքան հետաքրքիր աչքերով, որոնք կարծես հարցնում են. «Բա մեր արտելը չլուծե՞ց իմ հարցը: Ի՞նչ է անում զուռնաչի Օհանը առանց ինձ: Բա հիմա ձեզ ո՞վ է ուրախացնում»:

«Չորերի ծայնը» շարքի պատմվածքների ճշմոտ մասի մի էական թերթիկում էլ այն է, որ այնտեղ պատկերված մարդիկ իրենց հոգեբանությամբ կղզիացած են, հեռու են կանգնած հասարակական կյանքից: Այվազյանը, չգիտես ինչու, խուսափում է աշխատանքային պրոցեսների նկարագրումից եւ նույնիսկ, եթե չլինեն «նախագահ», «ֆերմա» եւ այլ պատահական արտահայտությունները, նրա շատ գործերից («Մարդը», «Թխկուտի ծորում» եւ այլն) դժվար է կրահել, թե դեպքերն ինչ հասարակագույն են ծավալվում, սովետական, թե՞ մինչսովետական:

Հնարավոր չէ մի առ մի խոսել «Խիղճը» ժողովածուի բոլոր գործերի մասին: Լշենք միայն, որ Այվազյանը գրել է նաեւ արծակ բանաստեղծություններ, որոնցից հաջողված կարելի է համարել «Այդ ծնեռ», «Մայրս» եւ «Որդուս» գործերը: «Հանդիպումներ ճանապարհին» եւ «Նավթաշխարհում» բաժիններում տեղ են գտել նաեւ մի քանի ակնարկներ: Թեեւ դրանք պատկերում են աշխատանքային գործունեության եւ մարդկային հոգեբանության որոշ կողմեր, բայց դրանք չեն հուզում ընթերցողին, որովհետեւ արդյունք են ոչ թե կյանքի խոր ճանաչողության, այլ տուրիստական տպավորությունների եւ հապճեպ դիտողությունների: Գեղարվեստական առումով այդ ստեղծագործությունների բնորոշ թերթիկումն այն է, որ դրանց մեջ նկարագրված բոլոր դեպքերն ու դեմքերը անբաժան են հեղինակային «ես»-ից, պատմվում են նրա անուրից, իսկ դա, ինչպես հայտնի է, ակնարկներ գրելու առավել տարածված եւ ոչ ուղիղ ուղին է:

Ամփոփենք. «Խիղճը» ժողովածուի, հատկապես «Չորերի ծայնը» շարքի պատմվածքները վկայում են, որ երբ Այվազյանը կյանքը լավ է ճանաչում, կարողանում է ստեղծել ճշմարիտ ու հուզիչ ստեղծագործություններ, իսկ երբ նա ընթանում է սխալ ուղիով, կյանքը պատկերում է նախապես հորինված սխեմաներով, ապա անպայմանորեն սայթաքում է, ընթերցողին է մատուցում կեղծ գործեր:

Այվազյանն ունի գեղարվեստական երկ ստեղծելու եւ մարդկային հոգեբանություն պատկերելու անվիճելի շնորհք, ուստի նա պետք է լավ եւ խոր ուսումնասիրի կյանքը, հրաժարվի սխեմաներից ու ընթերցողին հուզելու զանազան արհեստական միջոցներից, չշեղվի ճշմարիտ արվեստի ուղուց:

Երեւան, 1958

«Ճակատագիրն հայոց»

Վարդան Ղազանջյան

Սովետահայ արծակը տարեցտարի իրացնում է մեր ժողովրդի պատմության խոպան շերտերը, վերակենդանացնում հայ ժողովրդի եւ հերոսական, եւ ողբերգական իրադարձություններով լի հեռու եւ մոտիկ անցյալի անմոռանալի էջերը, որոնցում ուսանելի շատ բան կա սերունդների համար:

Վերջին տարիներին լույս տեսած պատմաքաղաքական վեպերի շարքում ընթերցողի ուշադրությունն է գրավում Սուրեն Այվազյանի «Ճակատագիրն հայոց» վեպը, որտեղ պատմական ֆոնի վրա տրված է հայ հասարակական-քաղաքական երեւելի գործիչ Իսրայել Օրու գեղարվեստական կերպարը:

Իսրայել Օրու մասին պատմագիտական ուսումնասիրություններ են գրել մեր ականավոր պատմաբանները, նրա մասին գրվել է նաեւ գեղարվեստական երկ:

Արծակագիր Սուրեն Այվազյանն իր վեպը գրել է նկարագրվող ժամանակաշրջանի վրա լույս սփռող պատմագիտական աղբյուրների, արխիվային նյութերի ու փաստաթղթերի մանրագին ուսումնասիրության հիման վրա: Դրանցից կարելի էրոնները նա օգտագործել է վեպում՝ իբրեւ փաստական ատաղձ, իհարկե, գեղարվեստորեն մշակված լեզվով:

Հեղինակն իր ուսումնասիրությունների հիման վրա զարգացրել է հայ ազատագրական շարժման միանգամայն ճիշտ պատմա-գեղարվեստական կոնցեպցիա: Նա վեպում ցույց է տվել, որ հայ ազատագրական միտքը երկար դեգերումներից հետո գտավ իր միակ ճշմարիտ՝ ռուսական կողմնորոշման ուղին, որի ջատագովը դարձավ մեծ հայրենասեր, քաղաքական հեռատես գործիչ, ճկուն դիվանագետ ու զորավար Իսրայել Օրին:

«Ճակատագիրն հայոց» վեպը նվիրված է մեր պատմության շատ կարեւոր էտապներից մեկի՝ XVII-XVIII դարերի ազգային-ազատագրական շարժումների իրադարձություններին: Վեպը կառուցված է բավականին բարդ սյուժետային համագույններով: Գրքի գեղարվեստական հենքը պատմական ռեալիզմն է:

Սկզբից ասենք, որ չնայած իր պատկառելի ծավալին, գիրքը կարդացվում է լարված հետաքրքրությամբ: Հեղինակին հաջողվել է ստեղծել պատմական դարաշրջանին համապատասխան դրամատիկական բազմաթիվ դրություններ ու կերպարներ, որոնց գործողության մեջ զգացվում է դարաշրջանի կրկնիտը, նրա շունչն ու ոգին: Վեպում բնակեցված (բավականին շատ) եւ դրական, եւ բացասական հերոսներն ինքնատիպ են, ամեն մեկն օժտված իր ուրույն մտածելակերպով եւ ներաշխարհով: Վեպն ընթերցելիս մարդու մեջ գործող անձանց նկատմամբ հաջորդաբար ծնվում են երկու տիպի զգացումներ՝ կամ սեր, կամ ատելություն, կամ համակրանք, կամ հակակրանք: Հեղինակին հաջողվել է բարդ ու ցայտուն գույներով նկարագրել կերպարները: Անշուշտ, առավել հուզիչ եւ առիթնող են դրական հերոսները, որոնց հեղինակը կերտել է մեծ սիրով ու շերտությամբ:

Վեպը բաղկացած է երեք գրքերից: Առաջին մասը հեղինակը վերնագրել է «Մահ կամ ազատ Հայաստան»: Այս էքսպոզիցիոն գլխում ցույց է տրված, թե ինչպես Հայոց աշխարհի վրա դաժնակցի սրի ման կախված էր մուսուլմանական կրոնի բարբարոս ֆանատիզմով ներծծված թուրքական եւ պարսկական ռազմաֆեոդալական տիրակալության արյունոտ թաքը, որի մագիլների մեջ դարեր ու դարեր արյունաքան էր լինում հայ շինարար ու խաղաղ, քրիստոնյա ժողովուրդը:

Սուրեն Այվազյանի վեպը նվիրված է պարսկական բռնակալության ներքո հեծող հայության մի հատվածի ստրկական վիճակի նկարագրությանը:

Հեղինակը վարպետությամբ է կերտել արեւելյան բռնապետների բուք տիպերը, Նախիջեւանի Ասադուլա խանի եւ մյուս խաների քստմեղի կերպարները, նրանց նենգատությունները, քծանքը շահի նկատմամբ, դաժանությունները, անասնական ատելությունը դեպի մարդ արարածն առհասարակ, իսկ դեպի քրիստոնյա հայերը՝ առանձնապես: «Շահ Սուլեյմանի աչքում միշտ բարձր մնալու համար Ալամ Ասադուլա խանը արքունական պահեստներն ու զանձարանները միշտ մի բան ավել էր ուղարկում: Եվ մրցել էր ուզում մյուս խաների հետ՝ հարեն ուղարկած իր աղջիկներով, գերի տղաներով: Այդ պատճառով էլ Սյունիքում տարեցտարի ծանրանում էր ժողովրդի վիճակը» (էջ 8):

Ժողովրդի ծանր դրությունն ընկճում էր նաեւ հայ մելիքներին, որոնց միջոցով պարսից տիրակալները խլում էին գյուղացու արյուն-քրտինքով ձեռք բերած նրա ապրուստի վերջին կտորը: Այն մելիքները, որոնք փորձում էին մերժել կամ չկատարել խանի չափ ու սահման չունեցող պահանջները, տանջամահ էին լինում ստորգետնյա զնդաններում՝ մահապատի միջնադարյան բազում ձեւերով: Այդ պատճին է արժանանում, օրինակ, Հալիձորի Գուրգեն Յուզբաշին: Ավելի դաժանորեն է վարվում խանը խնձորեսկցի Մելիք-Ֆարամազյան Մեհրու եւ նրա որդու՝ Մխիթարի նկատմամբ: «Դու, Մելիք-Ֆարամազյան Մեհրի, – վերջապես խոսեց խանը, – եւ քո որդին, խառնակիչներ եք: Խառնակիչներին ես չեմ զլխատում: Այս բանը թող իմանան բոլոր յուզբաշիները, մյուս հայերը՝ առավել եւս: Ես զնդանի մեջ ծեծկռտոցով սատկացրի Հալիձորի Գուրգեն Յուզբաշուն, որը փորձեց բարձրաձայն խոսել իմ դեմ... Փորձեց հայություն անել շահի պաշտոնակատարը: Գլխատելը թեթեւ պատիժ է... իսկ հիմա ես ձեր աչքերի լույսը կհանեմ, որ դուք ապրեք ու տանջվեք...» (էջ 38):

Պարզ է, որ այդ ճշունները հայ գյուղացիության մեջ առաջացնում էին «կռվով ապրելու» գաղափարը: «Մենք՝ բոլոր հայերս, ներության մեջ ենք: Ուզում ենք ապրել որպես հայ, պիտի քաջանանք ազգովին... Կռվենք, որ ապրենք» (էջ 70): Հոգեբանական այս նախապատրաստությունից հետո հեղինակը տվել է անհնազանդ ու վրիժառու խնձորեսկցիների հերոսական ինքնապաշտպանության ճակատամարտի բավականին գունեղ նկարագրությունը:

Պարսիկների դեմ հայերի մղած ինքնապաշտպան կռիվների նկարագրության մեջ հեղինակը ցույց է տվել արտաքին թշնամու նկատմամբ հայ գյուղացիության եւ մելիքների միաբանությունը եւ նրանց ընդհանուր համազգային հայրենասիրությունը: Ճիշտ է, պարսիկը եկել է բռնի կերպով տիրել է հայերին, սակայն հայերը երբեք էլ իրենց պարտված չեն զգացել հոգեպես, բռնության մեջ անգամ պահպանել են իրենց ազգային ոգին, մայրենի լեզուն ու հավատը:

Հայոց հողն ու ջուրն օտարին չի հաշտվել: Դրա համար էլ հայը բռնության մեջ վճռել է՝ «Մահ կամ ազատ հայրենիք»:

Հայերի անհնազանդությունը միշտ էլ վտանգ է սպառնացել պարսիկ մարզպաններին ու խանին: «Հայը անհանդուրժելի ժողովուրդ է, պարտվել է, տիրել ենք, բայց չենք կարողանում նրա մոտ հանգիստ զգալ: Պարտվածության մեջ էլ սարսափելի է...», – ասում է խանի վեգիրը:

Վեպի հեղինակը միաժամանակ ցույց է տվել, որ պարսիկ ժողովուրդն իր ծոցից ծնել է ոչ միայն գոռոզ բռնապետ շահեր ու խաներ, այլեւ հոգով ու զգացումներով վեհ հունանիստ մտածող մուսուլմաններ, որոնց ներկայացուցիչն է գինվոր Շամս-սին: Շամսին ներքնապես բարի է. նա ընդդիմանում է ազգային բռնությանը, աստելությանն ու թշնամանքին եւ ուժերի սահմաններում օգնում իր հայ եղբայրներին:

Այդ հուզիչ եւ կոլորիտային կերպարն իր մարդկային առաքինի գծերով կարծես թե սերում է մուսուլմանական արեւելքի մեծ հունանիստ մտածողների՝ Սիզամու, Խաքանի, Սաադիի, Ջամիի եւ Ռումիի սերնդից, որոնք բարի հոգու երգիչներ էին եւ ազգերի եղբայրության ջատագովներ: Այդ համակրելի կերպարն անջնջելի է մնում ընթերցողի հիշողության մեջ:

Նկարագրվող դարաշրջանի տարբեր դասերի մարդկանց բարոյաքաղաքական կերպարները ռեալ ցույց տալու համար, հասկանալի է, որ հեղինակը պետք է քաջատեղյակ լիներ ժամանակի պատմական հոգեբանությանը եւ իշխող գաղափարներին, այսինքն՝ իսլամական եւ քրիստոնեական կրոնների դավանաբանությանն ու բարոյական ընթերցումներին: Վեպի սյուժեից երեւում է, որ հեղինակը խորապես ուսումնասիրել է տարբեր առիթներով օգտագործել է եւ դուրանի, եւ ավետարանի բազմաթիվ մտքերն ու ասույթները:

Վեպի գլխավոր հերոսներից է հայ լուսավորչական եկեղեցու այն ժամանակվա առաջնորդ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Հակոբ Ջուղայեցին: Մեծ է եղել այդ ազատեր ու հեռատես հոգեւոր առաջնորդի դերը հայկական ազատագրական շարժման պատմության մեջ, որի հայրենամեղ գործերի կենդանի նկարագրությունը բազմաթիվ էջեր է գրավել վեպում:

Իրավացի է պատմավեպի հեղինակը, երբ ասում է, որ «Դարեր շարունակ աշխարհիկ առաջնորդներից զրկված հայերը հոգեւոր առաջնորդի մեջ են փնտրել իրենց հավատն ու հույսը» (էջ 232): Այդպիսիներից է եղել հենց Հակոբ Ջուղայեցին, որը միանգամայն ճիշտ կողմնորոշում է ունեցել հայոց ազատագրական շարժման գործում. նա վճռական դեր է կատարել 1677 թվականի էջմիածնի գաղտնի խորհրդատուովը իրավիքները հարցում, որտեղ հայոց հոգեւոր եւ աշխարհիկ տերերը քննարկեցին պարսկական լծից հայերի ազատագրման ծրագիրը:

Մեր ականավոր պատմաբան, ակադեմիկոս Աշոտ Յովհաննիսյանը «Գրվագներ հայ ազատագրման մտքի պատմության» երկրորդ գրքում գրում է, որ «Հակոբ Ջուղայեցին շարունակում էր քաղաքական ակնկալությունների եւ բանաբանությունների այն ուղին, որ իրենից առաջ բռնել էին XV-XVI դարերի հայ քաղաքական գործիչները: Ինչպես երբեմն նրա Մախորդները, այնպես եւ հիմա ինքը՝ Ջուղայեցին, մտահոգված էր Հայաստանի քաղաքական վիճակով: Ինչպես երբեմն առաջ, այնպես նաեւ հիմա, բանավարություններն ընդգրկում էին ոչ միայն Հայաստանի, այլեւ Վրաստանի ազատագրման խնդիրները»:

1670-ական թվականների ընթացքում ինչպես հայ, այնպես նաեւ վրաց ազատագրական շարժումները սրվում էին թե Թուրքիայի եւ թե Իրանի դեմ: Էջմիածնի խորհրդատուովից անմիջապես հետո Հակոբը անցավ Վրաստան ու կապվեց Թուրքիայի եւ Իրանի դեմ կռիվ ելած վրաց ղեկավարների հետ»:

Չենց այս միտքն էլ Ջուղայեցու վերաբերյալ գեղարվեստորեն զարգացրել է Ս.Այվազյանն իր վեպում: Նա ցայտուն գույներով նկարագրել է Ջուղայեցու կողմից իրավիքված էջմիածնի գաղտնի ժողովի ընթացքը, երբ հոգեւորական եւ երեք աշխարհիկ պատվիրակների ընտրությունը եւ նրանց առաքելությունը դեպի քրիստոնյա եվրոպա: Վեպում ցույց է տրված նաեւ Ջուղայեցու հանդիպումներն Իմերեթիայի թագավոր Արչիլի հետ՝ Քուրթիսում, որը նույնպես մտահոգված էր Վրաստանն իրանական

«Առաջնություն» վեպի լուսավորման հեղինակ

Սուրեն Այվազյանի Նոր պարմավեպը

Վարդան Պարսամյան

Պատմական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր

«Առավոտ լուստ» վեպն օրգանական շարունակությունն է «Ճակատագիրը հայր» պատմավեպի: Հեղինակի երկու վեպերի նյութը հայ ժողովրդի հերոսական պայքարն է ազատության ու անկախության համար: Ինչպես առաջին, այնպես էլ երկրորդ վեպում հեղինակը նպատակ է դրել վեր հանել մեր ժողովրդի մաքառումները՝ Ռուսաստանի օգնությամբ ազատագրվելու և իր պետականությունը վերականգնելու ճանապարհին:

Սուրեն Այվազյանի վեպում կարմիր թելի պես անցնում է ժողովուրդների բարեկամության գաղափարն ընդհանրապես և հայ-ռուսականը՝ մասնավորապես:

Արարատի գագաթը բարձրացող Պարրոտի արշավախումբն Արմավրի ուղեկցությամբ լինում է Արմավր գյուղում: Հյուրասիրության ժամանակ գյուղացի Արիստակեսն ասում է. «Բարեկամությունը սրտի թեթևություն է, բարեկամությունը ուժ է, բարեկամությունը կամուրջ է»: Մի ուրիշ տեղ ասում է. «Աշխարհում մարդիկ չեն ստեղծվել հազար ձեռքով իրարից անջատ լինելու համար, այլ հազար կապերով կապված լինելու: Այդ անջատումներն ստեղծել են մարդկանց քչերը մարդկանց շատերի համար, որ հեշտ լինի կեղծումը»: Հայր Կարապետի տենչանքն է, որ «Աշխարհում եղբայրություն լինի ժողովուրդների մեջ»:

Եփրեմ կաթողիկոսն Արմավրի հարցնում է՝ երբ Արարատի գագաթին խաչ կանգնեցրիք, աստուծոն ի՞նչ ասացիր: Արմավրը պատասխանում է. «Կանգնեցրի այնպես, որ մի թելով դեպի արեւելք լինի, մյուսով՝ արեւմուտք ու ասացի. «Ով բարձրալ, մեզ մի կիսիր, արա այնպես, որ մեր արեւմուտքը եւ արեւելք ունենա... ապա ասացի՝ փառք քեզ տեր, եւ քո զորությանը, որ մեզ եղբայրական դաշինքով կապեցիր Ռուսաստանին»:

Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցած հայ գաղթականները, խարույկների շուրջը հավաքված, խոսում են իրենց առօրյա հարցերի մասին: Մեկը հարցնում է. «Ռուսները որ եկել են՝ մեր հողերն են նրանց բերել, թե՞ մեր տառապանքները»: Մի ուրիշը պատասխանում է. «Ամեն ժողովուրդ, ինչպես և ռուսները, երկու տեսակ են. մի տեսակը ինքը ժողովուրդն է, մյուսը՝ իշխողները: Մեծ է ռուս ժողովուրդը, բարյացակամ... Մենք մեռակ ապրել չենք կարող, դրա համար էլ մենք միշտ ռուսներին լծակից պիտի լինենք»:

Դրապատից վերադառնալուց հետո Արմավրը լինում է հարազատների մոտ. քանաքեռ գյուղի եկեղեցուն քարոզ է կարդում, որտեղ ասում է. «Մենք մեծ Ռուսաստանի հետ մեծ Հայաստանից պոկեցինք մի կտոր և դարձրինք մեր ժողովուրդի փրկության տապանը: Հավատարիմ եւ երախտապարտ լինենք թագավորին, որ օգնեց մեզ ազատվել լծի տակ շնչահեղձ լինելուց և ի մի գալ...»

Հավատարիմ լինենք ռուս ժողովրդին, որի հետ մենք լծակից լինելով, շատ տվյալներ ենք պիտի կրենք, բայց եւ չպիտի կորչենք, այլ պիտի հասնենք լուսավոր ափեր... փառք եւ պատիվ այն ժողովրդին, որ իր բախտը փնտրում է ոչ թե ուրիշ ժողովուրդներին իշխելու մեջ, այլ նրանց հետ եղբայրակցության»:

Հայրենասիրություն, ազատասիրություն, մարդասիրություն. հատկանշական է, որ համամարդկային այս գաղափարների կրողներն ու արտահայտողները ժամանակի առաջավոր մտածողներն են, ժողովրդի ծոցից ելած և ժողովրդի գործին նվիրված մարդիկ:

«Հայրենիքն այդպիսի բան է, Կիրայ, - ասում է Արմավրը, - ուր էլ գնում ես, նրա ճանապարհներով ես գնում, ինչ էլ տեսնում ես, նրա աչքերով ես տեսնում, ինչ մասին խոսում ես՝ նրա լեզվով ես խոսում, նրա մասին ես խոսում: Հիմա մենք մի կտոր փրկված հայրենիք ունենք, եւ մարդ ուզում է քայլել նրա բոլոր ճանապարհներով, սարերով, ձորերով եւ նրա ազատությունն զգալ անգամ քարերի, հողի, բույսի մեջ: Զգալ եւ մի անգամ շնչել ազատ հայրենիք ունեցող մարդու խոր շնչով»:

Վեպի առաջին երկու գլուխներում խոսվում է 19-րդ դարի պատմական իրադարձությունների՝ 1826-1828թթ. ռուս-պարսկական պատերազմի, 1827թ. Օշականի ճակատամարտի, Երեւանի գրավման, 1828թ. Թուրքմենչայի պայմանագրի մասին: Ապա գործողությունը տեղափոխվում է 18-րդ դար:

Վեպի առաջին մասերում եւս, որտեղ խոսվում է Նազուկի հետ կապված Արմավրի սիրային արկածների, Գրիբոեդովի սպանության ու թաղման, Պարրոտի արշավախմբի հետ Արմավրի Արարատ լեռան գագաթ բարձրանալու, նրա դորպատյան տարիների, Նոյան տապանի, կաթողիկոսական ընտրությունների մասին, կտրուկ շրջադարձ է կատարվում, եւ գործողությունը կրկին փոխադրվում է 18-րդ դարի՝ հայ-ռուսական հարաբերություններ, Եկատերինա 2-րդ, Պոտյոմկին, Սուվորով, Լազարյան, Արդուբան, Շահամիրյան, դաշանց թղթեր եւ այլն:

Վեպի վերջին գլուխներն ամբողջությամբ նվիրված են Խ.Արմավրյանին, նրա կյանքի ու գործունեության ամենաբեղմնավոր ու միաժամանակ փշոտ ու տատանվող տարիների պատմությանը: Վեպն ավարտվում է Խ.Արմավրյանի Միքիլի քարտիկով վարկածով:

Մենք հեռու ենք այն մտքից, թե պատմական վեպը երբեւէ կարող է կամ պետք է պատմական ուսումնասիրություն լինել: Պատմությունը գիտություն է, պատմավեպը՝ գեղարվեստական ստեղծագործություն: Դրանք բնույթն ու բովանդակությունը տարբեր են եւ երբեք մեկը մյուսին փոխարինել չեն կարող:

Բայց մենք միաժամանակ այն խոր համոզման ենք, որ պատմական վեպի ատաղձը, նրա հենքը պետք է լինի պատմությունը: Պատմությունից դուրս պատմավեպ լինել չի կարող: Պատմավեպը դադարում է լիարժեք գեղարվեստական երկ լինելուց, եթե նա հակասում է պատմական ճշմարտությանը:

Այս տեսակետից վեպի տասներորդ գլուխը, որը նվիրված է 18-րդ դարի երկրորդ կեսին 19-րդ դարի առաջին կեսի հայ-ռուսական հարաբերությունների պատմությանը, մտորումների տեղիք է տալիս:

Հայտնի է, որ անվանի պատմաբան

Լեոն 18-րդ դարի հայ-ռուսական պայմանագրերի երկու նախագծերից մեկը համարել է ռուսական կողմի, ցարական կառավարության նախագիծ, իսկ մյուսը՝ հայկական: Մինչդեռ 1920-ական թվականների ճանաչված գիտնական Թ.Ավդալբեկյանը ապացուցել է, որ ցարական արքունիքին վերագրվող պայմանագրի նախագիծը հնդկահայ գործիչների (Շ.Շահամիրյան, Մ.Բաղդամյան եւ ուրիշներ) կազմած դեմոկրատական, սահմանադրական պահանջները պարունակող նախագիծ է:

Ս.Այվազյանը նախապատվություն տալիս է Լեոնի տեսակետին եւ վիպական նկարագրության մեջ այն միտքն է զարգացնում, թե Եկատերինա 2-րդ թագուհու պալատում ռուսական եւ հայկական պայմանագրերը քննարկվել են, երկու կողմերի հավանությամբ ընդունվել, որ Պետերբուրգի հայկական եկեղեցուն Եկատերինա 2-րդի եւ նրա պալատականների ներկայությամբ Հ.Արդուբանյան օրհնել է այդ պայմանագիրը, թագուհուն արելառություն մաղթել՝ հայկական թագավորությունը վերականգնելու համար:

Վեպի հետագա մասերում բազմիցս կրկնվում է այն միտքը, թե ցարական կառավարությունը պայմանագրով խոստացավ Հայաստանին թագավորություն տալ, բայց չտվեց, դրժեց իր խոստումը: Պատմական ճշմարտությունը, սակայն, այն է, որ ոչ մի պայմանագիր չի կնքվել հայերի եւ ռուսական արքունիքի միջեւ: Մեզ հասած այդ նախագծերից մեկը Հ.Արդուբանյանի, իսկ մյուսը Շ.Շահամիրյանի կազմած է, որոնք մնացել են թղթի վրա:

Հայաստանի ինքնավարությանը վերաբերող նոր նախագիծը կարելու մի դրվագ է մեր պատմության մեջ: Ինչպես հայտնի է, այդ նախագիծը 1827 թվականին կազմել էին Ռուսաստանում գործող մի խումբ հայ հայրենասերներ (Խ.Լազարյան, Կ.Արդուբանյան, Ա.Նուրաբաշյան): Վեպի հեղինակը գեղարվեստական ազատ երեւակայությամբ 1827 թվականին տեղի ունեցած գործողությունները փոխադրել է 1836 թվական, որպեսզի կարողանա Դորպատից Պետերբուրգ վերադարձած Խ.Արմավրյանի մասնակից դարձնել այդ խմբի նիստերին, նա եւս հանդես գալ Հայաստանի ինքնավարության պահանջով, այսպես կոչված՝ «Հայոց միության» անդամների հետ լինի Նիկոլայ 1-ինի պալատում, ըմբոստելույթ ունենա, «Հայոց կործանված պետության վերականգնման» հարց հարուցի, թագավորին մեղք գցի եւ հարկադրի ասելու՝ «Գնացեք եւ իմ անունից հայտնեցեք ձեր իշխաններին եւ ժողովրդին, որ եւս ինքնավարություն կլինի, եւ ինքնուրույն գործ կունենանք, եւ մեզ հետ կապրեք կողք կողքի, որպես դաշնակից պետություն»:

Ստացվում է, որ Նիկոլայ 1-ինը, որը Հայաստանի միացումից առաջ 1827թ., մերժել էր հայ հայրենասերների նախագիծը, իսկ միացումից հետո՝ 1828թ. մարտի 21-ին, ստորագրել Հայկական մարզ ստեղծելու հրամանը, 1836 թվականին, Արմավրյանի ելույթի ազդեցության տակ, փոխում է իր քաղաքականությունը Հայաստանին ինքնավարություն տալու եւ «դաշնակից պետություն» դարձնելու վերաբերյալ:

Ուշագրված է նաեւ, որ վեպում Արդուբանյանը, դիմելով թագավորին, ասում է. «Թե՛ Պոտր Մեծը, թե՛ նրա արժանավոր հետնորդ՝ հոգնամեծար Եկատերինա թագուհին մեր ինքնուրույն պետականություն ունենալու մեջ են գտել մեր փրկությունը: Դրա առավելագույնը է այն պայմանագիրը, որ կնքվել է Հայաստանի եւ Ռուսաստանի միջեւ»:

Պատմությունից հայտնի է, որ Հայաստանի ինքնավարության հարցը բարձրացվել է 1827 թվականին, մինչեւ Երեւանի գրավումը, որից հետո ոչ 1836 թվականին եւ ոչ էլ դրանից հետո նման հարց չի բարձրացվել: 1828թ. կազմված Հայկական մարզը մտնում է Նիկոլայ 1-ինի թագավորական տիրույթի մեջ, ուստի 1836թ. խոսք անգամ չէր կարող լինել Հայաստանի անկախության մասին:

Ամտարակույս, գրողը չպետք է կաշկանդված լինի, առանձին դեպքերում նա կարող է շեղումներ թույլ տալ, գույները

խտացնել, իր երեւակայությունը, սեփական մոտեցումն ու մեկնաբանություններն ունենալ եւ այլն: Սակայն պետք է նաեւ հաշվի նստել պատմության ու պատմագիտության հետ:

Ընդհանուր առմամբ վեպում ճիշտ է տրված եւ բարձր գնահատված հայ-ռուսական բարեկամության եւ Ռուսաստանի հետ Արեւելյան Հայաստանի միացման պատմական նշանակությունը: Դա վեպի աչքի ընկնող արժանիքներից մեկն է:

Մեծ գրողի, դեմոկրատի, հայրենասերի, լուսավորիչ գործչի մոնումենտալ կերպարը ստեղծելը, անշուշտ, դժվարին գործ է: Կնճռոտ խնդիր է մանավանդ խաչատուր Արմավրյանի եւ Ներսես Աշտարակեցու հարաբերությունը, որը տարբեր ժամանակահատվածներում տարբեր բնույթ է ունեցել:

1846 թվականին նորընտիր կաթողիկոս Ներսես Աշտարակեցին ուշացած գալիս է Եջմիածին: Երեւանի գավառական դպրոցների տեսուչ Խ.Արմավրյանը ողջունում է նրա գալուստը եւ ասում. «Սրբազնատուր Եպիսկոպոսապետ, ծայրագույն պատրիարք, այսօր հայ ժողովրդի համար տոն է՝ տեսնելով ազատագրական պայքարի իր հերոսին, իր հոգեւոր առաջնորդին ապաշինված եւ արդեն վերադարձած Մայր Աթոռ: Կեղեքվող ժողովուրդը նորին վեհապետության մեջ է տեսնում իր վիճակի թեթեւացումը, իր հույսերի արդարացումը, իր մութ կյանքի լուսավորումը, իր եւ իր երկրի միավորումը: Փառք սրբությանը»:

Վեպի այս գլխում Արմավրյանը մտերմական գրույց է ունենում կաթողիկոսի հետ, նրան հայտնում ժողովրդի ծանր վիճակի, մասսայական բանտարկությունների, կամայականությունների մասին: «Տեսնես որտեղ են տեղավորում այդքան բռնավորներին, - ասում է Արմավրյանը: - Դատարկեցին Կոտայքը, Նոր Բայազետը, Վերին Արտաշատը, Սյունիքում՝ Տեղը, այն բանի համար, որ համարձակվել են ասել՝ հարկերը մեր ուժից վեր են, որ անսահման են կալվածատերերի իրավունքները: Մի՞թե անսահման է Սիբիրը: - Անսահման է, - հառաչեց Ներսեսը»:

Արմավրյանը հարցնում է. «Ձեր վեհափառություն, մի՞թե չեք բողոքում, թե ինչ կամայականություններ են...»:

Ներսեսը պատասխանում է. «Բողոքել են... ճշել, որ այդ լուռ գայրույթը կարող է բռնկվել եւ դառնալ համազգային ապստամբություն»:

Մենք միշտ քննադատել ենք ու կքննադատենք ցարիզմի գաղութային քաղաքականությունը: Հեղինակը սկզբունքորեն ճիշտ է մտնում, դրա դեմ ոչ ոք չի կարող առարկել, բայց վեպի կրկնվող դրվագների լուսաբանումը միշտ չէ, որ հիմնավորվում է կրկնվող պատմական փաստերով:

Վեպի վերջին մասում Խ.Արմավրյանի դժգոհությունը եւ բողոքը տիրող կարգերի դեմ հասնում են իրենց գագաթնակետին: Նա նամակ է գրում կաթողիկոսին, որը, վիպասանի խոսքերով՝ «պետք է ինչ-որ չափով եւ թագավորություն աներ այս անտեր ժողովրդի վրա»: Նամակում ասված է. «Այս ինչ եղավ, վեհափառ, փրկվելով թուրք ու պարսիկ դահիճներից, հույս ունեինք, թե քրիստոնյա թագավոր մեզ ինքնուրույնություն կտա, եւ սակայն մեզ դեմ արեց իր երեք մատների դասավորությունը: Հիմա մեր ժողովուրդը ամենամոռոտ կերպով կեղեքվում է մեր եւ նրա հարստահարիչների կողմից: Ոչ թե դժվար տանելի, այլ անտանելի բեռ է դրված հայ ժողովրդի վրա եւ տնքայն անգամ տրտնջալ է համարվում թագավորի դեմ, եւ դրա համար ամենուր ծեծ է, սպանություն, բռնություն, արքայի»:

Հաջորդող դրվագն Արմավրյանի գաղտնի բանտարկությունն է: Նրան ծածկակառք են նստեցնում եւ անհետ կորցնում: «Առավոտ լուստ» պատմավեպն ուշագրավ գործ է, որի հեղինակը խաչատուր Արմավրյանի մոնումենտալ կերպարը վիպականացնելու փորձ է կատարել: Չեմք կասկածում, որ տաղանդավոր վիպասանն առիթ կունենա հետագա վերամշակման ենթարկելու իր արժեքավոր պատմական գործը:

Երեւան, 1977թ.

Աղետնակ Գրիգորյան

Կրակվեցիր մարմանդ, փստասպեցիր,
Ողջակիզվեցիր ցոլուն կերտնի պես,
Այլոց վշտին դարձար՝ հույս, ավերիս,
Ինքդ վշտերի մեջ ու աղեկեզ:
Անողորք էր դարձր՝ գծում ու բիրտ,
Թշնամին էր բարուն ու անհարին,
Նույնքան կծծի ու սին, թինոր ու լիր՝
Որոգայթ էր զոհի ու քանքարի:
Անկողորմում էր կամքդ ու աներեր,
Ուշքդ քո Արցախի լուսն հեռուն...
Ճամփադ ողեմուրդը՝ վերելքդ վեհ,
Օրդանդ խաչված ու անարեքունե:

Ինքնայրումով փրվիր դու պայքարի,
Ընթրչինեցիր կյանքիդ մրուրը լեռ,
Արմավրներով կատաճ լեռնապարիդ,
Նորիտրացի ինչպես լուսն կանթեդ:
Դեն ներեցիր դափնին ու ծիրանին,
Փառքի պատկերը՝ վաստակը քո,
Նայրենիքիդ համար մեր անաղիկ՝
Ընդվզեցիր դարձիդ դեմ անողորմ:
Նզովեցիր դարձը՝ կեղծ ու նանիդ,
Խարկանքներով լեզուն ու խարդավող,
Դարձար սրբագիրը սուրբ խորանիդ,
Առած գողթան երգչի եղեգան փող...

Անխոնջ շեփոռեցիր հայ քաջորդոս
Ոգու երգը ընթրար՝ մարտի հորդոր,
Որը հեղեղի պես դարձավ հորդուն,
Մերթ ծործորաց ինչպես հոգու մորմոք,
Ու արույրվեց երգը ընթրար ոգու՝
Մերթ ավերիս հույսի՝ կյանքի խորհուրդ,
Մերթ ցավաբան, փխտր ու մտորուն,
Մերթ ընդվզում որպես՝ հոգու խոռվթ:
Ու ելեւեջելով ձգվեց հեռուն՝
Նասավ Քիրսին խրոխտ, անցավ Մոով,
Փարվեց Անարասի սուրբ փանարին,
Յողեց դաշտերը ողջ՝ ինչպես մեռուն:

Խաչվեց իսաքարերին փստասպեցիր
Ու ավանդեց հոգին իր հոգնաբան, ջրվեց
աճյուններին մեր մորմոքի,
Նավաբանքով լեզուն ու սրբացած:
Այժմ սավառնում է քո բորբ հոգին:
Սյունյաց կարարներին իմ լեռնանիստ,
Երգիչ մաքառումի ու կարտրի՝
Որպես մրմունջ ցավի պարարագող
Ու հար ելեւեջող հոգեհանգիստ:

Արկաղի Օասորյան

Ուրիշ են մեր քերծերը,
Ուրիշ են դաշտերն արլաս,
Ուրիշ են մեր սարերը՝
Չյունեղեն, անհաս:

Տողը՝ մանկություն-մուրագ,
Երկինքը՝ կարտր մի հին,
Ջրերը՝ զուլայ ու պարզ,
Այնպես՝ հեթախային:

Քարերը՝ հովվական բարձ,
Չորերը՝ խառ անկողին,
Ծաղկունքը՝ երազավարս
Կարձ ժայռակողին:

Մարդիկ՝ իմաստուն ու խոր,
Ժայռի պես թիկնած հողին,
Ինչպես քո դարավոր
«Փրթոսի ընկուզենին»:

Եվ դու փարված սիրով
Մարդկանց, ջրին, հողին,
Մի օր գրող դարձար
Գրչով արարողի:

Սիրտդ շռայլորեն
Փռեցիր մարդկանց առաջ,
Երգեցիր պայծառ օրեր
Եվ անցյալի հասոջ:

Գնացիր դարերն անցած,
Տեսար ավեր ու խոց
Եվ արմատից վերընձուղված
Ճակարագիրն հայոց:

Ուր գնացիր՝ քեզ հեռ,
Չանգեզուրը փարար,
Նայրենի սկունք ու գեղ,
Որտարանը վարար:

Մեր քերծերը փարար,
Որ կարծրանաս,
Մեր սարերը փարար,
Որ բարձրանաս:

Մեր ձորերը փարար,
Որ խորանաս,
Մեր քարերը փարար,
Որ՝ դիմանաս:

Դրս համար հայրնի
Բունեքանցի պես,
Նայրուր փարի հեղու
Դու էլի մեզ հեղու ես:

Քաջիկ Դոունց (Սիֆայեյան)

Կգաս Ասուր, կգաս
Չյունեղի փակ թողած
Գարունների համար,
Կգաս իզուր անցած.
Անդարձ երազ դարձած
Անտունների համար,
Կգաս բարի, անքեն
Ժպիտների առած՝
Մթնածոր փանող
Աշունների համար,
Կգաս ձմեռների
Արեւներով հուշի
Եվ քեզ, եւ ուրիշին
Տաքացներու համար:
Կգաս, Ասուր, կգաս
Անտեր, անսիրտ մարդկանց
Խաթարումով անմիր՝
Չերգած երգիչ համար

Կգաս մի պուր սիրտ
Գիշերների լույսի
Անտուր երանության
Վերածնուն համար:
Կգաս հողոր, շողոր
Լույսերի հեղ շաղված
Մորդ քնքանքների
Առասպելի համար
Կգաս կրկին գերված՝
Բարձրիկ քո սարերին,
Անքուն քո հավքերին,
Ծառին, թփին, քարին,
Վերածնուն համար:
Կգաս, Ասուր, կգաս,
Կգաս եւ ինձ համար,
Անձի փխրությունս
Փարսպերու համար:
Միայն ի սեր Ասործ,
Միայն երազներում
Ասուր, փխտր չգաս:

***
Ինչ ունեիր-չունեիր քանուն փրկեցիր,
Թե ինչ եղավ եւ ինչո՞ւ՝ ինքդ էլ չիմացար,
Մի կարճ լույսին ի խնդիր՝ արյուն փրկեցիր
Բարիդ չարիք դարձիր, խնդությունդ՝ ցավ:

Յուրք էր աշխարհն ու քաղցած, աչքդ
բացեցիր,
Անտերությունը՝ Ասորված, եւ Ասորված անտեր,
Մորդ փխտր աչքերում օրդ լացեցիր,
Միրտ սափտրն էր եղծված եւ գուրն՝ առասպել:

Բարին անգո մի թոջուն՝ անկեղծ քո հոգում
Բարձրիկ իր բույնն էր հյուսել՝ մարդիկ
չիմացան,
Անքուն, անտուն մի ինչու կյանքդ մորմոքում,
Լույսի փանարդ անուն մարտու-քարանձավ:

Ինչո՞ւ է փառք գորեղ եւ բանն անկարող,
Ապաշնորհը՝ ճարտիկ, կոչեցալը՝ անտեր,
Ինչո՞ւ է մարդն արարել այսքան քեն ու ոխ,
Արդար վարքի ու փառքի շնորհն իր բանտեր:

Եվ ինչունեիր, ինչունեիր սիրտդ այրեցին,
Ինչպես եղավ եւ ինչո՞ւ, ինքդ էլ չիմացար.
Մի կրճ լույսին ի խնդիր՝ արյուն փրկեցիր,
Բարիդ չարիք դարձիր, խնդությունդ՝ ցավ:

***
Ծառերը շվաք են անուն,
Նուշերը՝ այրում,
Նայազքը երկնքում է,
Դու՝ մութ քարայրում:
Ծառերը բար են փայլա,
Բառերիդ համը չունեն,
Օրեր են, անցնում են, գնում,
Էն քաղցրիկ ժամը չունեն:
Երբ բանը վերհուշիդ արեւով
Լցվում էր, լցվում, քաղցրանում,
Չորերդ աղբյուրի հանգով
Չնգում, զրնգում, թանձրանում,
Լուսնկան կախվում էր գյուղիդ
Լույս ու մութ երազի վրա
Եվ հեռվում մեկը երգում էր.
Տխրություն, թե՛ այրող կրակ:
Նազիրան կնոջ պես մի քար
Եվ այր մի՞ թիկնեղ մի քերծ,
Նորիզունն առել փիրաբար,
Բացել են գրույց ու վեճ:
Լույսյան մի լարի վրա
Ծղրիղները՝ քարերը մեղմում,
Փակում են կոպերը ձորերիդ
Եվ անտուն երազներ գեղում:
Եվ մայրդ կանչում է՝ Ասուր,
Տիրամոր նման է կանչում,
Ղողանջում են սեզ ու մասուր,
Մոր սերն է քնքուշ դողանջում,
Բառերը հնար չունեն,
Երազներն անցնում են, գնում,
Ծառերի կանաչ անտրին
Կարտրի լազուրն է մնում:

ԳՆԱԿՏՈՒՄ ԵՆ ԻՆՏԵՂԵԿՏՈՒՄ

Սուրեն Այվազյանը 100 տարեկան է

Էշոու Ղավթյան

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր

Դժբախտաբար, մեզանում կարծրացել է մի տխուր սովորույթ, երբ ազգի մեծերի հոբելյանները կա՛մ չեն նշվում (ևսլնիսկ հիշվում), կա՛մ էլ նշվում են հենց այնպես, ուղղակի մի բան անելու համար: 2015թ. հունվարի 9-ը եկավ ու անցավ, իսկ այդ օրը լրացավ մեծապառանգ արձակագիր Սուրեն Այվազյանի ծննդյան 100-ամյակը: Եվ հիմա, երբ գրում եմ այս տողերը, դժվարության առաջ եմ կանգնում՝ չհիմնադրել, թե ինչպես պիտի կարողանամ ինչ-որ չափով գնահատել անցյալ դարի հայ արձակի դիմագիծը կերպող գրողներից մեկին, անթերի հրապարակախոսին ու գրական գործչին, մրաժողին, հմայիչ մարդուն, իր ծննդավայրին նվիրված հայրենասերին, ազնվագույն անհավասարությանը, կյանքում եւ գրական անդամակցում աննկուն մաքառողին, ճշմարտության ջարագովին:

Անշուշտ, Ակսել Բակունցի նման հզոր արձակագրից հետո գրիչ վերցնելու համար պետք էր ոչ միայն համարձակություն, այլ նաև մեծ տաղանդ ունենալ: Առավել էս, որ Բակունցի ժամանակի ու միջավայրի, նրա կերպարների հոգեբանական ընդգրկումների կնիքը չէր կարող չազդել հետագա ստեղծագործողների վրա: Սակայն Սուրեն Այվազյանը իր մեծ նախորդի ոտնահետքերով չզնայ: Նա կրեց միայն բակունցյան միջավայրի ազդեցությունը, իսկ գրելու ոճի, ստեղծագործական գործընթացի, թեմատիկայի եւ բազմաթիվ առումներով Սուրեն Այվազյանը մնաց ինքնատիպ, ինքնուրույն, ամեն ինչում ինքնայրուժով ապրող գրող: Նրա կերպարները Սյունիքի պատմության քառուղիներով անցած մարդկանց սերունդների ծնունդն են, կրել են բազում գրկանքներ եւ մնացել անհողողող՝ մշտապես լավատեսական հեռանկարով: Իհարկե, սոցիալիստական գյուղի նկարագրություններում գրողը պիտի կաշկանդվեր՝ չկարողանալով տեղավորվել հանրահայտ կերպարներում, որովհետեւ այլ էր իրականությունը, այլ էին նրա մասին ներդրումները: Մի առիթով, երբ հայ գրողներին քննադատել էին, որ խորհրդային գյուղացու կերպարն ամբողջականություն չէր չինքնազատվել, Սուրեն Այվազյանը կրակն իր վրա վերցնելով՝ ասել էր հետեւյալը. «Մի գարնան, երբ ծիլերը հողի միջից նոր էին դուրս եկել, ուղղակի օդ շնչելու համար, իջա հնձորեսկի խորխորատներից մեկը, քայլելիս նկատեցի, որ լեռնալանջերին՝ ձնծաղիկների կողքին, ավտոդղերի հետքեր կան: Նայում եմ՝ ավտոմեքենաները չեն կարող այդ լանջերով անցնել. ճանապարհ չկա, քար ու քերթ է շուրջը: Հեռվում նկատելով ոչխարների հոտերը եւ հովիվներին՝ որոշեցի մոտենալ ու պարզել առեղծվածը. ինչպես են ավտոմեքենաները հայտնվել այստեղ: Մոտեցա եւ ի՛նչ տեսնեմ, հովիվների ոտքերին ավտոդղերից կարված տրեխներ են:

Հիմա այդ խորհրդային գյուղացիների կերպարն ինչպե՛ս էր ուզում նկարագրեն», – ավարտում է խոսքը տաղանդավոր գրողը: Այս ելույթի առթիվ Կենտրոնի առաջին քարտուղարի մոտ են կանգնում հեղինակը, ինչպես նաև Սերո Խանգադյանը, Գարեգին Սեւունցը եւ Համո Սահյանը, այսինքն՝ գրողների միության Սյունիքի թեւը: Սուրեն Թովմասյանը կուսակցական գայրույթը թափում է Այվազյանի գլխին, պահանջում, որ «ընդունի իր թույլ տված սխալը»: Այս միջադեպը չի կաշկանդում շնորհաշատ գրողին: Հետագա տարիներին նա անընդհատ կրկնում էր, որ Կենտրոնի առաջին քարտուղարն ինքը պետք է անհանգստանա իր հանրապետությունում ապրող յուրաքանչյուր մարդու, այդ թվում եւ հովիվների ապրելակերպով: Ախր ինքը շատ էր սիրում իր ժողովրդին եւ, առաջին հերթին, հասարակ մարդկանց: Տպագրված ունենալով 11 գիրք՝ Սուրեն Այվազյանը 1966թ. ընթերցողի դասին ներկայացրեց «Ճակատագիրն հայր» պատմավեպը, որը մեծ արձագանք գտավ ոչ միայն Հայաստանում, այլ նաև խորհրդային հանրապետություններում

ԱՆՃԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՄԲ ԵՎ ԱՅՐՈՒՄՈՎ

Երբ վերջապես բացահայտվեցին անհատի պաշտամունքի զագրելի տարիների մարդակերության փաստերը, կային մարդիկ, ովքեր դեռ ստալինյան ժամանակների թմբիցից չէին սթափվել եւ նույնիսկ համաձայն չէին հանել իրենց չնչին աշխատավարձի հաշվին կառուցված հուշարձանները: Սուրեն Այվազյանի՝ գրողների միությունում ունեցած սարկաստիկ ելույթը եւ սպանիչ էր, եւ թեւավոր. «Ես առաջարկում եմ բոլոր արձանները ձուլել եւ մետաղին տալ իր նախկին, ազնիվ տեսքը»: Այդպիսին էր Սուրեն Այվազյանը՝ այդ բյուրեղյա հոգին, այդ մշտապես ապստամբող անհատականությունը, այդ հավիտենապես այրվող կրակարանը: Եվ հենց այդպիսի բյուրեղացմամբ, անհատականությամբ ու այրումով էր կառուցում իր վիպական շինությունները Սուրեն Այվազյանը: Գրողի հետ շփումները երբեմն տպավորություն էին ստեղծում, թե նրա ըմբոստությունը

կյանքի երեւոյթների եւ մարդկային հոգեվիճակների բարդ արժարձումների հետ: Հետագա տարիներին լույս տեսան «Առավոտ լուստ» (1976) եւ «Խնձորեսկ» (1982) վեպերը, որոնք բարձրարժեք ստեղծագործություններ էին: Սակայն նրա կարապի երգը մի սրտակեղեք վիպակ դարձավ՝ «Ասուր, հե՛յ, Ասուր» վերնագրով: Թվում է, թե այն ինքնակենսագրական ակնարկ է ոտաբորիկ մանկության, կիսաքաղց պատանեկության մասին, սակայն, ըստ էության, ձոներգ է խորհրդային տարիների հայ գեղջկուհու, իր որբուկներին տիրություն անելու համար անձնագրության գնացող մոր մասին: ...Գրողի մոր հուղարկավորությունից հետո հավաքվել էինք Գորիսում՝ նրան հատկացված մի բնակարանում: Անընդհատ արտասվում էր, արցունքներն այտերով գլորվում էին, եւ, թրջված աչքերը հատակին հառած, պատմում էր մոր մասին: Նա խոսում էր, կարծես բեմում լինեք, իսկ մենք լուռ լսում էինք ու չէինք նկատում, թե ինչպես են անցնում ժամերը: Պատմում էր, որ մի անգամ երեխաներին սովից փրկելու համար մայրը շրջել էր հնձած արտերի խոզաններով եւ մի տուպրակ հասկ հավաքել: Դաշտապահը կտրել էր նրա ճանապարհը եւ մեղադրել, թե չհնձած արտերից էր քաղել հասկերը: Մայրն աղաղակել էր, հետո թախանձելով խնդրել, որ տուպրակը վերադարձնի, քանի որ, իրոք, հասկերը գետնից էր հավաքել: Ողբալով հետ էր առել տուպրակը, արցունքներն աչքերին, կանացի ափերով «կախել» էր ցորենը, հետո տարել ջրաղաց, մի քանի բուռ այլուր բերել տուն, հաց թխել: Պատմում էր ու լաց լինում գրողը, հի-

զգում էս, թե ինչքան խորքեր ու ծալքեր կան այդ փոքրիկ վիպակում: Չեն կարող նաև երախտագիտությամբ չխոսել Սուրենի տիկնոջ՝ Հռիփսիկի մասին, ում ջանքերով լույս տեսավ այդ վիպակը՝ գրողի մահվանից չորս տարի հետո, ինչպես նաև «Խնձորեսկ» վեպը: Հռիփսիկը նաև մեծ աշխատանք կատարեց՝ հավերժացնելու ամուսնու հիշատակը: Ափսոս, որ ինքն էլ շուտ հեռացավ կյանքից՝ որպես մխիթարություն ունենալով Ավիկին՝ ոչ պակաս տաղանդավոր արձակագիրին: Հի կարելի չընդգծել նաև մի հետաքրքիր հանգամանք: Սուրեն Այվազյանը մի տեսակ չէր ընդունում շրջապատ ասածը՝ լինեք գրական շրջանակներում, թե ընդհանրապես: Նա մենակությունն ավելի էր գերադասում: Թերեւս այդ էր պատճառը, որ Գորիսում մի բնակարան էր վերցրել, Խնձորեսկում էլ կառուցել մի առանձնատուն, այն էլ՝ գյուղի ծայրին, եւ հիսուն տարեկանից հետո հիմնականում այնտեղ էր ապրում: Նրան այցելելիս ինձ զարմացնում էր նրա ասկետական դրությունը, ամեն ինչում զուսպ, եւ ինձ մխիթարում էր մի տեղ կարողացած հետեւյալ տողերով. «Տաղանդավոր մարդիկ, որպես կանոն, միայնակներ են, իրենք իրենց մեծ ամփոփված եւ սովորաբար այնտեղ ոչ ոքի չեն թողնում թափանցել՝ պահպանելով իրենց տաղանդի ամբողջությունը եւ աշխարհընկալման իրենց կուսականությունը»: Այդ իմաստով նա նմանության աղբյուրներ ուներ Համո Սահյանի հետ: Հի-չենք բանաստեղծի մենակության մասին քննարկան մեկնությունները, մենակությունը մեծակ չթողնելու փիլիսոփայական եզրահանգումը: Այդ ամենը Սուրեն Այվազյանի տանում էր նրան, որ նա ինչ-որ չափով ընկերություն էր անում Համո Սահյանի եւ Գարեգին Սեւունցի հետ: ... 1972թ., երբ լույս էր տեսել Համո Սահյանի «Սեզամ, բացվիր» ժողովածուն, շատերի ուշադրությունը գրավեց մի բանաստեղծություն, որը կարող էր դառնալ բանաստեղծի, արձակագրի, արվեստագետի, ինչու չէ, նաև ինտելեկտուալ կարողություններ ունեցող ամեն մի մարդու կարքագի չափանիշ:

- Եվ ի՛նչ է տվել ինձ բնությունը, - Նավիկյանս նորոգ իր հնությունը, Իր ջրվճարների ակթությունը Եվ հոգնահողով իր կրկնությունը... Իր քարափների համբերությունը, Իր խղճի առաջ իր գեղությունը, Իր անդունդների փարոհությունը, Մեհական վերքերն ապաքինելու Կարողությունը... Իր սեւահողի խոնավությունը, Մասրենու փշուր խոնարհությունը... Ինքնաբաշխումի ուրախությունը, Ինքնաներժամի խիզախությունը, Ինքնության պարիսկն ու թանկությունը Ինքն իր մեծությանը չարածենալու Երջանկությունը...

Եթե մարդը կրի այս վարքամատյանի 13 հատկանիշից թեկուզ մեկը, ապա արդեն լիարժեքությամբ կառանձնանա մյուսներից:

Սակայն ինքնաբաշխումի ուրախությամբ եւ ինքնամերժումի խիզախությամբ, ինչպես եւ սահյանական վերոհիշյալ սկզբունքներով ապրող արվեստագետը պիտի բախվեր նաև կյանքի ոչ բնական երեւոյթների հետ: Սուրեն Այվազյանը մշտապես այդ երեւոյթների ջրաղացքների արանքում էր: Ամուսնացել էր երկու անգամ: Առաջին տիկինը բժշկուհի էր, երկրորդը՝ հրատարակչության աշխատակից: Ծանոթները երկուսին էլ դրական էին գնահատում: Ձավակներ ունեին, ուշադիր էին իրենց ամուսնու նկատմամբ՝ հաշվի առնելով նրա անհանգիստ բնավորությունը: Տաղանդաշատ արձակագիրը թողված է Խնձորեսկում՝ իր առանձնատան այգում: Ամեն անգամ, երբ գնում եմ այնտեղ եւ զգում, որ տարեցտարի նեղանում է դեպի այն տանող արահետը, վերադառնում եմ, Համո Սահյանի խոսքերով ասած, գերեզմանաքարի ծանրությունն ուսերիս վրա:

Պատասխաններ գրական քննադատությանը

Հարված «Ճակատագիրն հայոց» վեպից

...Միայն Պյոտր Ալեքսեևիչին շատ էր հետաքրքրում Օրու անձնավորությունը: Երկու տարվա ընթացքում նրա ներկայացրած գրությունները, եւ մանավանդ, ծրագիրը (դա նույն ծրագիրն էր, որ ներկայացրել էր Յովհան-Վիլհելմին, որոշ դիվանագիտական փոփոխման ենթարկված) կարողավ եւ խորանալով նրանք բնույթի մեջ, Պյոտրը ապշել էր Օրու ճանաչողական ընդունակությունների, դիվանագիտական մտքի, եւ մանավանդ, ռազմական գիտելիքների վրա: Դրանք լրացնում էին այն բոլոր տեղեկությունները, որ այս երկու տարվա ընթացքում հավաքել էր նրա մասին:

Իսրայել Օրի

Այժմ այդ բոլոր գրությունները, Հայաստանի մեկնելու աղերսագրերը, Պյոտրը դարձել էր սեղանի մի անկյունում եւ նրանցից առանձնացրել էր միայն Յովհան-Վիլհելմի նամակը: Կանցլեր Ֆեդոր Ալեքսեևիչ Գոլովինը՝ հայ պատգամավորների հետ այս սպասվող տեսակցությունից առաջ՝ Պյոտրին ասել էր.

– Գիտե՞ք, ձեր կայսերական բարձրություն, որ Արչիլ Վախթանգովիչը ամձամբ գիտե Օրուն եւ մտերմություն է ունեցել նրա հոր՝ մեծ իշխան Իսրայելի հետ: Նա շատ լավ բաներ ասաց Օրու անձնավորության ու նրա տոհմի մասին:

– Դրանք հաստատում են իրենք՝ հայ մեկնիչները:

– Կարելու էր այն է, որ մեկ են նրանց նպատակներն ու ձգտումները, եւ դա շատ կօգնի հարավում մեր անելիքներին...

– Լավ, կտեսնենք, – ու նույնիսկ բերանով երկար փչել էր Պետրոսը: Եվ հիմա ոտը ոտի վրա, ձեռքը՝ ձեռքին՝ կողքանց նայելով մուտքին սպասում էր, երբ ներս մտավ Օրին, եւ նրա հետ Մինաս վարդապետը: Բոլորովին էլ տպավորություն մնաց այն չէր, թե դրանք պետություն չունեցող մի ժողովրդի միայն աղերսող պատգամավորներ էին:

Իսկ երիտասարդ թագավորը առաջին հայացքից բոլորովին էլ այն տպավորությունը չթողեց Օրու վրա, թե նա կարող էր քաղաքավարական նորմաներ սահմանել բոյարների համար: Խիստ ամբարտավան, անբարեհամբույր տեսք ուներ: Բայց Օրին ողջունեց նրան անբառ, հայաբար ջերմ: Նա ձեռքը լայն բաց արած սեղմեց կրծքին, բարձրացրեց գլխից վեր եւ շիտակ քայլերով մոտ գնաց թագավորին: Սա ակամայից ձեռքը մեկնեց նրան, բայց կլոր, անթարթ եւ ուժեղ աչքերը չկտրեց Օրու աչքերից, հենց նրա համար, որ այնտեղ մեծ ուժ էր տեսնում:

Մոտ գնաց եւ Մինաս վարդապետը եւս, շքեղ, սեւ վեղարով, սեւ աչքերով, սեւ մորուքով եւ այս ամբողջ սեւության վրա հավասար թելերով արծաթե մի պարզ խաչ: Նա թեթևակի գլուխ խոնարհելով, ասաց.

– Թող հաստատ մնա քրիստոնյա թագավորի գահը: Օրինում են փառքը եւ ավելին են կաննում, որ զորավիգ լինես բոլոր ձեր մեծությանը հավատակից եւ թագավորությանը սահմանակից տերություններին, որոնք տառապում են անհավատի պիղծ ձեռքերով կործանված ավանդների, կործանվող հայրենիքի եւ հոգու համար: Այդ բազմաչափար, հավածական հոտերից ձեզ ողջույն շատ եւ օրհնանքներ բարի:

Այս բոլորը Տերմոնի պալատի կամարների տակ այնպես անուշ հնչեց հայերեն, որ առանց թարգմանության թագավորը կկաննար մի անգամ էլ լսել: Բայց նա միայն սիրավոր հրավիրեց նստել պատգամավորներին, իսկ ինքը դեռ երկար ժամանակ հայացքը Օրուց դարձնում էր Մինաս վարդապետին եւ նորից Օրուն: Հետո ուղղվեց տեղում, երկար, լղարիկ մատներով բռնեց գահի հենակների առնչակերպ, ոսկեգօծ գլուխներն ու թագավորական ձայնով ասաց.

– Լսում են ձեզ:

– Ես մոտավորապես շարադրել եմ ձեր մեծությանը գրած նամակներում մեր

նպատակներն ու աղերսանքները, – այսպես սկսեց Օրին, թեւեւ դեռ շատ բան ուներ ասելու գրածներից բացի:

– Կարդացել եմ մեկ առ մեկ, – ասաց Պյոտր Ալեքսեևիչը:

Օրին սպասում էր, թե ինչ կասի թագավորը «մեկ առ մեկ» կարդացածների մասին, բայց տեսնելով, որ չի շարունակում խոսքը, խոսեց ինքը.

– Ով մեծ Ռուսիայի մեծ թագավոր, – ասաց, – նեղացրել են մեր ժողովրդի տեղն այնպես, որ նա խեղդվում է: Խլել են նրա հողերը, իսկ երբ ժողովուրդը հող չունի, նա երբեք ազատ լինել չի կարող, ուրեմն խլել են եւ նրա ազատությունը: Բայց նա դեռ պահում է իր նախնիներից ժառանգած հպարտությունը, դեռ ուժ ունի իր մեջ, եւ գերադասում է մեռնել կանգնած, քան ապրել ծնկաչոք: Եվ եթե ծնկաչոք եմ եղել եւ Պֆալցի Յովհան-Վիլհելմ իշխանի, Ավստրիո Լեոպոլդ կայսեր, Հռոմի պապի, Տոբաքանի մեծ դուքսի եւ ապա ձեր մեծության առաջ, միայն նրա համար, որ չչոքի հպարտ ապրելու իրավունք ունեցող այդ ժողովուրդը:

Բարձրացավ Պյոտրի ձայն հոնքը, կեռվեց, շողացին առողջ ատամները, եւ մեծահոգի մի ժպիտ անցավ դեմքի վրայով, մնաց շագանակագույն աչքերի մեջ: Մի ժպիտ, որ հատուկ է միայն իր ուժերին վստահ մեծավորին, որով մեծահոգորեն ներում են իրենց հպատակների հանդուրժումը: Եվ հենց նրա համար, որ Օրին գիտեր, որ Պյոտրը սիրում էր անկեղծությունն ու համարձակությունը, ապա նա առաջ տարավ խոսքը նույն հավասար հանդարտությամբ, անկեղծությամբ.

– Քրիստոնյա տերությունների աչքի առաջ ճնշվում է նույնահավատ մի ժողովուրդ, ոտնահարվում են նրա իրավունքները, ծաղրվում է նրա հավատը, բայց անսահման է այդ տերությունների անսիրտ սառնությունը: Ձի արդարադատությունը չէ, եւ ոչ էլ հավատը միեւնույն աստծու նկատմամբ, որով նրանք կառավարվում են, այլ միայն եւ միայն շահախնդրությունը: Հայր ոչ թե ցանկանում է այլահավատ ոչնչացնողներից ազատվելով, իսկ վերջին քրիստոնյա պետության ձեռքով, այլ վարձահատույց լինելով եւ առմիշտ երախտապարտ՝ օգնություն է խնդրում այդ քրիստոնյա տերություններից, իր ազգային ազատությունը ետ խլելու այդ այլահավատ բռնապետությունից եւ միշտ ու միայն իր ձեռքում պահելու համար: Սրա մեջ իրենց օգտակար ոչինչ չեն տեսնում քրիստոնյա տերությունները: Սրանք սիրահոծար «օգնել» են ուզում՝ խլել մեզ ուրիշի բերանից, միայն որ իրենք կրկ տան: Եվ դա մեծ մարդասիրություն է համարվում, որովհետեւ մենք քրիստոնյա լինելով կմարսվենք ոչ պիղծ ստամոքսում...

Լսում էր Պյոտրը, հիացած Օրու խորանակ հարցադրումից: Վերջին բառերը

ծիծաղի գրգիռ առաջացրին նրա մեջ, բայց զսպեց՝ մատներով հարդարելով կարճ, ուղիղ բեղերը:

Օրին շարունակեց.

– Ձեր կայսերական բարձրություն, հայր ջիլ է, նա կընկնի, կելնի եւ երբեք չի կորչի: Նա, ինչպես ամեն ստեղծող, բարի է, բայց ակունքից դուրս գալ գիտե եւ ատամներով պաշտպանել իրեն ու իր ստեղծածը: Օգնիր, թագավոր, հանուն հավատի ու մարդասիրության: Մենք ձեզ պարտահատույց կլինենք, եւ ձեր մեծության տերության հարավային միշտ վտանգավոր սահմանը կամրանա՝ ունենալով այնտեղ քրիստոնյա եւ հավատարիմ թագավորություններ՝ Հայաստանն ու Վրաստանը:

Պյոտր.

– Այն քանակությամբ զորքով, ինչքան դուք եք մշել ծրագրի մեջ, մենք հարավում պատերազմել չենք կարող: Դուք մոռացել եք այնտեղ թուրքիային:

Օրին իսկույն թղթերի արանքից հանեց Հայաստանի քարտեզը եւ փռեց կայսեր առաջ.

– Թուրքիան եւ մոռանալ չէի կարող: Նա անտարբեր չի կարող մնալ, տեսնելով Պարսկաստանի պարտությունը, մանավանդ այս ժամանակ, երբ Եվրոպան զբաղված է կռիվներով: Բայց ես հաստատ հանոզված եմ, որ Թուրքիան մեր եւ վրացիների միացյալ ուժերի եւ մեծ Ռուսիայի օգնության դեմ ոչինչ չի կարող անել: Ահա Թուրքիան, – նա քարտեզի վրա ցույց տվեց Թուրքիայի սահմանները: – Ցույց եմ տվել, թե ինչպես մենք կարող ենք հեշտությամբ գրավել Երեւանի բերդը: Հայաստանի այս մասերը լեռներ են: Այս լեռներում ամենափոքրաթիվ ուժերով կարելի է թշնամու մեծ ուժեր խորտակել: Մենք շարժվելու ենք երեք ուղղությամբ եւ կանգնելու ենք ահա այս սահմանի վրա: Այս կողմը Կասպիական ծովն է, առեւել չի կարող: Եվ, ահա, այս ծովն ու լեռներն էլ դառնում

պետի հայերենը, հայացքը դարձրեց Օրուն: Սա գերմաներեն թարգմանեց նրա խոսքը: Պյոտրը նորից գնաց դահլիճի վերի կողմը, վերադարձավ ու հայտարարեց.

– Հասկանում եմ, թե ինչ վիճակում են հայերը: Հասկանում եմ եւ այն, թե ինչ նշանակություն ունի հայ ժողովուրդը իմ թագավորության հարավային սահմաններում, բայց, միեւնույն է, մենք հիմա հնարավորություն չունենք հայերով զբաղվելու: Ո՛չ, շտապել չենք կարող եւ հավատ դնել չեն կարող ձեր ուժերի վրա, եւ ես իմ ուժերը ցրել չեմ կարող, երբ հիմա կռվում ենք շվեդների դեմ: Դուք, իհարկե, ինձ կտեսնեք հարավում, դրանում ավելի քան հանոզված եղեք: Ես կիջնեմ հարավ մույնիսկ այն ժամանակ, երբ Յովհան-Վիլհելմը, Լեոպոլդ կայսրը, կամ որեւէ այլ քրիստոնյա կայսր, ինչ-որ բան արած լինեն քրիստոնյա հարավում...

Լեռնակամի արյունը մի պահ խաղա եղավ Օրու երակներում:

Պյոտրին նույնպես չէր հետաքրքրում, թե հենց այս պահին կործանվում է մի հին, թեւեւ փոքրացած, բայց թանձրացած, քրիստոնյա ժողովուրդ: Նա կիջնի հարավ, թեկուզ այդ ժողովուրդը մի ուրիշ ժողովրդի օգնությամբ իր ինքնուրույնությունը ձեռք բերած կլինի... Բայց պահեց Օրին իրեն դիվանագետի հանդարտությամբ: Իսկ խորաթափանց թագավորն արդեն զգացել էր, թե ինչ կատարվեց նրա հետ: Փորձեց անզուշորեն ասածն զգուշորեն շտկել.

– Չե՞ն գոհացնում իմ ասածները, չե՞ք կարող սպասել:

Օրին աղմուկով արտաչափեց:

– Ձեր մեծությանն ընդհանրապես է հետաքրքրում հարավը... Իսկ մենք միայն օգնություն ենք խնդրում: Ինչ վերաբերում է սպասելուն՝ կդիմանամք, – ու մի քիչ լռեց, մորթեց առած բռան մեջ: – Ուրիշ ճար չունի հայը, եթե նա չի ցանկանում հավատափոխ լինել: Հուսանք, դիմանանք: Հայն

Պետրոս Մեծ

են մեր սահմանը:

Պյոտրը դեռ երկար ժամանակ գլուխը չէր բարձրացնում քարտեզից: Հետո նա ելավ տեղից, քայլեց մեծ դահլիճի երկայնքով, վերադարձավ ու նորից նստեց սեղանի մոտ ու դարձյալ զննեց քարտեզը:

Մինաս վարդապետին թվաց, թե Պյոտրը արդեն պատրաստ է օգնության ձեռք մեկնելու: Նրա լռությունն այդ էր ասում: Ուստի ոգեւորվելով, ասաց.

– Աստվածասեր արքա, հայ ժողովուրդը իր փրկությունը սպասում է միայն Ռուսիայից՝ Մոսկվայի օգոստոսափառ տնից: Այս մարգարեությանը հավատացել են, հավատում են եւ սպասում են, որ կլինի այդ: Ամօրեմներն այն աստիճանի չարության են հասել, որ մեծ հարկերով, բռնություններով հարկադրում են ընդունել Մուսուլմանների հավատը: Իսկ մյուս կողմից տեսնում ենք այն բնական ազնիվ ձգտումը, որ ունի ձեր թագավորության մեծությունը քրիստոնյա հավատին պաշտպան կանգնելով:

Պյոտրը, որ ուշադիր լսում էր վարդա-

ասում է. «Ձրում խեղդվող փրկություններից էլ է բռնում»:

Մուր էին Օրու խոսքերը, բայց դուր էին գալիս կայսրին: Նա, ոտների ծայրերին բարձրանալով, թթեց բաց լուսամուտից, մատով սրբեց բեղիկներն ու սեղանից վերցրեց Յովհան-Վիլհելմի նամակը:

– Ահա ինչ է գրում ձեր բարեկամ Պֆալցի իշխանը. «Հայաստանի կառավարիչները ու իշխանավորները, ցանկանալով Պարսկաստանի լծի տակից դուրս գալ, հայոց Պոռն իշխանական ցեղից սերված Իսրայել Օրի անունով իրենց մի հայ պատգամավորի միջոցով մեր օգնությանն են դիմել՝ խնդրելով, որ մենք նրանց երկիրը զորք ուղարկենք, որ միանալով հայկական զորքի հետ՝ կարողանա Հայաստանն ազատել: Ցանկանալով հայերի սույն խնդիրը հարգել՝ ես խնդրում եմ ներդրություն քաշել եւ ստուգել, թե հայերի այս խնդիրը, որ իբրեւ մեծ գաղտնիք հարողոված է ինձ, որքանով է մոտ ճշմարտության եւ իրագործման ինչ հնարավորություններ

Գրականագիտություն

ՍՈՒՐԵՆ ԱՅՎԱԶՅԱՆ. դիմանկարի փորձ

Էջ 5

Մերն ու երանգները, որոնք ստեղծագործական ներշնչումների աղբյուր են նրա համար, հարազատ երկրամասի պատկերները, մարդկանց, նրանց հոգևերը, դրամատիկ ապրումները, սովորություններն ու ավանդույթները եւ այս ճանապարհով էլ առնչվում է մեծ աշխարհի անցողիկին:

Ս.Այվազյանը ծնվել է 1915թ. հունվարի 9-ին Սյունյաց աշխարհի գեղատեսիլ անկյուններից մեկում՝ պատմական Խնձորեսկ գյուղում, որը հայտնի է իր անվանի գավազներով՝ գորղներ, կոնաքոտորներ ու երամիշտներ, արվեստի, մշակույթի համարահայտ ներկայացուցիչներ, ակամավոր գիտնականներ, բարձրաստիճան զինվորականներ, հասարակական-քաղաքական գործիչներ:

Նրա համարյա բոլոր ստեղծագործություններում Խնձորեսկն է, մանկության օրերի հեքիաթային պատկերներն ու հուշերը, հարազատ ու սիրելի մարդիկ: Ամեն ինչ յուրահատուկ ու անկրկնելի է գրողի ծննդավայրում. «Այլ էին նրա գիշերներն ու ցերեկները: Խնձորեսկի երկնապատյանով անցնող արեւն այն արեւը չէր, որ անցնում էր այս կիսագնդով ու ընկնում մյուս կիսագնդով: Ոչ էլ լուսնյակն էր նույնը: Դրանք միայն Խնձորեսկի արեւն ու լուսինն էին, որ, դուրս գալով ծախակողման ծորերի խորխորատներից, զնուն, աջակողմում մտնում էին Մթնածորի այրերը: Այլ էին նաեւ մայր Խնձորեսկի մարդիկ, այնքան այլ, որ եթե հին Խնձորեսկից մեկին շատ հեռու մի տեղ ինչ-որ առիթով ինչ-որ մեկը հարցներ, թե ո՞վ ես, ի՞նչ մարդ ես, նա կպատասխաներ. «Խնձորեսկի եմ...»: Եվ այդ հեռավոր տեղի մարդը պիտի հասկանար, թե դա ինչ է ըշանակում» (2):

Անչափ ծանր մանկություն է ունեցել Ս.Այվազյանը եւ իր ստեղծագործություններում բազմիցս անդրադարձել է իր կիսաքաղց, կիսամերկ մանկության ծանր օրերին, երբ մայրը մի կերպ կարողանում էր ապահովել որդե երեխաների օրվա մի կտոր հացը. «Նա միշտ գալիս էր ուշ երեկոյան: Նրան տեսնելով, մենք՝ մեծ եղբայրս, քույրս եւ ես, լաց էինք լինում՝ մայրական գուրգուրանքի կարոտից: Նա մեզ հանգստացնում է, ինքն էլ լաց լինելով, ու հաց է տալիս: Հացը միշտ բերում է թելի տակ, գլխաշորի ծայրով ծածկած թելն ու հացը» (3):

Մանկության տարիներին հուտաղություն էր ամուսնացած գյուղի հարուստների մոտ, երեխայի ուժերից վեր ամենատարբեր գործեր: Մորն օգնելու, մի կտոր հաց վաստակելու համար մեկնում էր շրջակա գյուղերը, հաճախ նույնպես ճանապարհներից, գիշերում անտառներում ու ծորերում:

Այդ ծանր ու հոգեմաշ օրերի հիշողություններն ամբողջ կյանքում ուղեկցեցին գրողին, դարձան առանձին պատմվածքների նյութ...
 Հայրենի գյուղում նախնական կրթություն ստանալուց հետո Ս.Այվազյանը սովորում է Գորիսի մանկավարժական տեխնիկումում, այնուհետեւ՝ որպես ուսուցիչ, աշխատում է շրջանի մի շարք գյուղերում, ինչը նրան հնարավորություն է տալիս մոտիկից ճանաչել իր ապագա ստեղծագործությունների հերոսներին, գրի առնել հետաքրքիր պատմություններ, ծանոթանալ գյուղաշխարհի մարդկանց կենցաղին ու բարքերին:

1942 թվականին ապագա գրողն ավարտում է Բաքվի պետական համալսարանի հայկական բանասիրական ֆակուլտետն ու անմիջապես մեկնում ռազմաճակատ:

Պատերազմի ավարտից հետո՝ մինչև 1952 թվականը, աշխատել է Բաքվի «Կոմունիստ» հայերեն թերթում, որը նույնպես կարեւոր շրջափուլ էր նրա կյանքում: Բազմաթիվ գործուղումներն ու շփումները

ընդամենը մարդկանց հետ նրան հնարավորություն են տալիս հետազայում ներկայացնելու այդ աշխարհի սահմելեցուցիչ պատկերները՝ մարդկային խելված ճակատագրեր, կործանված երազանքներ, շահամուտության տենչ, հոգեկան ու ֆիզիկական անասելի տառապանքներ: Մի զարհուրելի աշխարհ էր նավթաշխարհը, որ սպունգի նման ներծծում էր մարդկային բազմաթիվ կյանքեր, հաշմունք էր դարձնում խելաճուճ: «Սեւ ոսկու» արտաքին փայլը կուրացնում էր նաեւ բազմաթիվ հայ տարագիրներ, որ եկել էին Հայաստանի հեռավոր գյուղերից ու հայտնվել այդ աշխարհի հրեշավոր որոգայթներում:

1953թ. նա տեղափոխվում է Երեւան, ու նրա կենսագրության մեջ սկսվում է նոր շրջափուլ, որը հատկանշվում է ստեղծագործական արագավոր որոնումներով, հրատարակվում են նրա պատմվածքների ժողովածուները, վիպակներն ու վեպերը:

Որտեղ էլ որ ապրել է Ս.Այվազյանը, աշխարհի որ անկյունում էլ որ գտնվել է, հոգով ու սրտով մնացել է կապված իր ծննդավայրին: Հայրենի եզերքն է եղել նրա ստեղծագործական ներշնչանքների աղբյուրը, լեռնաշխարհի գույներն են հարստացրել նրա ներկայացումը:

Գրողի կենսագրության լավագույն էջերը նրա ստեղծագործություններն են, որոնց մեջ ամփոփված է մի ամբողջ կյանք, եւ որոնք լավագույնս են բնութագրում հեղինակին՝ որպես մարդու, արվեստագետի: Անչափ բարի ու համագյուղացիների հիշողություններում ազնվագույն մարդ էր Ս.Այվազյանը, իր ազնվական տեսքով ու վարվելակերպով՝ առիթնուղ ու գրավիչ: Աշխարհի շատ երկրներում էր եղել նա. «Ես ամբողջ աշխարհն եմ սիրում: Նվիրված ու հարազատ է ինձ Տազդարի Բենզալիան: Երազում շրջում եմ Շիրազի վարդաստաններում, ուր Հաֆիզն իր գազելներն է հյուսել՝ տալով սոխակների երգի թուփչն ու վարդերի բույրը: Գյորթի երկրից սրով են եկել իմ դեմ, ես իմ արյունով եմ պաշտպանել նրա երգը: Ինձ հարազատ է ամբողջ աշխարհը: Բայց թե մեռնեմ էլ Բոհեմիայի անտառներում, ինձ կթաղեք Չանգեզուրում» (4), - իր մանրաքանդակներից մեկում այսպես է կտակել Ս.Այվազյանը:

Նա մահացել է 1981թ. մայիսին: Երախտագետ համագյուղացիները նրա աճյունն ամփոփել են Խնձորեսկ գյուղի՝ իր տնկած գեղատեսիլ այգում:

Ս.Այվազյանը թողել է գրական հարուստ ժառանգություն: Նրա առաջին գրական փորձերը 1930-ականների վերջերին տպագրվել են «Խորհրդային գրող» եւ «Պոետներ» ամսագրերում: Դրանք «Ժամանակի շնչին» համահունչ ակնարկներ, փոքրիկ պատմվածքներ ու արձակ մանրապատմներ էին, որոնց մեջ, սակայն, կային հետաքրքիր ու թարմ պատկերներ, յուրահատուկ գույներ ու նրբերանգներ:

1947 թվականին տպագրված պատմվածքների «Անավարտ գորգը» ժողովածուից հետո Ս.Այվազյանը հետազայում հրատարակել է «Խորածորան» (1951թ.), «Լեռնցիներ» (1955թ.), «Սիւղը» (1957թ.) պատմվածքների ժողովածուները, «Տուր ձեռքը, կյանք» (1959թ.), «Անշեջ կրակների կղզին» (1960թ.) վիպակները, «Բարի առավոտ» (1964թ.), «Ճակատագիր հայոց» (1966թ.), «Առավոտ լուսով» (1976թ.) վեպերը (5): Հետմահու հրատարակվել է «Խնձորեսկ» վեպը՝ գրականություն բերելով մի ուրույն աշխարհ՝ իր անկրկնելի հմայքներով ու հրաշք բնությամբ, այդ բնության անբաժանելի մաս կազմող մարդկանցով՝ իրենց յուրահատուկ կենսափիլիսոփայությամբ, վարք ու բարքով, մարդու ու մարդկային, ժամանակի, կեցության վերաբերյալ իրենց ավանդական պատկերացումներով, ուղղամտությամբ, առաջին հայացքից իրենց կենսակերպի հետ հաշտված, բայց ներ-

քուստ ընթոստ, ընդվզող բնավորությամբ առանձնացող իր հերոսներին, որոնք այդ լեռնաշխարհում արմատներով են կապված մայր հողին, ապրում են տիրոջ իրավունքով ու այդ լեռնաշխարհի «բեռնածիերն» են:

Ակսել Բակունցի հայրենակիցն էր Ս.Այվազյանը, եւ նրա հերոսները, բնականաբար, չէին կարող մոտ կամ հեռավոր «ազգակցական կապեր» չունենալ Դիլան Դայու, Աթա ապր, Մինա Բիբու եւ բակունցյան ուրիշ հերոսների հետ, ինչը, սակայն, չի ենթադրում, որ նա զնուն է իր հանճարեղ հայրենակցի հետքերով կամ կրկնում է նրան: Ս.Այվազյանի պատմվածքներում գրականագետներից շատերը տեսել են «Ա.Բակունցի արձակի չհարթահարված ազդեցություններ» (6): Գրականագետ Ս.Գիլավյանն այդ «ազդեցությունը» դիտարկում է տիպաբանական աղերսակցությունների ծիրում: Նա ժառանգորդական կապեր է տեսնում Ա.Բակունցի, Ս.Խանգաղյանի, Յ.Սահյանի ու Ս.Այվազյանի ստեղծագործությունների միջև: Հարցին նա անդրադառնում է ոչ թե պատկերային համակարգի որոշ ընդհանրությունների, այլ տիպաբանական աղերսակցության եզրերի կտրվածքով, ինչը կապված չէ ուղղակի ազդեցության հետ, այլ երեւան է գալիս համանման գրական երեւույթների միջեւ, քանի որ աշխարհի ընկալումը եւ նրա գեղարվեստական դրսեւորումները ենթարկվում են որոշ օրինաչափությունների եւ հասարակական կյանքի ու գրական գործընթացի համանման պայմաններում առաջ են գալիս տիպաբանորեն իրար մոտ կամ իրար հետ համընկնող երեւույթներ:

Ս.Այվազյանի ստեղծագործությունների գործողությունները նույնպես ծավալվում են Սյունյաց աշխարհի հեռավոր, աշխարհից կտրված, բայց միաժամանակ մեծ աշխարհի հոգևերի տակ կքված գյուղում՝ խորածորան, ուր, ինչպես եւ Ա.Բակունցի Մթնածորան, ժամանակի չափման նվազագույն միավորը դարձ է, եւ ուր մարդու ու բնության բոլոր շնչավոր արարածներն ապրում են հաշտ ու խաղաղ, զարմանալիորեն ներդաշնակ կյանքով:

Ս.Այվազյանի ինչպես Խորածորան, այնպես էլ Շաղկոստ ու Արղունաշենը, Քարաշենն ու Կոռնիծորը նույն Մթնածորան ու Դրմբոնն են, Կյորեքը՝ հասարակական-քաղաքական զարգացումների նոր ծիրում, նոր մտահոգություններով ու հին, շատ հին հոգևերով ու ցավերով:

Եվ ինչպես Կարմրաբարից դուրս եկող հանդամիջյան կածանն էր օրեցօր լայնանում ու դառնում բանուկ ճանապարհ՝ կարմրաբարիցիներին տանելով դեպի աշխարհի տարբեր ծայրեր, այնպես էլ Խորածորան է կամուրջ-կամաց դատարկվում, ու երբեմնի շեն բնակավայրից, որտեղ մի քանի եկեղեցիներ կային ու ծաղկում էին արհեստները, միայն քաղցր հուշեր են մնում Փրթոսի ընկուզեմու ստվերում իրենց կյանքի մայրամուտն ապրող գյուղացիների պատմություններում:

Թե Բակունցի ժամանակներում եւ թե՛ խորհրդայնացման տարիներին, լեռնաշխարհի հեռավոր գյուղերը նույնպես մեծ ցնցումներ արթեցին. մոռացության մատուցեցին հնուց եկող ավանդույթներն ու սովորությունները, փոխվեցին արժեհամակարգերը, եւ մարդը հայտնվեց իր համար խիստ անսովոր, նախադեպ չունեցող պայմաններում:

Այս համապատկերում պետք է գտնել Ա.Բակունցի, Ս.Խանգաղյանի, Ս.Այվազյանի ստեղծագործական աղերսակցությունների եզրերը ու դրանց ներկայացնել տիպաբանական առնչությունների համապատկերում:

Ս.Այվազյանի գյուղաշխարհի բոլոր հերոսներն ունեն իրենց նախատիպերը, որոնց գրողը ճանաչում է մանկության տարիներին: Դրանք կյանքի ողջ դառնությունները տեսած, բոլոր փորձությունների միջով անցած, բայց իրենց մարդկային արժանապատվությունը պահպանած մարդիկ են, որոնք շատ թանկ ու հարազատ են գրողին: Ուշագրավ է այն է, որ այդ կերպարների մեծ մասը պատմվածքներից «տեղափոխվում են» վիպակներ, դառնում վեպի առանցքային հերոսներ, որոնց միջոցով գրողը ներկայացնում է ժամանակի շարժումը, գյուղաշխարհի կյանքի ամենաբնութագրական կողմերը: Եվ եթե

այդ կերպարները բնութագրվեն ոչ թե ըստ առանձին պատմվածքների, վիպակների ու վեպերի, այլ Ս.Այվազյանի ստեղծագործության ընդհանուր համապատկերում, հնարավորություն կտան բացահայտել գրողի արձակի կերպարակերտման ու ձեւակառուցվածքային առանձնահատկությունների բնորոշ շատ կողմեր:

Քննադատությունը Ս.Այվազյանի վաղ շրջանի պատմվածքներում, որոնք նվիրված են Հայրենական մեծ պատերազմի դեպքերին, հիմնականում հայտնաբերել է «գեղարվեստական լուրջ թերություններ»՝ հերոսների գծագրության սխեմատիզմ, դիպվածության նախապիրություն, գրելաձևի անբնական շերտեր»: Նման կարգի թերություններ են մատնանշվել վիպակներում ու վեպերում. «Լեռնցիները» վեպում ապավինելով սխեմային՝ Ս.Այվազյանը հասարակացրեց գյուղական իրականության բարդությունները՝ դրանք մարդկանց հասարակական գործունեությունից տեղափոխելով կենցաղային խճճված, մասնաճանաչելի, անբնական հարաբերությունների ոլորտը: Ս.Այվազյանի մեծ կտավի ստեղծագործություններում քննադատությունը մատնանշում է նաեւ «այլուժի ու կերպարների միասնության բացակայություն, կոնֆլիկտի մակերեսային ըմբռնում, հոգեբանական կեղծ դրություններ...» (7):

Քննադատության այսպիսի դիրքորոշումն, անշուշտ, պայմանավորված էր 1940-1950-ականների սկզբներին գրակառույթային ներկայացվող պահպանմանը, որոնց լույսի տակ կերպարները պետք է ներկայացվեին հասարակական գործունեության համապատկերում, բեւեռացվեին դրական ու բացասականի ծիրում եւ ոչ թե «կենցաղային խճճված հարաբերությունների ոլորտներում»: Այլ կերպ լինել չէր էլ կարող, որովհետեւ «անցյալի մնացուկներ էին համարվում գրականության մեջ հերոսի ինքնագնությունը, հոգեբանական վերլուծությունը, որ իբրեւ «խորհրդային մարդը չէր կարող ունենալ Մերքին որեւէ կոնֆլիկտ»: Եվ բնական է, որ «ճշմարտության արտահայտման որոշ դրոշմներ փորձերը դիտվում էին որպես զրպարտագիր, մարդու ներքին աշխարհի վերլուծությանը հետամուտ յուրաքանչյուր գիրք համարվում էր «պսիխոլոգիայի արտահայտություն», գրական ձեւի նորացման ամեն մի երեւույթ՝ ֆորմալիզմի ու անհատապաշտության դրսեւորում» (8):

Այս անեմին հակառակ, Հր.Թամարյանը Ս.Այվազյանի՝ թերեւս վաղ շրջանի ստեղծագործություններում առանձնացնում է «մի շարք նովելների բնականությունն ու գեղեցկությունը, բնության պատկերներն ամփոփանում էր Ս.Այվազյանի ստեղծագործություններում, որոնք ստեղծվում են իրենց անհատական առանձին նրբերանգներ, մարդու արժեւորման ժողովրդական չափանիշներ, մարդկային հարաբերությունների գեղեցկություն» (9):

Ս.Այվազյանին թեպետ բռնուցիկ դիտարկումներով, բայց ըստ արժանվույն է գնահատում Ս.Արզումանյանը. «Մասնավորապես «Ճակատագիր հայոց» պատմվածքային առեւ միանգամից ընդարձակ գրողի տեսադասը, ուղեց լայն ընդգրկվածների, կայուն դարձրեց գրիչը: Ս.Այվազյանն այնուհետեւ մեկը մյուսի հետեւից հրատարակեց «Կա ետմահու կյանք», «Առավոտ լուսով», «Խնձորեսկ» ստեղծագործությունները: Անցյալի թեմատիկայի գեղարվեստական այս յուրացումներում, ժանրային ոչ միասնական հատկանիշներով հանդերձ, հեղինակը ներկայացավ ավելի հասուն, ավելի ամբողջական բնավորությամբ: Խորացան հարցադրումները, վարպետացավ հոգեբանական նրբերանգների եւ դիտողական արվեստի մեջ: Մի խոսքով՝ գրողի նրա ձեռագիրը, գրական անհատականությունը հաստատվեց մեր ժողովրդի հեռավոր ու մոտիկ պատմության գեղարվեստական խտացումներով» (10):

Ս.Այվազյանի առանձին գործերի վերաբերյալ գրվել են հոդվածներ, գրախոսություններ, գրապատմական որեւէ շրջան ակնարկային ձեւով ներկայացնելու համար հիշատակվել է նաեւ նրա անունը, ինչը, սակայն, բավարար չէ գրական հարուստ ժառանգություն ունեցող գրողին պատշաճ կերպով ներկայացնելու համար:

1. Գիլավյան Մ., Փոքր արձակի մեծ

փոխվում է երեւան եւ բուն թափով նվիրվում ստեղծագործական աշխատանքին:

1955 թվականին լույս տեսած նրա «Լեռնցիներ» վեպն արդեն ուշագրավ երեւոյթ էր հայ գրականության մեջ:

Դրանից հետո մեկը մյուսի հետեւից լույս են տեսնում «Խիղճը» (1957), «Տուր ձեռքդ, կյանք» (1959), «Անշեշ կրակների կղզին» (1960), «Բարի առավոտ» (1964) պատմվածքները, վիպակներն ու վեպերը:

1966 թվականին Սուրեն Այվազյանը հրապարակ է հանում իր նշանավոր գործերից մեկը՝ «Ճակատագիրն հայոց» պատմվածքը, որը մեծ հռչակ է բերում հեղինակին: 1971-ին հրատարակվում է «Կա եւ հետմահու կյանք» ինքնատիպ ստեղծագործությունը: 1972 թվականին լույս է տեսնում վարպետ արձակագրի

**Տիկնոջ՝
Հռիփսիմե՝
Կարապետյանի
հետք**

«Գարունս ծյունների տակ» խոհափիլիսոփայական արձակ բանաստեղծությունների ժողովածուն:

1976-ին Այվազյանը հրատարակում

լիքներով՝ ցուցաբերելով նաեւ իր գրական-ստեղծագործական շնորհները: Նա այս եւ հետագա տարիներին (1930-1940) Գորիսի շրջանային «Կարմիր Ջանգել» թերթում տպագրում է մի շարք ոտանավորներ, գրական պատկերներ:

1934-ին ավարտելով մանկավարժական տեխնիկումը՝ Այվազյանն աշխատում է Գորիսի շրջանի Խանածախ եւ Տեղ գյուղերում հայոց լեզվի եւ գրականության ուսուցիչ:

Հատկանշական է, որ մանկության եւ պատանեկության դժվարին տարիներից ստացած տպավորությունները նրան ուղեկցել են ողջ կյանքի ընթացքում: Այդ դժվարին ու տառապալից ժամանակները միշտ էլ տխուր հիշողություններ են արթնացրել գրողի հոգում:

Այդ տպավորությունների արտահայտություններ են նրա «Տուր ձեռքդ, կյանք», «Ասուր, հե՛յ, Ասուր», «Խնձորեսկ» ստեղծագործությունները:

1937 թվականին Սուրեն Այվազյանի մի քանի ուշագրավ պատմվածքներ տպագրվում են «Խորհրդային գրող» եւ «Հոկտեմբերիկ» ամսագրերում:

1937 թվականի աշնանը Սուրեն Այվազյանը մեկնում է Բաքու, ընդունվում Կիրովի անվան պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետը եւ 1942 թվականին ավարտելուց անմիջապես հետո զորակոչվում խորհրդային բանակ, մասնակցում Հայրենական մեծ պատերազմին:

Ծանր վիրավորվելուց հետո Այվազյանը վերադառնում է Բաքու եւ ապաքինվելուց հետո աշխատանքի անցնում Բաքվի հայերեն լույս տեսնող «Կոմունիստ» թերթում: Այստեղ էլ ամբողջությամբ նվիրվում է գրական-ստեղծագործական աշխատանքի: Պատմվածքների առաջին հավաքածուն լույս է տեսնում 1947 թվականին՝ «Անավարտ գործը» խորագրով: 1951 թվականին գրողը տպագրում է իր «Խորածորցիք» վիպակը:

1953 թվականից մշտապես տեղա-

**Սուրեն Այվազյանի որդին՝
Ավետիք Այվազյանը**

է իր նշանավոր «Առավոտ լուսո» վեպը: Հետմահու լույս են տեսնում Այվազյանի «Խնձորեսկ» եւ «Ասուր, հե՛յ, Ասուր» ինքնակենսագրական գրքերը:

Այվազյանն ամուսնացել է երկու անգամ:

Առաջին կնոջից՝ ծագումով արցախցի Մարգարիտ, ունեցել է երեք զավակ՝ երկու աղջիկ, մեկ տղա:

Երկրորդ կնոջից՝ թարգմանչուհի Հռիփսիմե Կարապետյանից, ունեցել է մեկ զավակ՝ Ավետիք Այվազյանը:

Այվազյանի գրքերը թարգմանվել են աշխարհի տարբեր լեզուներով, այդ թվում՝ ռուսերեն, ուկրաիներեն, պարսկերեն, բուլղարերեն:

Նշանավոր գրող մահացել է 1981 թվականի մայիսի 19-ին: Թաղված է հայրենի գյուղի իր առանձնատուն-թանգարանի բակում:

ԻՄ ՄԵԾ, ԱՆՄՈՒԱՆԱԼԻ ՀՈՐԵՂԲԱՅՐԸ

էջ 19 **Մ**ի ավելի հին եկեղեցի կա, որ կոչվում է Հին եկեղեցի: Գնում ենք այնտեղ: Եկեղեցին փլվել վերածվել էր մի քարայրի: Գրողը երկու հոգու փող էր տվել, որ եկեղեցի-քարանձավը հիմնահատակ մաքրեն: Ճանապարհին հանդիպում ենք գյուղի տարեց մարդկանցից մեկին՝ Կյալունց Արմենակին: Բայց մինչեւ Արմենակին հասնելը հորեղբայրս կռացավ ու ականջիս լրջորեն ասաց.

- Վանիկ, դու Կանտ, Հեգել, Ֆոյերբախ անուններ լսած կա՞ս:

- Հա, իհարկե, հորեղբայր, դրանք հայտնի փիլիսոփաներ են:

- Ահա, այս մարդն էլ, - մտաղ դեպի Արմենակը մեկնելով ասաց գրողը, - թո Կանտից ու Հեգելից պակաս փիլիսոփա չէ:

Գրողն այդպիսի մարդկանց, որ հանդիպում էր, ժամերով խոսքի էր բռնվում նրանց հետ ու չէր կշտանում:

Տասնյակ անգամներ պատահել է, որ հորեղբորս հետ գնացել եմ գյուղի այգիները, գիշերները մնացել այնտեղ: Գրողը նայում էր այգու ծառերի նուրբացած շարքերին, որոշ ամայացած տարածքների եւ գլուխը բացասաբար շարժում.

- Բա մեր պապերն այսպե՞ս կպահեին մեր այգիները:

Ես հետո կարդացի նրա «Խռոված հողեր» ակնարկների շարքը, հասկացա, թե խոսքն ինչի մասին է եւ որ այդ հարցը հեղինակին մտահոգել է ողջ կյանքի ընթացքում:

Ձարմանալի մարդ էր հորեղբայրս: Երեխայի մեծ պատկառում էր բոլոր իրենից տարիքավորներից, նույնիսկ ամաչում էր հորիցս՝ իրենից ավագ եղբորից:

Միշտ ասում ու կրկնում էր.

- Սերգո, դու ինձանից երջանիկ ես:

Հորեղբայրս երեւի նկատի ուներ իր հոգեկան ապրումներն ու ստեղծագործական տառապանքները:

Գյուղիցստիտուտի երկրորդ կուրսի ընթացիկ քննությունների ժամանակ փիլիսոփայություն առարկայից «երկու» ստացա: Հորեղբայրս իմացել, ջղայնացել էր: Միասին գնացինք ինստիտուտ՝ փիլիսոփայության ամբիոն: Ամբիոնի դասախոսները եկել հավաքվել էին գրողի շուրջը: Այվազյանը դիմեց ոչ թե «երկու» նշանակող դասախոսին, այլ բոլորին.

- Այս երիտասարդը եղբորս՝ իր փիլիսոփա հոր տղան է: Եթե ինձ հաշվի չեք առել, գոնե հաշվի առնե՛ք նրա փիլիսոփա հորը:

Դրանից հետո բոլորն իմացան, որ Այվազյանն իմ հորեղբայրն է, դա քիչ բան չէր ինձ համար:

Սուրեն Բախշի Այվազյան

Հայ նշանավոր արձակագիր Սուրեն Այվազյանը ծնվել է 1915 թվականի հունվարի 9-ին Գորիսի շրջանի Խնձորեսկ գյուղում:

Դեռեւս վաղ մանկությունից ապագա գրողը ճաշակում է որբության բոլոր դառնությունները: Նա չորս տարեկան էլ չկար, երբ 1919 թվականին մեռնում է հայրը:

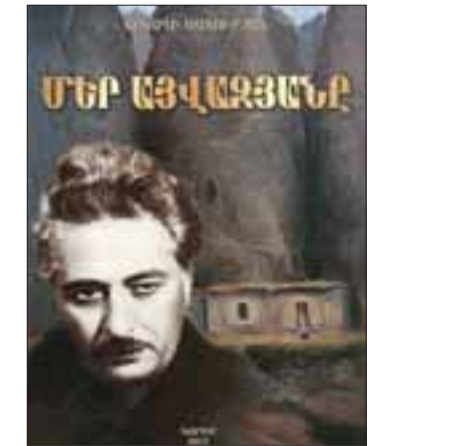
Ընչազուրկ ընտանիքը պահել-պահպանելու ծանր հոգսերն ամբողջությամբ ծանրանում են այրի Բոխչազուրկի ուսերին: Մայրը գյուղի ունեւորների եւ հարուստների տներում հաց է թխում, վրացք է անում, որ խնամի իր երկու որբին՝ Սերգոյին, Սուրենին: Դեռ նոր տառաճանաչ ավագ եղբայրը՝ Սերգոն, շուտով կտրվելով ուսուցումից՝ գնում է գյուղի տավարը պահելու՝ դառնալով մոր հույսն ու ապավենը: Ուսումնասեր մայրը, սակայն, հաղթահարելով կյանքի բոլոր դժվարությունները՝ փոքր որդուն՝ Սուրենին, չի կտրում ուսումից:

Փոքրիկ Սուրենը, հաղթահարելով որբ երեխային բաժին հասած բոլոր տառապանքները, գերազանց առաջադիմությամբ ավարտում է հայրենի գյուղի յոթնամյա դպրոցը եւ 1930 թվականին ուսումը շարունակում Գորիսի մանկավարժական տեխնիկումում: Ուսումնառության տարիներին Ասուր-Սուրենը փայլում է իր գիտե-

վարպետը, «Գրական թերթ», 2015թ., 10 հուլիսի:
2. Այվազյան Ս., Խնձորեսկ, Երեւան, Սով. գրող, 1982:
3. Նույն տեղում:
4. Ս.Այվազյան, Բարի առավոտ, Երեւան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 397:
5. Ավելի մանրամասն տես՝ Ով ով է. հայեր, կենսագրական հանրագիտարան հ. 1, Երեւան, 2005, Գրական տեղեկատու, Երեւան, 1982:
6. Տես՝ Հայ սովետական գրականության պատմություն, հ. 2, էջ 434:
7. Ավելի մանրամասն տես՝ «Սովետահայ գրականության պատմություն», հ. 2, Երեւան, 1986:
8. Աղաբաբյան Ս., Արդիականություն եւ գրականություն, Երեւան, 1965:
9. «Սովետահայ գրականության պատմություն», էջ 434-436:
10. Արզումանյան Ս., Սովետահայ վեպը, Երեւան, Սով. գրող, 1986, էջ 178-179:

Սուրեն Այվազյանի երկերի ցանկը

1. Անավարտ գործը (պատմվածքներ), Բաքու, «Ազերնեշր», 1947, 126 էջ:
2. Խորածորցիք, Բաքու, «Ազերնեշր», 1951, 246 էջ:
3. Լեռնցիներ (վեպ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1955, 154 էջ:
4. Խիղճը (պատմվածքներ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1957, 267 էջ:
5. Տուր ձեռքդ, կյանք (վիպակ, պատմվածքներ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1959, 278 էջ:
6. Անշեշ կրակների կղզին (վիպակ, պատմվածքներ, գրույցներ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1960, 160 էջ:
7. Տուր ձեռքդ, կյանք, երկրորդ մաս, Երեւան, «Հայպետհրատ», 1961, 280 էջ:
8. Նախագահը, Երեւան, «Հայպետհ-

րատ», 1961, 33 էջ:
9. Տուր ձեռքդ, կյանք (վեպ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1962, 326 էջ:
10. Հովիվը, Երեւան, «Հայպետհրատ», 1960, 40 էջ:
11. Բարի առավոտ (վեպ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1964, 474 էջ:

12. Ջրաղացի ճանապարհին (պատմվածք), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1964, 48 էջ:
13. Ճակատագիրն հայոց (վեպ), Երեւան, «Հայաստան», 1966, 800 էջ:
14. Ճակատագիրն հայոց (վեպ), Երեւան, «Հայպետհրատ», 1967, 793 էջ:
15. Բարձունքի վրա, Երեւան, «Հայաստան», 1969, 24 էջ:
16. Կա եւ հետմահու կյանք (վիպակներ, պատմվածքներ, մանրապատումներ), Երեւան, «Հայաստան», 1971, 372 էջ:
17. Գարունս ծյունների տակ (գրական մանրապատումներ), Երեւան, «Հայաստան», 1972, 98 էջ:
18. Առավոտ լուսո (վեպ), Երեւան, «Հայաստան», 1976, 570 էջ:
19. Խնձորեսկ (վեպ), Երեւան, «Խորհրդային գրող», 1982, 493 էջ:
20. Ասուր, հե՛յ, Ասուր (վիպակ), Երեւան, «Խորհրդային գրող», 1985, 213 էջ:
21. Ճակատագիրն հայոց (վեպ), Երեւան, «Խորհրդային գրող», 1989, 954 էջ:

Կյանքի ուղին

Մասնագիտություն

Գեղարվեստական խոսքի սահմաններից դուրս

Սուրեն Այվազյանը պարասխանում է «Սովետական գրականություն» ամսագրի հարցերին

1. Յոթ տարի է անցել Հայաստանի գրողների նախորդ համագումարից: Ձեր կարծիքով ի՞նչ ուշագրավ գործեր են գրվել այդ տարիներին: Ի՞նչ սպասելիքներ ունեք հերթական համագումարից: Ստեղծագործական ի՞նչ հարցերի վրա կուզենայիք, որ համագումարը սրեր ուշադրությունը:
2. Վերջին տարիներին մեր գրականությունը շատացավ նոր անուններով ու նոր գրքերով: Ինչպիսի՞նք եք գտնում երիտասարդական պոեզիան եւ արձակը:
3. Մեր գրականության ավանդներից որո՞նք են հարազատ Ձեր ստեղծագործական նախասիրություններին: Ձեր ամենօրյա կյանքում ինչպիսի՞ նոր երևույթների եք շփվում, որոնք ենթակա են առաջնահերթ գեղարվեստական պատկերման:

Հարգելի խմբագրություն, դուք ինձ հարցնում եք, թե ի՞նչ սպասելիքներ ունեմ Հայաստանի գրողների համագումարից: Եթե այստեղ էլ անկեղծությունն անհրաժեշտություն է, ապա ես պիտի ասեմ, ոչ մի սպասելիքներ: Երբեք համագումարները ոչ գրականություն են ստեղծում, եւ ոչ էլ նպաստում են ստեղծելուն: Եթե իրոք նա մեծ նշանակություն ունենար, յոթ տարի ընդմիջում չէր լինի: Համագումարը ձեռնարկ է: Նա կարող է գրականությունը ղեկավարելու ինչ-որ նոր ուղիներ նշել, որը սակայն ղեկավարների պետք է կլինի: Իսկ ես չեմ ընդունում գրականության ղեկավարումը: Գուցե ես այս եզրակացության եմ եկել Հայաստանի գրականությունը ղեկավարողների արտասովոր ոճից ելնելով... Զգիտեմ ինչպես է ուրիշ տեղերում...

Համեմայն դեպս ես կցանկանայի, որ այս համագումարն իր ուշադրությունը սրեր գրողներին ավելի մեծ իրավունքներ տալու հարցի վրա: Սովետական Միության բոլոր գրողներին միեւնույն իրավունքներից օգտվելու հարցի վրա: Հրատարակչությունների եւ հեղինակների միջեւ կնքվող պայմանագրերում հեղինակներին էլ որոշ իրավունքներ տալու հարցի վրա: Գրական կուլտիկների հարցի վրա, որոնք ստեղծվում են մեղ հանգամանքներում... Իսկ Հայաստանի կենտրոնական կոմիտեն խրախուսում է դա:

Ձեր մյուս հարցն է, թե ես ինչպես եմ զնահատում երիտասարդական պոեզիան եւ արձակը:

Անպայման երիտասարդությունը թարմություն է բերում: Դա բնական է: Ցավալիկն նախ այն է, որ լայն ճանապարհ չի տրվում այդ երիտասարդներին: Գրաքննադատությունը նրանց պահում է փակվածության մեջ: Փառանդությունը, որ նման է գայլուկի, միշտ փաթաթվում է մատղաշ ծիլերին եւ պահում սովորի տակ: Իսկ մեզ մոտ փառանդ գրողներ կան եւ, այսպես ասած, քննադատներ:

Ապա ցավալիկն այն է, որ այդ երիտասարդ գրողների մոտ խիստ նկատելի է նորարարության մարմաջը: Եվ այնուամենայնիվ, չկա նորարարություն: Օտար գրականության ձեւեր ընդօրինակելը նորարարությունն է: Նորարարությունը պետք է բխի ազգային ձեւից եւ բովանդակությունից: Այդպիսի անտեղի որոնումներն անխուսափելի կործանման կտանեն երիտասարդ գրողին:

Մեր գրականության մեջ նոր անուններ են հայտնվել: Գրական այդ երիտասարդությունն անշուշտ իր հետ թարմություն է բերում: Ողջունելի է բոլոր այն լավը, որ նրանք բերում են

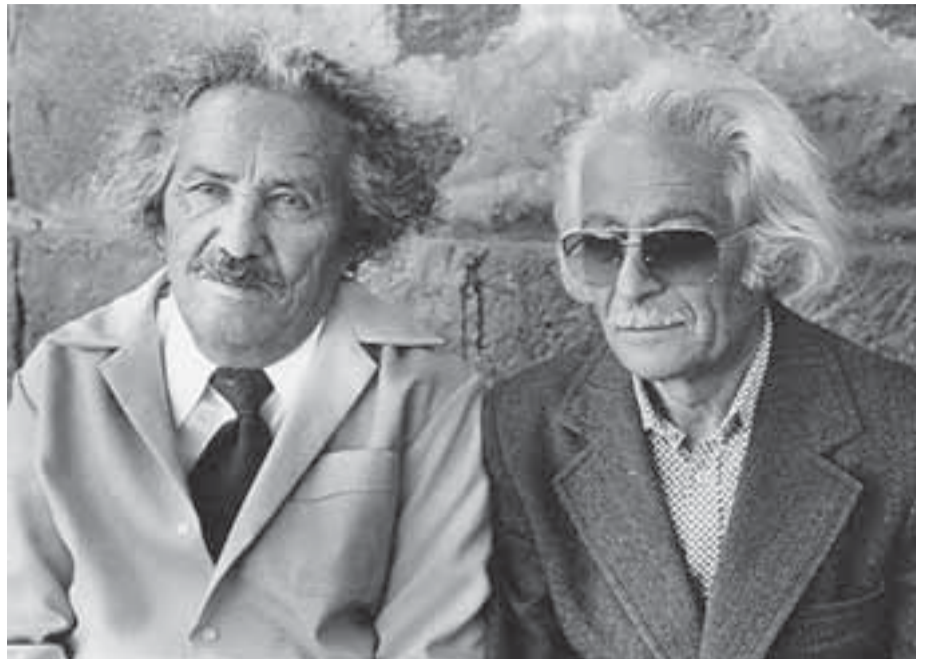
իրենց հետ: Սակայն նկատելի է, որ այդ երիտասարդներից ոմանք տարված են նորարարության մարմաջով: Տարված են, բայց չկա այդ նորարարությունը: Երբեք էլ նորարարություն չէ այլ ժողովուրդների գրական ձեւերը կրկնելու ճիգերը: Ամեն մի ժողովուրդ ունի իր ազգային ձեւերը, եւ այդ ժողովրդի ստեղծագործությունը դրանով է գեղեցիկ, դրանով է հետաքրքիր:

Հայկական պատմվածքը մեծ ճանաչում է գտել: Եթե օտար ընթերցողներից հարցնենք, թե ինչն է ձեր ուշադրությունը գրավել հայկական պատմվածքը, նրանք ամենից առաջ կթվեն այն բոլորը, ինչը միայն հայկական է:

Կան նաեւ երիտասարդ գրողներ, ովքեր ընդհանրապես ձեւ չեն ընդունում, ձեւ համարում են անձեռնդրելի: Վերջերս «Գրական թերթ»-ում կարդացել եմ մի ստեղծագործություն, որը ոչ օտար, ոչ հայկական որեւէ ձեւի չէր ենթարկվում: Դրա համար էլ այն պարզապես ռեբուսի տպավորություն էր թողնում, այն տարբերությամբ, որ այնուամենայնիվ ռեբուսը լուծելի է, իսկ սա... Այդտեղ հասկանալի բաներ էլ կային, սակայն մի՞թե գեղարվեստական խոսքի ուժը խիստ դժվար ընթացելիության կամ կռահումներով գտնելու մեջ է: Աշխարհում ամուսն համաժողովրդագրորեն ամենից առաջ հայտնի են իրենց պարզությամբ (ոչ պարզունակությամբ) եւ դրա հետ միասին՝ խորիմաստությամբ:

Ցանկալի է, որ գրողների համագումարը շոշափի այս կարեւոր հարցը: Միանգամայն անհրաժեշտ է, որ համագումարը նշի գրականությունը ճիշտ ղեկավարելու ուղիները: Որոշ սնապարծներ փառքի արհեստական աստիճաններ ստեղծելով, ձգտում են այդ արհեստական բարձունքներից արհամարհանքով նայել ստեղծագործական կոլեկտիվի վրա: Բոլոր փառանդներն իրենց ճանապարհը հարթելու անսպառ ուժ են ունենում, եւ երբեմն նրանց հաջողվում է այդ կեղծ տեղաբաշխումներում ոչ միայն իրենց հատկացնել կենդանի կլասիկի պատկազարդ բազկաթոռը, այլեւ հանդես գալ որպես գրականության առաջնորդ:

Մենք ապրում ենք գրական միությունում, ստեղծագործական մի ընտանիքի մեջ եւ չենք կարող չհուզվել այսպիսի արատավոր երևույթներից:

Թանկագին Գուսան Աշուր

Սուրեն Այվազյանի նամակը Գուսան Աշուրին

Ասում են երաժշտությունն ամենահոգեզմայլն է, ազնվագույնը, ամենասրտագինը, ամենաքանցելիին այն ամենի մեջ, որ ստեղծել է մարդկային հոգին: Դա իրոք այդպես է: Երաժշտության մոզական ուժի մասին բազմաթիվ հեքիաթներ կան հյուսված եւ լեզենդներ: Այդ հեքիաթներում ու լեզենդներում երաժշտությունը ոչխարների սանդուղքներով վեր է բարձրացնում, օձը հնայվում, հնազանդվում է մարդուն, քարը ճաքում է, հոսող ջրերը կանգ են առնում, երգում է մահվան դատապարտված, եւ արնախում դահճի սիրտը ճաքում է:

Հիսուն տարի դու, քո հորինած երգերով, երաժշտությամբ շատ սրտեր ես նվաճել: Երաժշտությամբ սրտեր նվաճել նշանակում է նրբացնել, քնքշացնել մարդուն, մարդուն ավելի մարդկայնացնել: Երգը, երաժշտությունը եսամոլից, դաժանից մի քիչ մեղմացնում, մի քիչ մարդամոտ են

դարձնում, մի քիչ չափավորում են ազաի փառանդի կրքերը, իսկ իսկական մարդուն լցնում կյանքով, եռանդով, թեթևացնում նրա հոգսերը, դարձնում նրան ավելի շատ հասարակական մարդ:

Սիրելի Գուսան, քո հորինած երգերն ինքնատիպ լինելով հանդերձ սնունդ են առել մեր հին գուսանական ու ժողովրդական երգակույրներից, դրա համար էլ նրանք երկարակյաց են, հուզող են, դրա համար էլ քո թախիծը թախիծ է, ոչ նվճվող, եւ հոգեպարար է:

Քո երգերը բույրեր ունեն: Դրանք մեր սիրտ ունեցող ժայռերի, քարերի բույրերն են, մեր մտքի մեջ հավետ բանող մեր ջաղացների, ջաղացպանների, աղունավորների բույրերն են: Մեր խմոր հունցող, հաց թխող, սարվոր աղջիկների թոնրաբույրն է, պրաբույրը, կաթնաբույրն է: Մեր կրակ սրտով սիրող տղաների սիրաբույրն է:

Սիրելի Գուսան, քո երգերը մենք ոչ միայն լսում ենք, երգում ենք, նաեւ տեսնում ենք: Տեսնում ենք «Սյունյաց սարերը», որ քաջերի օրորան են, նաղաշյան նախշեր ունեցող նրանց ծաղիկները, նրանց յայլաղների երան դարձած ծխերը եւ կապույտ-կանաչ մշուշների միջից երեսացող այն սարվոր աղջիկներին, որ իրենց հնայքներով վառել են քեզ, մեզ, բոլորին: Տեսնում ենք հովվական օջախների այն կրակները, որ երկնային լուսատուների են մնան, բայց որոնց շուրջը հյուսվում է հողեղեն սիրո հեքիաթը:

ՍՈՒՐԵՆ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Հին Խնձորեսկ: Գեղանկարը՝ Այվազյանի Սարդարյանի: **Հին Խնձորեսկը՝ գեղանկարներում** Սուրեն Այվազյանի հայրական փունջը հին Խնձորեսկում: Գեղանկարը՝ Գ.Պարոնյանի, 1959թ.

ՎԱՆԻԿ ԱՅՎԱԶՅԱՆ. «Պարաստ եմ Սուրեն Այվազյանի առանձնատունը նվիրաբերել Խնձորեսկի գյուղապետարանին՝ գրողի փուն-թանգարան դարձնելու պայմանով»

Սուրեն Այվազյանին նվիրված թերթային համարի նախապարաստության ընթացքում անհրաժեշտ համարեցինք գրուցել նաև գրողի եղբորորդու՝ Վանիկ Այվազյանի հետ, ով բնակվում է գյուղում եւ առավել քաջատեղյակ է գրողի փուն ողիսականին: Խոսքը, իհարկե, գրողի հայրական փուն մասին չէ, որտեղ ինքը ծնվել է: Ըստ Արկադի Ծափուրյանի՝ հայրական փունը հին գյուղի թաղամասերից մեկի քարափին էր: Երբ գյուղը փեղափոխվեց վերին փափարակ (ներկայիս փեղք), Սուրեն Այվազյանն էլ ցանկություն ունեցավ հայրենի գյուղում փուն կառուցել: Եվ կառուցեց երկհարկանի հարմարավետ փուն՝ Խնձորեսկի հին փներին հարուկ հարմարություններով: Դեպքայում պարզ դարձավ, որ Այվազյանը փունը կառուցել է թանգարան դարձնելու մտադրությամբ. հավաքում եւ առաջին հարկի սենյակներում պահպանում էր հին իրեր:

Սուրեն Այվազյանի շիրիմը

– Դարգելի Վանիկ, Սուրեն Այվազյանի գրական ժառանգությունը վերաբերելու, նրա հիշատակն ըստ պատշաճի հավերժացնելու, նրա գրական ժառանգությունն աճող սերնդին հասցնելու փոխարեն վերջին տարիներին ավելի շատ քննարկում ենք նրա խնձորեսկյան առանձնատան խնդիրը: Այսօր եղել ենք այդ տանը, այցելել Այվազյանի գերեզման, շրջազայել այգում: Ենթադրելով, կարելի է ասել, ձեռքից գնում է: Անտարբերության եւս մի քանի տարի, եւ կունենանք փլուզված կամ փլուզման եզրին հասած բնակարան: Կուզենայինք իմանալ այդ առանձնատան ներկայիս կարգավիճակը եւ դրա հետ կապված Ձեր ծրագրերը: – Նախ՝ Ձեր դիտողության մասին: Այո, անցած տարիներին ավելի շատ պետք է զբաղվեինք Սուրեն Այվազյանի գրական ժառանգության արժեւորմամբ, նրա հի-

շատակի հավերժացմամբ: Դրանով պիտի զբաղվեին, նախեւառաջ, գրական, մշակութային կազմակերպությունները, գրականագիտական շրջանակները, իշխանությունները, բայց... Արկադի Ծափուրյանը հրատարակեց «Մեր Այվազյանը» գիրքը (Երեւան, «Գրիգոր Տաթևացի», ԳՊՀ հրատարակչություն, 2012թ.), Մոսկվայում լույս տեսավ «Ճակատագիրը հայոց» վեպի ռուսերեն տարբերակը (Ռոսիա՝ ձմեռային ինքնակառուցում, 2008), լույս տեսան հատուկ ներդրումները: ԳՊՀ ԱՄԱՄ Արևելյանի անվան գրականության ինստիտուտի հայցորդ էմմա Նիկոյանը պաշտպանության է ներկայացրել «Սուրեն Այվազյան (կյանքը եւ ստեղծագործությունը)» թեմայով թեկնածուական ատենախոսությունը (ղեկավար՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Մարտին Գիլավյան, ում մեր

երախտագիտությունն ենք հայտնում): Ենթադրելով, կառուցվել է 1970-ականներին, շինարարության ավարտից հետո, երբ ներքին հարդարման աշխատանքներ էին կատարվում, հրդեհ բռնկվեց: Կրակի ճարակ դարձավ նաև տան գույքը: Նորից վերաշինվեց տունը: Սուրեն Այվազյանն առանձնատունը կտակել էր որդուն՝ Ավետիքին՝ «Տունն ամբողջությամբ կտակում եմ իմ որդի Ավետիքին, որպես տուն-թանգարան, որը վաճառքի ենթակա չէ»: Կտակը հավանաբար գրվել է մահվանից մեկ տարի առաջ՝ 1980-ին: Այդ կտակի մասին իմացանք մահվանից մի քանի տարի հետո: – Իսկ մինչև կտակի մասին իմանալը... – Մինչև կտակի մասին իմանալը գյուղական սովետը, կարելի է ասել արիեստա-

կանորեն, շենքը գրանցեց իմ անվամբ եւ որպես իմ սեփականություն: Տարիների ընթացքում ձգտել եմ հնարավորության սահմաններում պահպանել շենքը, տարածքը, նաև Սուրեն Այվազյանի անունն ու շիրիմը: Ավետիքն չեմ կարողացել անել, նման միջոցներ չեմ ունեցել, հիմա էլ չունեմ: – Ինչպե՞ս արձագանքեց Ավետիքը հոր կտակին, երբ իմացավ այդ մասին: – Ինքն էլ այդ կտակի մասին հետո իմացավ, ինչպես մենք: Նորմալ է վերաբերվում այդ ամենին: Ես խնդիր չունեմ, թող վերցնի... Միայն թե տունը պետք է մնա որպես Այվազյանի տուն... այլ կերպ թույլ չեմ տա: – Զենք կարծում, որ, թեկուզեւ մտովի, կարելի է քննարկել առանձնատան վաճառքի տարբերակը. չէ՞ որ բակում Սուրեն Այվազյանի գերեզմանն է: – Ճիշտ հարցադրում եք անում, ինչը նշանակում է, որ շենքի վաճառքը բացառվում է: Վաճառել՝ նշանակում է անտես անել նաև գրողի կամքը: Պատրաստ եմ Սուրեն Այվազյանի առանձնատունը նվիրաբերել Խնձորեսկի գյուղապետարանին եւ դարձնել համայնքային սեփականություն՝ տուն-թանգարան դարձնելու պայմանով: Նրա անունն ընդմիջտ պիտի հիշվի. դա է իմ ծագումը: Երեւանի բնակարանը տիկին Զոհիսիկի մահվանից հետո վաճառվեց (Օրբելի փողոցում էր): Գորիսի բնակարանը նրա մահվանից հետո վերցրին, եղած գույքն էլ ամանոթաբար բերեցին եւ թափեցին մեր բակում: Ես հետ տարա գույքը եւ նույն կերպ թափեցի գործկոմի բակում... Դա իսկապես անոթալի պատմություն է: Գոնե գյուղի տունը պիտի պահպանվի որպես հիշողություն Սուրեն Այվազյանի մասին, մանավանդ որ շիրիմը շենքի բակում է: – Ի՞նչ ճակատագիր ունեցավ գրողի տան գույքը. չէ՞ որ Այվազյանն այնտեղ հնությունների մեծ հավաքածու ունեցրել է: – Գրադարանը (նաև Գորիսի բնակարանի գրադարանը) տիկին Զոհիսիկը տեղափոխեց Երեւան, որոշ իրեր՝ նույնպես, իսկ թե ինչ ճակատագիր ունեցան նրա մահվանից հետո, չգիտեմ: Գրողի տան գույքը եւ հատկապես հնությունները, գեղանկարները տնօրինեց մյուս որդին՝ Նաիրին (առաջին կնոջից ծնված), ով հայ-աղբերջանական վերջին բախումների ժամանակ տեղափոխվել էր Բաքվից եւ բնակվում էր այդ տանը: Նաիրին հիվանդ էր, մահացավ վաղաժամ, թաղված է գյուղի գերեզմանատանը: – 1981 թվականին Դուք արդեն 30 տարեկան էիք, եւ որպես Սուրեն Այվազյանի հարազատ, գերդաստանի ներկայացուցիչ, հավանաբար հիշում եք գրողի թաղման հետ կապված հանգամանքները: Մեզ հատկապես հետաքրքրում է այսպիսի մի հարց. ինչպե՞ս, ո՞ւմ առաջարկությամբ որոշվեց, որ Սուրեն Այվազյանը հողին հանձնվի իր տան բակում: – Ճիշտ է, այդ ժամանակ արդեն կար Պարույր Սեւակին իր առանձնատան բակում հողին հանձնելու նախադեպը, բայց, միեւնույն է, Խնձորեսկում եւ առհասարակ Գորիսի տարածաշրջանում դա նախօրինակը չունեցող երեւույթ էր: – Մահացավ Երեւանում, կազմվեց կառավարական հանձնաժողով, երկրի բարձրագույն ղեկավարությունը ցավակցական խոսք հրապարակեց: Սակայն մեզ ասացին, որ աճյունը գյուղ են բերում եւ գյուղում են հողին հանձնելու՝ հաշվի առնելով նաև նրա կտակը՝ «Հայրենակիցներ իմ բարի, ուր էլ մեռնեմ աշխարհում, ինձ կթաղեք Ձանգեզուրում»: Բայց թե ում առաջարկությամբ եւ ինչ հանգամանքների թելադրությամբ այդպիսի որոշում ընդունվեց, չգիտեմ: Իհարկե, կարելի էր եւ գյուղի հասարակական գերեզմանատանը հողին հանձնել, ինչը նույնպես նրա պատվիրանի կատարում կնշանակեր: Սուրեն Այվազյանի թաղման ամբողջ արարողությունը ձայնագրվեց ու տեսագրվեց: Ցավոք, ձայնագրությունն ու տեսագրավեցը նույնպես չկան, միգուցե դրանք լսելու-դիտելու ընթացքում գտնեինք ձեր այդ հարցի պատասխանը: Դարգազրույցը՝ ՎԱՐՄԱՍ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ 4 սեպտեմբերի 2015թ., գ. Խնձորեսկ

Մայր հանձորեսկը

ԱՅՎԱԶՅԱՆՆ ԻՐ ՈՒ ԻՐ
ԾՆՆԴԱՎԱՅՐԻ ՄԱՍԻՆ

...Ուրեմն ես ծնվել եմ Աստղածորում՝ Բագունց Բախշու երկհարկանի տանը, հայտնի չէ քանի թվականին:

Մայրս ասում է. «Ծնունդից տասն օր հետո «Եղցու ախպուրումը» խաչը ջուրն են գցել: Այդ տարի Ղահրամանին Կտուցը խաչը ջրից հանեց: Դրա համար Նորընծային մի ոսկե տասանոց տվեց: Քահանան օրհնեց Կտուցին ու բուրվառով խուցկի ծխեց նրա առաջ»: Եվ ամեն անգամ իմ աշխարհ գալու մասին, երբ խոսք է բացվում, մայրս միշտ նույն պատմությունն է անում, եւ միշտ Նորընծան բուրվառով Կտուցի առաջ խուցկի ծխելու առթիվ խաչհանում է երեսը: Ու ես չեմ ցանկանում ավելորդ հարցաքննություններով նեղացնել իմ խեղճ, իմ սիրելի մորը: Ասել, որ ամեն տարի էլ Աստղածորում ջրօրհնեք է եղել, ամեն տարի էլ աստվածավախ մեկը մի ոսկե տասանոց տալով խաչը հանել է ջրից:

ԹԹԹ

Ինձ հետ խոսել եմ այդ լեռների ճանփաները, շիրմաքարերն են խոսել եւ ավերակները բերդերի: Սիրո քաղցր շշուկներ են լսել խորհրդավոր այդ ծորերում եւ սիրո դեռ չասված խոսքեր: Ես որդու սիրով եմ սիրել այդ հողը եւ դրա հմայքով եմ ճանաչել հմայքը հողի եւ մարդու:

ԹԹԹ

Այս հանձորեսկը, որ լեռների վրա է,

ծնվել է մի ուրիշ հանձորեսկից, որ լեռների ծոցում, խորախոր ծորերի մեջ է: Նոր հանձորեսկը ոչ մի բանով նման չէ իր ծնողին: Այլ էին նույնիսկ մայր հանձորեսկի ամառներն ու ձմեռները, գարուններն ու աշունները: Այլ էին նրա գիշերներն ու ցերեկները: Կանաչների երկնակամարով անցնող արեւն այն արեւը չէր, որ անցնում էր այս կիսագնդով ու ընկնում մյուս կիսագնդով: Ոչ էլ լուսնայակն էր նույնը: Դրանք միայն հանձորեսկի արեւն ու լուսինն էին, որ դուրս գալով ծախակողմյան ծորերի խորխորատներից, գնում, աջակողմում մտնում էին մթնածորի այրերը:

ԹԹԹ

Չորի երկու կողմերում երկնածորաքերներ են՝ նման այծենական հագած դուցազունների, որ այդպես թե թեի տված քար են կտրել մի հերոսամարտի ժամանակ:

ԹԹԹ

Բարձր պարսպապատի միջից բարձրանում է երկու, երբեմն երեք հարկանի տունը, ամեն հարկում մի սենյակ՝ լուսամուտով: Այդ բարձր տան շուրջը գլխատունն է, ցախատունը, հացատունը, նորապսակների օթախը, մառանները, ժայռափոր գոմերը եւ այլ օժանդակ շինություններ:

ԹԹԹ

Տափակ, մաքուր աված կտուր, մի

անկյունում կարմիր, կիսած կճուճ, որից պալան-պալան ծուխ է ելնում, կապույտ ծուխ...

Եվ ծխի բույր, եւ չոր խոտի, վառվող աթարի բույր, եւ տաք լավաշի: Կովերի բառաչ, ոչխարների մայուն, աքաղաղների ձիգ-ձգվող կանչ, եւ ձիերի վրճոց, որից օդն ալիքվում է:

Մարդիկ տան գործած չուխներով՝ կարված այնպես, որ ավելի ընդգծվի քիկունքի լայնությունն ու մեջքերի բարակությունը, ոչխարենու սեւ ու դիք փափախներով, որ ավելի մեծ երեսան իրենք իրենց աչքում եւ իրենց կանանց: Եվ անպայման բեղեր՝ որքան երկար, թավ, այնքան լավ: Սա մեր գյուղն էր:

Տներ երկհարկանի, իրար նման չափած, ձեւած հողակտորներով: Դենը գոմեր իրար նման, խոտի դեզեր իրար նման: Զնձիչներ, այլ մեքենաներ...

Դենը կանաչ բլուրներ, դենը տրակտորով վարած հողեր, հնձած արտեր ու չինձած:

Դենը սարեր՝ երկինքը քաշած գլուխներին:

Սա մեր նոր գյուղն է՝ հին գյուղատեղում:

ԹԹԹ

Քո ձեռքերը մայր, քո ձեռքերը: Քո ձեռքերը, մայր, այն առաջին ձեռքերն էին, որ ստեղծեցին կրակը, որոնց մեջ կալվեց առաջին ցորենը, առաջին ցորենը հաց դարձավ:

Դրա համար միշտ տաք էին քո ձեռքերը, եւ կրակի բույր ունեին, եւ ցորենի, եւ հացի...

Դու ինձ համար աշխարհի առաջին տառապալն էիր, դրա համար էլ քո ձեռքերից ծնվեցին աշխարհի առաջին փաղաքշանքները...

ԹԹԹ

Քո ձեռքերը լուռ ճշում էին, լուռ արտասվում, խորհում, թախծում եւ ծիծաղում էին լուռ: Քո ձեռքերը հնարում էին անհնարը եւ օգնում բոլորին: Քո ձեռքերը, քո ձեռքերը:

ԹԹԹ

Մեռնում է հայրս մեր տան մեջ, նրա հետ մեռնում է մեր տան կեսը: Մեռնում է մայրս մեր տան մեջ, նրա մեջ մեռնում է մեր ամբողջ տունը:

Թաղում են մորս, եւ նույն գերեզմանում թաղվում է իմ մանկությունը:

ԹԹԹ

Ես ամբողջ աշխարհն եմ սիրում: Նվիրական ու հարազատ է ինձ համար Տագորի Բենգալիան: Ինձ հարազատ է ամբողջ աշխարհը: Բայց թե մեռնեմ էլ Բոհեմիայի անտառներում, ինձ կթաղեք Ջանգեզուրում:

Ես մարդ եմ, ունեցել եմ ուրախ պահեր, սակայն տառապանքներն ինձ ավելի մոտ են եղել: Լուռ տարել եմ իմ վիշտը, վառվել ուրիշների տառապանքներով:

Մեր սարերի ծաղիկների պես տարբեր հմայք ունեն աշխարհի ժողովուրդները: Աշխարհում իրաշք տեղեր՝ ինչքան ուզեք... բայց թե մեռնեմ էլ Կասրի կղզում, ինձ կթաղեք Ջանգեզուրում:

Ես որդու սիրով եմ սիրել այդ հողը եւ դրա հմայքով եմ ճանաչել հմայքը մի պատառ հողի եւ ամբողջ աշխարհի: Ես ծնվել եմ այդ հողից եւ դառնալով մի բուռ հող, կուզեմ խառնվել այդ հողին, որ չպակասի նրանից մի բուռ հողը աշխարհում:

Դրա համար եմ կտակում, հայրենակիցներ իմ բարի, ուր էլ մեռնեմ աշխարհում, ինձ կթաղեք Ջանգեզուրում:

ԸՍՏ ԱՐԿԱԴԻ ՃԱՏՈՐՅԱՆԻ
«ՄԵՐ ԱՅՎԱԶՅԱՆԸ» ԳՐԹԻ
ԵՐԵՎԱՆ, 2012

Սյունյաց Երկիր

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԵՎ ՀՐԴԱՏԱՐԱՎԿԻՉ
«ԱՅՈՒՆՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀ»
ԱՎՐԱՆԱԿՈՎԿ ԴՍԱՍՆԱՍԱՆՏՎՈՒԹՅԱՆ
ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գլխավոր խմբագիր՝
ՍԱՄՎԵԼ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Հասցե՝
Հեռ.՝

Կապան, Շահումյան 20/32:
(0285) 5 25 63,
(091) 45 90 47,
(077) 45 90 47:

Էլ.փոստ՝
Էլ.կայք՝

syuniacyerkir@mail.ru
www.syuniacyerkir.am

Թղթակցությունները չեն գրախոսվում
եւ հեղինակներին չեն վերադարձ-
վում: Խմբագրության եւ հեղինակների
կարծիքները կարող են չհամընկնել:
Նյութերը ներկայացնել մեքենագիր
վիճակում (3 մեքենագիր էջից ոչ ավելի):

«ԳՐՎԱԶԳ - ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ»
բաժնուն տպագրվող նյութերի համար
խմբագրությունը պատասխանատվություն
չի կրում:

Հղումը «Սյունյաց երկրին» պարտադիր է:

® նշանի տակ տպագրվում են
գովազդային նյութեր:
Գրանցման վկայականը՝ 01Ս 000231:

Թերթը տպագրվում է «Տիգրան Մեծ»
հրատարակչության տպարանում:
Հասցեն՝ ք. Երեւան, Արշակունյաց 2:
Պետական աջակցություն՝ տարեկան
500 000 ՀՀ դրամ:

Ծավալը՝ 6 տպագրական մամուլ:
Տպաքանակը՝ 1700, գինը՝ 100 դրամ:
Ստորագրված է տպագրության
28.09.2015թ.: